

TC.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KURAN'IN

DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

Doktora Tezi

Kasım KOCAMAN

İstanbul, 2012

TC.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KURAN'IN

DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

Doktora Tezi

KASIM KOCAMAN

Danışman: PROF. DR. BAYRAKTAR BAYRAKLI

İstanbul, 2012

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi KASIM KOCAMAN'ın DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.11.2012 tarih ve 2012-32/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 17/11/2012

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. BAYRAKTAR BAYRAKLI
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. VECDİ AKYÜZ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MAHMUT ÇAMDİBİ
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.FAHRİ KAYADİBİ
5) Jüri Üyesi : PROF.DR.HAMİT ER

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

İÇİNDEKİLER.....	I
KISATLIMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET.....	IX
SUMMARY.....	XI
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Konunun Alanı.....	1
1.2 Konunun Amacı.....	3
1.3 Araştırmanın Metodu.....	3
1.4 Konuyla ilgili Kavramlar.....	4
1.4.1 “Dünya” Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	5
1.4.2 “Dünya” Kavramına Denk Düşen Kur’an’daki Diğer Kavramlar.....	6
1.4.2.1 Ard (لَأَرْض).....	6
1.4.2.2 Âcile (الْعَاجِلَة).....	6
1.4.2.3 Ula (الْأُولَى).....	7
1.4.3 Dünya Kavramıyla İrtibatı Açısından Bazı Kavramlar.....	8
1.5 Konuyla İlgili Çalışmalar.....	8

2. DİNLERİN ve KUR’AN’DAKİ İNANÇ GRUPLARININ DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

2.1 Dinlerin Dünya Hayatına Bakışı.....	11
2.1.1 İlahi Dinlerin Dünya Hayatına Bakışı.....	11
2.1.1.1 Yahudiliğin Dünya Hayatına Bakışı.....	12
2.1.1.2 Hristiyanlığın Dünya Hayatına Bakışı.....	22
2.1.2 İlahi Olmayan Dinlerin Dünya Hayatına Bakışı.....	29
2.2 Kur’an’daki İnanç Gruplarının Dünya Hayatına Bakışı.....	34
2.2.1 Kafirlerin Dünya Hayatına Bakışı.....	34
2.2.2 Müşriklerin Dünya Hayatına Bakışı.....	41
2.2.3 Münafıkların Dünya Hayatına Bakışı.....	46

3. GELENEĞİMİZDE DÜNYA HAYATI ALGISI

3.1 Tasavvufi Düşüncenin Dünya ve Dünya Hayatına Bakışı.....	52
3.1.1 Tasavvufi Düşünce de Dünya Kavramının Tahlili.....	57
3.1.2 Tasavvufi Düşünce de Dünyanın Mahiyeti.....	57
3.1.3 Tasavvufi Düşünce de Dünyanın Değeri.....	58
3.1.4 Tasavvufi Düşünce de Dünyanın Olumsuz Değerlendirilmesinin Nedenleri.....	61
3.1.5 Tasavvufi Düşünce de Dünyaya Karşı Tavrı: Zühd.....	65

3.1.6 Tasavvufi Düşüncede Dünyaya Zühdün Görünümleri.....	69
3.1.7 Tasavvufi Düşüncede Fakirlik-Zenginlik Anlayışı.....	72
3.1.8 Tasavvufi Düşüncede Emek ve Meslek Anlayışı.....	76
3.1.9 Tasavvufi Düşüncede Dünyaya Bağlılığı Önlemenin Yöntemleri.....	79
3.2 Hadislere Göre Dünya Hayatı	88
3.2.1 Mevzu/Uydurma Rivayetlerde Olumsuz Dünya İmajı.....	88
3.2.2 Sahih Hadislerde Dünya Hayatına Mesafeli Bakış.....	91
3.3.3 Sahih Hadislerde Dünya Hayatına Olumlu Bakış.....	99

4. DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

4.1 İman Öğretiminde Bir Araç Olarak Kainatın Maddi Boyutu.....	104
4.2 Dünyevi Nimetler, Yeryüzündeki ve Göklerdeki Varlıklarla İnsana Kazandırılmak İstenen Bakış.....	114
4.3 Duyguların Eğitimi Açısından Dünya Sevgisi.....	118
4.4 Dünyaya Yönelik Arzuların Eğitimi.....	127
4.4.1 Güç İsteği ve Bunun Eğitilmesi.....	128
4.4.2 Dünya, Sahip Olma Duygusu ve Din Eğitimi.....	131
4.5 Dünya Hayatının Ölüm Bilinciyle Anlamlı Kılınması.....	137
4.6 Dünya Hayatını Şeytanın Çeldirici Olarak Kullanmasına Karşı Bilinç Kazanılması.....	144
4.7 Din Eğitiminin Yönlendiricisi Olarak Din Adamlarının Dünya Hayatına Karşı Tutumu	147

4.8 Din Eğitimi Açısından Dünya Varlığına Sahip Kişilerin Eğitiminin Zorluğu.....	166
4.9 Dünya Hayatı Bağlamında Çalışma ve Ekonomi Ahlakı.....	171
4.10 Din Eğitimi Açısından Ekonomik Gücün Eğitim Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi.....	174
5. SONUÇ	177
6. KAYNAKÇA.....	183

KISALTMALAR

Adı Geçen Eser	a.g.e
Adı Geçen Makale	a.g.m
Bakınız	bk.
Cilt	c.
Çeviren	çev.
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları	ÇÜİFY
Derleyen	drl.
Diyanet İslam Ansiklopedisi	DİA
Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları	DİBY
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	EÜİFD
Hazreti	Hız.
Hazırlayan	Haz.
İslam Ansiklopedisi	İA
İlahiyat Fakültesi Vakfı	İFAV
Maddesi	md.
Milli Eğitim Bakanlığı	MEB
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	MÜİFAD
Neşreden	nşr.
Sayfa	s.

Sayfalar	ss.
Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem	s.a.v
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	SÜİFD
Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	SDÜİFD
Tahkik	thk.
Tercüme	trc.
Tarihsiz	ts.
Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları	TDVY
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	UÜİFD

ÖNSÖZ

İslam din eğitiminin Kur'an merkezli yapılandırılması bir zorunluluktur. Kur'an'ın dünyaya bakışını değerlendirebilmek için dünya dinlerinin ve geleneğimizin dünya algısını bilmek ve anlamak da önem arz etmektedir. İlahi dinlerden Yahudilik dünyayı kutsallaştırarak, dünyevileşmiştir. Hristiyanlık ise tarihi süreçte bir dönem dünyayı tamamen dışlamış, son yüzyıllarda ise dünyayı kabullenici bir tavır takınmış, ancak bu yaklaşım modern kapitalizmin doğuşuna kaynaklık teşkil etmiştir.

Hinduizm ve Budizm gibi ilahi olmayan dinlerde dünyayı mutlak anlamda kötümser bir anlayışla insanın kurtuluşunun önündeki en büyük engel olduğu inancı vardır. Buna göre bir eğitim anlayışı ve uygulaması geliştirmişlerdir.

Dini düşüncemizin önemli alanlarından olan tasavvuf geleneğinde dünya, umumi manada insanı kamil yetiştirilmesi için gerekli olan kalp tasfiyesi için aşılması gereken bir engel olarak algılanmış, bunun için zühd ve riyazet gibi bazı eğitim anlayış ve uygulamaları geliştirilmiştir.

Mevzu/uydurma haberlerde Müslümanların yanlış bir dünya algısına sahip olmalarına sebebiyet verecek derecede olumsuz olduğu görülmektedir. Sahih hadislerdeki dünya ile ilgili ifadelerin çok dikkatli değerlendirilmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber, dünyayı yararlanılan bir metaya/eşyaya benzeterek, dünyanın ahiret karşısındaki gerçek değerini, insanların zihinlerine yerleştirmeye çalışmaktadır. Hz. Peygamber'in dünyaya karşı tutumunu ise terk-i dünya yani dünyayı tamamen terk anlayışının dayanağı olarak değil; dünyaya aşırı bağlanmamanın bir eğitimi olarak değerlendirmek gerekir.

Din eğitim açısından dünyayı değerlendirdiğimizde, iman öğretimi ve eğitimi bakımından dünyanın maddi boyutu ve dünyevi nimetler çok önemli eğitim materyali özelliğini taşımaktadır. Dünya, Allah'ın varlığı ve birliği hedefine ulaşmak için mesajın iletilmesinde bir kanal vazifesi görmektedir.

Kur'an dünya ve unsurlarına karşı sevginin doğal olduğunu belirtmekle birlikte, dünya sevgisinin kontrol altına alınmasını ve yönlendirmeyi önermektedir. Dünyaya yönelik arzuların eğitilmesi bir din eğitiminin amaç ve hedefleri arasındadır. Kur'an hiçbir zaman bu

arzuları ve dürtüleri kötülemez ve insanın bütünüyle bunlardan kurtulmasını da önermez. Bununla birlikte Kur'an, bu arzuların daha uzak ve daha kalıcı hedefler için engel oluşturmayacak bir düzeyde dini ve ahlaki değerlerle buluşturarak, ilahi bir bakışla eğitilmesini ister.

Kur'an, ahlakın temeline ve dünyadaki davranışların merkezine ölüm olgusunu oturarak değerler sistemini oluşturmaktadır. Ölüm fenomeni başlı başına bir rehberlik vazifesi görmektedir. Dolayısıyla din eğitimi, ölümün çok yönlü özelliğinden hareketle insanların zihin ve eylemlerinde olumlu tesirler bırakmanın yöntemleri geliştirilmelidir.

Dünya hayatını şeytanın çeldirici olarak kullanmasına karşı bilinç kazanılması bir din eğitimi faaliyetidir. Bunun için de şeytan, dünya hayatının muhtevasını oluşturan objeleri ve nimetlerini tuzak ya da aklı çeldirici olarak kullanmaktadır. Buna karşı insanın Kur'an'a dayalı din eğitiminden geçirerek iradesini, insanın içinde taşıdığı fitri iyilik eğilimlerini güçlendirmek ve geliştirmek için kendisini şuurlu olarak Allah'a yöneltip onun yanında yer alması sağlanmalıdır.

Kur'an, Yahudi ve Hristiyan din adamları ve din bilginlerinin dünyaya ve dünya hayatına karşı bakışlarını ortaya koyarak, din eğitim faaliyetlerini ve din hizmetlerini yönlendiren günümüz Müslüman din adamlarına, bilginlerine ve eğitimcilerine önemli mesajlar vermektedir.

Din eğitimi açısından varlıklı kişileri eğitmenin zor olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinin başında, dünya hayatını tanımlayarak ona karşı aldanmaları gelmektedir. Bu kişilerin eğitilmesindeki zorluk, hem eğitimin sınırlılıklarını hem de eğitimde hidayet gerçeğini ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanında ekonomik gücün eğitim faaliyetleri üzerindeki etkisini Kur'an anlatarak, bu güce sahip olmayanların eğitim faaliyetlerini sürdürmelerinin çok zor, hatta imkansız olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışmanın yapılmasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyerek rehberlikte bulunan çok değerli hocam Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı'ya ve eşim Nurcan'a çok teşekkür ederim.

Kasım KOCAMAN

ÖZET

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

İslam din eğitiminin Kur'an merkezli yapılandırılması bir zorunluluktur. Kur'an'ın dünyaya bakışını değerlendirebilmek için dünya dinlerinin ve geleneğimizin dünya algısını bilmek ve anlamak da önem arz etmektedir. İlahi dinlerden Yahudilik dünyayı kutsallaştırarak, dünyevileşmiştir. Hristiyanlık ise tarihi süreçte bir dönem dünyayı tamamen dışlamış, son yüzyıllarda ise dünyayı kabullenici bir tavır takınmış, ancak bu yaklaşım modern kapitalizmin doğuşuna kaynaklık teşkil etmiştir.

Hinduizm ve Budizm gibi ilahi olmayan dinlerde dünyayı mutlak anlamda kötümser bir anlayışla insanın kurtuluşunun önündeki en büyük engel olduğu inancı vardır. Buna göre bir eğitim anlayışı ve uygulaması geliştirmişlerdir.

Dini düşüncemizin önemli alanlarından olan tasavvuf geleneğinde dünya, umumi manada insanı kamil yetiştirilmesi için gerekli olan kalp tasfiyesi için aşılması gereken bir engel olarak algılanmış, bunun için zühd ve riyazet gibi bazı eğitim anlayış ve uygulamaları geliştirilmiştir.

Mevzu/uydurma haberlerde Müslümanların yanlış bir dünya algısına sahip olmalarına sebebiyet verecek derecede olumsuz olduğu görülmektedir. Sahih hadislerdeki dünya ile ilgili ifadelerin çok dikkatli değerlendirilmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber, dünyayı yararlanılan bir metaya/eşyaya benzeterek, dünyanın ahiret karşısındaki gerçek değerini, insanların zihinlerine yerleştirmeye çalışmaktadır. Hz. Peygamber'in dünyaya karşı tutumunu ise terk-i dünya yani dünyayı tamamen terk anlayışının dayanağı olarak değil; dünyaya aşırı bağlanmamanın bir eğitimi olarak değerlendirmek gerekir.

Din eğitim açısından dünyayı değerlendirdiğimizde, iman öğretimi ve eğitimi bakımından dünyanın maddi boyutu ve dünyevi nimetler çok önemli eğitim materyali özelliğini taşımaktadır. Dünya, Allah'ın varlığı ve birliği hedefine ulaşmak için mesajın iletilmesinde bir kanal vazifesi görmektedir.

Kur'an dünya ve unsurlarına karşı sevginin doğal olduğunu belirtmekle birlikte, dünya sevgisinin kontrol altına alınmasını ve yönlendirmeyi önermektedir. Din eğitimi tarafından, Kur'an ile insana, neyi, niçin ve ne kadar seveceğinin bilgisi ve bilinci verilmelidir.

Dünyaya yönelik arzuların eğitilmesi bir din eğitiminin amaç ve hedefleri arasındadır. Kur'an hiçbir zaman bu arzuları ve dürtüleri kötülemez ve insanın bütünüyle bunlardan kurtulmasını da önermez. Bununla birlikte Kur'an, bu arzuların daha uzak ve daha kalıcı hedefler için engel oluşturmayacak bir düzeyde dini ve ahlaki değerlerle buluşturarak, ilahi bir bakışla eğitilmesini ister.

Kur'an, ahlakın temeline ve dünyadaki davranışların merkezine ölüm olgusunu oturtarak değerler sistemini oluşturmaktadır. Ölüm fenomeni başlı başına bir rehberlik vazifesi görmektedir. Ölümün derin gerçekliği insanları adeta sarmaktadır. Dolayısıyla din eğitimi, ölümün çok yönlü özelliğinden hareketle insanların duyguları, düşünceleri ve fiilleri üzerinde olumlu tesirler bırakmanın yöntemlerini geliştirmelidir. Böylelikle dünya hayatının tanrılığı ve ona tapınmada son bulacaktır.

Dünya hayatını şeytanın çeldirici olarak kullanmasına karşı bilinç kazanılması bir din eğitimi faaliyetidir. Bunun için de şeytan, dünya hayatının muhtevasını oluşturan objeleri ve nimetlerini tuzak ya da aklı çeldirici olarak kullanmaktadır. Buna karşı insanın Kur'an'a dayalı din eğitiminden geçirerek iradesini, insanın içinde taşıdığı fitri iyilik eğilimlerini güçlendirmek ve geliştirmek için kendisini şuurlu olarak Allah'a yöneltip onun yanında yer alması sağlanmalıdır.

Kur'an, Yahudi ve Hristiyan din adamları ve din bilginlerinin dünyaya ve dünya hayatına karşı bakışlarını ortaya koyarak, din eğitim faaliyetlerini ve din hizmetlerini yönlendiren günümüz Müslüman din adamlarına, bilginlerine ve eğitimcilerine önemli mesajlar vermektedir.

Din eğitimi açısından varlıklı kişileri eğitmenin zor olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinin başında, dünya hayatını tanrılaştırarak ona karşı aldanmaları gelmektedir. Bu kişilerin eğitilmesindeki zorluk, hem eğitimin sınırlılıklarını hem de eğitimde hidayet gerçeğini ön plana çıkarmaktadır.

Din eğitimi bağlamında çalışma ve ekonomi ahlakı bağlamında Kur'an, insanın Allah ile, insanın insan ile, insanın eşya ile olan münasebetlerini düzenleyen ve insanlara bu konularda yol gösterip kılavuzluk etmektedir. Bunun yanında ekonomik gücün eğitim faaliyetleri üzerindeki etkisini Kur'an anlatarak, bu güce sahip olmayanların eğitim faaliyetlerini sürdürmelerinin çok zor, hatta imkansız olduğuna işaret etmektedir.

SUMMARY

VIEW OF QURAN TOWARDS THE LIFE OF THIS WORLD WITH REGARDS TO RELIGIOUS EDUCATION

It is a necessity to restructure Islamic religious education based upon Quran. It is highly crucial to know and understand the perception of the life of this world by World religions and our traditions to evaluate the view of Quran towards the World. Among divine religions, Judaism secularized the World by sanctifying it. On the other hand; Christianity externalized this World completely in a historical process however it assumed an acquiescent attitude towards it. This approach has been a reference with regards to rise of modern capitalism.

As for Noncelestial religions such as Hinduism and Buddhism, there is a strong belief that this World is the biggest obstacle against the salvation of man and the World is perceived with a pessimistic point of view. They developed an understanding and practice of education in accordance with this belief.

In Sufi tradition which is one of the most important religious thoughts, The World is perceived as an obstacle to go beyond for heart purification which is necessary to discipline perfect human being in general terms. Accordingly, some understandings and practices of education such as piety and ascetism have been developed.

It is understood that this subject reflected in deprecating way via some news agencies which causes some wrong World perceptions among Muslims. The expressions about the World in authentic hadith should be evaluated rigorously. Prophet Muhammad compares this World to an object or item to be benefited and encourages people to conceive the real value of the World against the future life. It should be taken into account that Prophet Muhammad's attitude towards the World is not a purely abandonment from life, it is absolutely the education as regards to not to cling to life heavily.

When the World is evaluated as regards to religious education, education of faith, materialistic aspects of the World and possessions have some characteristics of training material. The World is like a bridge for transfer of the message with the aim of achieving God's presence and uniqueness targets.

Quran states that love for World and its components are natural, however; it advises to control this love and manipulate it. The awareness should be created through Quran and religious education about what to love, why to love and to what extent we should love.

Mastering temporal lusts is among the aims and objectives of religious education. Quran never defames these lusts and impulses and doesn't advise to get rid of them completely. Furthermore, Quran recommends that this lust should be mastered according to divine point of view by uniting it with religious and moral values without hindering farther and permanent objectives.

Quran forms system of values by placing phenomenon of death at the heart of behaviors and moral. Phenomenon of death acts as a guide out-and-out. Deep reality of death surrounds the people. Therefore, religious education should develop the methods of leaving an impression on man's feelings, behaviors and acts with reference to multifaceted characteristic of death. In this way, divinity of life of this World and worshipping it would come to an end.

Gaining awareness against the use of life of this World by devil as distractor is a religious education activity. Devil makes use of objects and benefactions that forms life of this World as a distractor or a trap. At this point it is necessary that man should be assured to turn towards God consciously to develop himself and strengthen his inborn blessings by receiving religious education based on Quran.

Quran gives important messages to Muslim clergymen, scholars and educators who are leading religious education activities and religious services by introducing Jewish and Christian clergymen's perception of World and life of this World.

It is anticipated that educating affluent people is far more difficult. The main reason is divinize the life of this World. Challenge of educating these people features the borders of education and the reality of true path in education.

Working in the context of religious education and Quran in the context of financial moral organize the relations between God and man, object and man and guides him lead the way at this issue. Moreover, Quran refers to the effects of financial power on educational activities and point outs that it is not only difficult but also impossible to maintain educational activities for the people who lack this power.

1. GİRİŞ

1.1 Konunun Alanı

Dinimizin en temel ve kültürümüzün en önemli kaynaklarından biri Kur'an-ı Kerim'dir. İslami anlamda eğitim ve öğretimin hareket noktasını da en başta Kur'an oluşturur. Bu manada din eğitim ve öğretiminin İslam dininin temel kaynağı üzerinde yapılanma zorunluluğu vardır. Onun da aslına uygun bir biçimde açıklanması ve yorumlanması son derece önemlidir. Varlığın manasını anlatan, varoluşumuzun "neden"ini ve "niçin"ini açıklayan, günlük hayatı düzenleyen ve hayatın nasıl yaşanması gerektiğine dair net prensipler koyan Kur'an-ı Kerim'in sağlıklı ve doğru biçimde anlaşılması ve anlatılması bir disiplin olarak din eğitim ve öğretimi faaliyetidir.

İnsan din ile buluştuğu, sunduğunu öğrettiği konularından bir dünya görüşüdür. Din dünya hayatını tanıtırken tamamen tarafsız bir bilgi sunar. Çünkü dünyayı ve orada hayatını yaşayan insanı Allah yaratmıştır. Allah ise tamamen tarafsız davranır.

Din eğitimi, dini eğitim ve öğretimi ilgilendiren bütün konulara açılmak durumundadır. Din Eğitiminin genel konusu, kendisiyle ilgili faaliyetlerin bütünüdür. Eğitim ve öğretimi ilgilendiren ve din eğitiminde çözüm bekleyen bütün sorunlar dinin kapsamına girmektedir.¹

Tarihi süreçte tebliğ, öğretme, öğrenme ve terbiye ile oluşan pratiklerin ciddi bir tenkitten geçirilerek, genel tespitlere ulaşılması önemlidir. Din eğitiminde de önce tarihten gelen bilgilerin, düşüncelerin ve tecrübelerin tespit, tahlil, analiz, eleştiri ve sonuçlarıyla din eğitimi çalışmalarına başlamak gerekir. Doğru ile yanlışın ortaya çıkmasında bilimsel tenkit, bütün akademik sahalarda olduğu gibi, din eğitimi ve öğretimi sahasında yapılan bilimsel araştırmalar içinde geçerlidir. Özellikle geçmişin, din eğitimini ilgilendiren ne varsa hepsinin tenkit süzgecinden geçirilmesi isabetli olacaktır. Öncelikle dinin, iman, ahlak, insan, dünya ve ilim anlayışı ile birlikte din

---

1 Kerim Yavuz, **Günümüzde Din Eğitimi**, Adana: ÇÜİFY, 1998, s. 73-74.

ilimlerinin, geleneksel dinin, ahlakın, geleneklerin, tarihi fikirlerin, görüşlerin ve tecrübelerin/uygulamaların, başka bir deyişle bütün bunların tarih boyunca doğrularının ve yanlışlarının, doğru ve yanlış hizmetlerinin eleştirel bir bakışla tespiti, daha sağlıklı bir din eğitime doğru açılma imkânı verecektir.²

İslam kültüründe Kur'an'ın içeriği ile ilgili olsun ya da olmasın her disiplinin terminolojisinde kurani ifadeler yer almalıdır. Kur'an ifadelerini kendi zihnimizdeki kavramsal kalıplara sıkıştırmaya çalışmaktayız. Bu anlamda ortaya çıkan din algısının ve kültürünün, sahih ve sağlıklı din algısı ve Kur'an kültürü olarak isimlendirilmesini haklı çıkartacak bir görevi yerine getirmediği gibi, kavramlaştırılan/terimleştirilen Kur'an ifadelerine pek çok Kur'an dışı anlam yüklenmesine sebep olmuştur. İslam kültür tarihinde bu suretle evrimleşerek kurani anlamını yitiren veya bundan saptırılan pek çok kelime ve ifade bulunmaktadır.³ Bunlardan biri de “dünya” ve “dünya hayatı” kavramlarıdır.

Kur'an sisteminde anahtar kelime veya ifadelerden olan “dünya” ya da “dünya hayatı” kavramı Müslüman gelenekte anlam kaymalarına ve saptırmalarına uğramıştır.⁴ Zira bir din doğuşunda, ilk andan itibaren insanları Allah'a bağlar, ancak ilk tabilerinin üzerinden iki ya da üç nesil geçince gelenek haline gelmeye başlar.⁵ Gerçek böyle olsa bile bu, dinin temel kaynağına bağlı bir şekilde insanın dünyasında yer alması gereğini ortadan kaldırmaz. İslami gelenekte, Kur'an'daki merkezi ifadelerden olan “dünya” ya da “dünya hayatı” bağlamında görüşler, düşünceler ve uygulamalar gelişmiştir. Bunların ‘genetik tahliline’ inmek, içyapılarını, köken ve sonuçlarını, mantığı yapısını iyi tespit etmek gerekir.⁶ Bu bağlamda eğitim çalışmalarında, insanların çevresindeki bütün eşya ve olaylara karşı ilişkilerinin temelini teşkil eden tavır, kanaat, inanç, tutum ve davranışların hangi şartlar altında çıktığını çok iyi bilinme gereği vardır.⁷ Çünkü bunlar insanın dünyasını örmektedir.. Nesnelerin ve olayların bilgisini kazanırken, zihinlerde

---

² Yavuz, age., 105-107.

³ Ömer Özsoy, **Sünnetullah**, Fecr Yayınevi, Ankara, 1994, s.35,36.

⁴ Ramazan Altıntaş, “İslami Gelenekte “el-Hayatü'd-Dünya” Kavramını Anlama Biçimleri”, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Çorum 2003, ss. 13-26

⁵ Mustafa Armağan, **Modernlik ve Gelenek Arasında**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, s. 72.

⁶ Armağan, s.46.

⁷ Halis Ayhan, **Eğitim Bilimine Giriş**, İstanbul: Şule Yayınları, 1995, s.126.

oluşan şemalar birbirinin aynı değildir. Kişiler, duydukları sözleri, gördükleri olayların zihinlerindeki şemalar içinde yorumlarlar, anlarlar ve belleklerine kaydederler.⁸ Bu bağlamda Kur'an'ın dünyaya bakışını oluşturan şema ile gelenekte “dünya” kavramı çerçevesinde oluşan dünya algısının şemalarının karşılaştırmasını yapmanın, bunun ne kadar birbiriyle örtüştüğünün ortaya konulması ve bu durumun din eğitimi açısından ele alınmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.2 Araştırmanın Amacı

Tezimizin amacı genel anlamda insanlığa özel anlamda Müslümanlara Kur'an-ı Kerim'in nasıl bir dünya anlayışı önerdiğini anlatmak ve onların dünya görüşüne şekil vermektir. Önce Kur'an'ın dünya görüşünü anlamak, sonra bunu insanlığa kazandırmak bizim biricik amacımızdır. Yüce Allah, dünya hayatını nasıl görüyor, insanın ona karşı aldanmasını nasıl engelliyor, Kur'an dünya hayatını nasıl değerlendiriyor meselelerine açıklık getirmek ve insanın dünya hayatına aldanmasını önlemek için ona bir bilinç kazandırmak amacımızdır.

İnsanın dünya ile olan ilişkisinde dengelerin nasıl bozulduğunu ve Ahireti bırakıp dünyayı nasıl tercih ettiğini açıklamak da amacımızdır.

1.3 Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda dokümantasyon metodu kullanılmıştır. Özelde Kur'an ayetlerini, genelde dünya görüşü ile ilgili makale ve eserleri inceledik. Konumuz din eğitimi ilgilendirdiği için din eğitimi eserlerine de gidilmiştir.

Diğer taraftan konumuz Kur'an ile ilgili olduğu için Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri metoduna yer verilmiştir. “Kurana bütüncül yaklaşım” esas alınmakla birlikte psikoloji, sosyoloji ve eğitim bilimlerinin bize sunduğu veriler ışığında akli izahlara da önem verilecektir.

Bir dilin en önemli yapı taşları olan kelimelerin ya da kavramların da bir hayatı ve bir tarihi vardır. Bu bağlamda kelimelerin tarihini, etimolojik ve semantik

---

⁸ Mualla Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu 20-21 Kasım 1997, s. 28.

araştırmasını lügatlerden yararlanarak izah edilmesi önemli bir yaklaşımdır. Bizler de tabii olarak çalışmamızda böyle bir tutum içersinde olacağız.

Dinlerin dünya hayatına bakışı ortaya konulmaya çalışılırken, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili olarak İncillere ve Tevrat’a bakılmıştır. Bunun yanında dinler tarihi ve din sosyolojisi sahasında yapılmış eserlere de müracaat edilmiştir.

Geleneğimizdeki dünya algısının ortaya konulurken Tasavvuf ve Hadis alanları çalışmamızda yer verilmiştir. Tasavvuf düşüncesindeki dünya anlayışı işlenirken erken dönem diyebileceğimiz eserlerden istifade edilmiştir. Hadislerdeki dünya anlayışının tespitinde temel hadis kaynakları ve bu konuda yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Ayrıca hadislerin ele alınmasında temel İslam bilimleri, din bilimleri ve diğer sosyal disiplinlerden istifade edeceğiz.

Din eğitimi açısından Kur’an’ın Dünya Hayatına bakışı ortaya konulurken çalışmamıza sınırlarını da göz önünde bulundurarak bir takım paradigmalardan hareket ettik. Bunun içinde tefsir kaynakları başta olmak üzere din eğitimi sahasında yapılmış çalışmalar ve diğer din bilimleri sahasında yapılmış çalışmalara da müracaat edilmiştir.

1.4 Konuyla İlgili Kavramlar

1.4.1 Dünya Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Arapçada “dünya” kelimesi “d-n-v” kökünden gelmektedir. Ancak “d-n-e” kökünden geldiği de söylenmektedir. Anlamı ise bir şey bir şeye yakın olmasıdır. Dünya insana yakın olması nedeniyle bu kavramdan gelmiş ve Kur’an’da yer almıştır. “Yakın olan” anlamı taşıyan “ed-dünya” kelimesi, insanın ilk geldiği varlık alanı, ayrıca ahirete nispetle bize daha yakın olması yönüyle, bütün canlı varlıkların doğum ve üreme gibi faaliyetlerinin gerçekleştirdiği bu hayata verilen bir isim olmuştur.⁹ Bu bakımdan Kur’an-ı Kerim’de yeryüzüne en yakın olan gök tabakasına yakın gök denmiştir.¹⁰

---

⁹ İbn Manzur, Ebu’l Fadl Cemaleddin, **Lisanu’l-Arab**, Beyrut: 1994, XIV, 272-73.

¹⁰ Saffat 37/6; Fussilet 41/12; Mülk 67/5.

Yakın hayat ve yakın sema tamlamalarında geçen dünya kelimesi sıfat olarak kullanıldığı gibi, ahretin karşıtı olarak da kullanılmıştır.¹¹

Dünya kavramının diğeri bir anlamı da bu hayatın, yani, yeryüzünün ismi olmasıdır. Bu isimlendirme, ahretin, dünyadan uzak olmasındandır. Gökyüzüne, yeryüzünde oturanlara yakın dünya” şeklinde isim tamlaması olarak da kullanılabilir. Kur’an-ı Kerim’de, “dünya” kelimesi “el-hayatü’l-dünya” terkibi ile birlikte 115 defa geçmektedir.¹²

Dünya kelimesinin, ahretin karşıtı olarak kullanıldığı Kur’an’da görölmektedir. Bu ayetlerde dünya, ahretin karşılığı olarak kullanıldığı gibi, insanın doğumundan ölümüne, yani yaşadığı hayatı ve bu hayatta meydana gelen olayların meydana geldiği mekânı isimlendirmek anlamında “arz/yer” kelimesi de kullanılmıştır.¹³ Ahiret nasıl ki insanların ölümden sonraki yaşayacakları hayatın zaman ve mekânı ise, dünya da ahiret öncesi insanların yaşadıkları hayatın zaman ve mekânıdır.

Diğeri taraftan dil bilimcileri, “dünya” kelimesini, “denüe” kökünden getirerek denaet” kalıbından manasının, adi, aşağılık, bayağılık, rezil ve değersiz gibi anlamlara geldiğini söylemişlerdir. Bu anlamıyla dünya seçkin, üstün, değerli anlamına gelen “hasis” kelimesinin karşılığıdır. Bu kelime “deniün” kalıbından alınınca, “gevşek, zayıf, cimri, sefil, kusurlu, adi, bayağı anlamlarında geldiği söylenmektedir.¹⁴

Kısaca diyebiliriz ki, “dünya” kelimesi yaklaşmak, zaman ve yer açısından yakına gelmek, aşağı çekmek, bayağı, adi manalarına gelmektedir.¹⁵ “Dünya” kelimesi ister yakınlık veya yakın olmak anlamına gelen “dunuv”, isterse, ahlaki anlamda alçaklığı ifade eden “denaet” mastarından türemiş olsun, sonuç itibarıyla insanı çevreleyen maddi sosyal ve düşünsel alemin tamamıdır.

¹¹ İbn Manzur, Lisanü’l-Arab, XIV, 274.

¹² Abdülbaki, Muhammed Fuad, el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazı’l-Kur’ani’l-Kerim, Kahire, 1988, s.27-30,332-335.

¹³ Kehf 18/7-8.

¹⁴ İbn Manzur, Lisanü’l-Arab, XIV, 274; Asım Efendi, Kamus Tercümesi, IV, 959.

¹⁵ Ragıb, Müfredat, s. 248.

Kur'an'a bakarsak dünya kelimesine verilen alçak değersiz adi manasının çok aşırı bir niteleme olduğunu görürüz.

Dünya kavramına denk düşen Kur'an'da ahirete nispetle bir anlam ifade eden, "en önce" anlamına gelen "el-ula"¹⁶ ile "çabucak/peşinen gelen" anlamında "el-acile"¹⁷ kelimeleri de kullanılmaktadır.

1.4.2 "Dünya" Kavramına Denk Düşen Kur'an'daki Diğer Kavramlar

1.4.2.1 Ard (لَأَرْض): İnsanın üzerinde yaşadığı hayatını sürdürdü onu çevreleyen fiziki alemin tamamına denir. Bu fiziki alemde yaşayan her şeyi de ifade etmektedir.¹⁸

Diğer taraftan bu kavrama ay altı varlık alanı, bu alem, güneş sistemindeki gezegenlerden biri, yer küresi şeklinde manalarda verilmiştir. Böylece ard denilince akla gelen ilk mana yerküre olmaktadır.¹⁹

Kur'an'da, arz kavramı şu ayetlerde geçmektedir:

"Biz yer yüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki, onların hangisinin daha güzel amel yaptığını amel yaptığını deneyelim. Biz elbette yerin üzerindikilerini kupkuru toprak yapacağız"²⁰.

1.4.2.2 Âcile (الْعَاجِلَة): "Acile" kelimesi, bu dünyaya ait; geçici, muvakkat; acil, ani; fani dünya; gibi anlamlara gelmektedir.²¹ Kur'an'da üç yerde geçmekte ve dünyayı ifade etmektedir.²²

¹⁶ Kasas, 28/70; Necm, 53/25; Maide, 5/108; Leyl, 92/13; Duha, 93/4.

¹⁷ İsrâ, 17/18; Kıyame, 25/20; İnsan, 76/27.

¹⁸ İbn-i Mazur, Lisanu'l-arab, I, 61.

¹⁹ Bakara 2/22, Taha, 53Süleyman Uludağ, "Dünya", **DiA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, 10, 22.

²⁰ Kehf, 18/7-8.

²¹ Serdar Mutçalı, El-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık, 1995, s. 551-552.

²² İsrâ 17/18; Kıyame 25/20; İnsan 76/27.

“Kim bu acileyi/geçici dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını acilede/dünyada hemen veririz”²³ mealindeki ayette geçen “acile” kelimesi, “dünya” şeklinde tefsir edilmiştir.²⁴ Diğer taraftan İsrâ 19’da “kim ahireti isterse” ifadesinden de “acile” kelimesinin “ahiret” kelimesinin karşıtı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁵

Yine Kıyamet 75/20-21 de “Hayır! Öyle değil, doğrusu sizler bu “acileyi” seviyorsunuz ve ahireti bırakıyorsunuz” ifadelerinde “acile” kelimesinin “ahiret” kavramının karşıtı olarak kullanıldığı görülmektedir.

İnsanın aceleci bir yapıya sahip olması ve her şeyin bir an önce olmasını istemesi²⁶ ile dünyanın gelip geçici olması arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu konuda Razi, insanın aceli yaratıldığını ve tabiatında acelecilik karakterinin bulunduğunu ve her şeyde çok aceleci ve her şeyin çarçabuk olmasını istediğini, izahını yapmaktadır.²⁷ İşte insanın bu özelliği ile gelip geçici ve çok çabuk sona eren dünyayı istemesi, onu tercih etmesi ile daha sonra gelecek olan ahireti tercih dışı bırakması arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın bu acelecilik karakterinin, dünyayı ve ahireti tercih etmesinde eğitilmesi gereken çok önemli bir temel insani özellik olduğu ortaya konulmaktadır.

1.4.2.3 Ula (الأولى) : Bu kelime, ilk, temel, başlangıç, ilk kısım gibi manalara gelmektedir.²⁸ Bu kelimenin “dünya” teriminin yerine kullanıldığını, “ahiret” kavramıyla birlikte ayetlerde yer almasından, dünya kelimesinin geçtiği diğer ayetlerdeki bağlamlarının benzerliğinden anlamaktayız. Yani, dünya, hayatın ilk kısmı; ahiret ise bu hayatın ikinci yani sonraki kısmıdır.

Ayetlere baktığımız zaman “ula” kelimesinin “dünya” kelimesinin yerine kullanıldığını görürüz: “Ahiret de, bu dünya(el-ula) da yalnız Allah’ındır”²⁹. “Böylece

²³ İsrâ 17/18.

²⁴ Beğavi, Tefsiru’l-Beğavi Mealimu’t-tenzil, Daru’t-taybe, Riyad 1409, 5, 84.

²⁵ İsrâ 17/18.

²⁶ Enbiya 21/37.

²⁷ Razi, Mefatihü’l-gayb, 30, 225-226.

²⁸ Serdar Mutçalı, El-Mu’cemu’l-Arabiyyü’l-Hadis, s. 33.

²⁹ Necm 53/25.

Allah, Firavun’u ahiret ve dünya/el-ula azabıyla cezalandırdı”.³⁰ “Şüphesiz, ahiret de dünya/el-ula da bize aittir”.³¹

1.4.3 Dünya Kavramıyla İrtibatı Açısından Bazı Kavramlar

Bir kavramın manası yalnız başına değil, daima bir sistem veya sistemler içinde değer kazanır.³² “Dünya hayatı” kavramının ilintili olduğu ve onun mahiyetini oluşturan kelimelerin mahiyetlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Zira bu kavramlar dünya hayatı olgusunu derinlemesine ve genişlemesine algılamamıza ve anlamamıza katkı sağlayacaktır. Bu anlamda Kuran-ı Kerim’de dünya kavramının zikredildiği ayet-i kerimelerde mal, hayr, hasene, rızık, kadın (zevc), evlat, zinet, meta’, amel, infak, sevap, azap, meta’ul-ğurur, araz, ganimet, laib, lehv, sa’y, zehra, fadl, rahmet, teref, mutref, lanet, ecir, hars, maişet, tayyibat, tefahür vb. kelimeler dikkati çekmektedir.

1.5 Konuyla İlgili Çalışmalar

Araştırmamızın asıl kaynağı Kur’an-ı Kerim olmakla birlikte, gerektiğinde Arapça lügat ve tefsirler ile konu ile ilgili yapılmış müstakil ve ilgili çalışmalardan tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır.

1) Mehmet Altuntaş’ın, “Kur’ân Perspektifinden Dünyanın Değeri” isimli 2008 yılında Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde tefsir alanında yapılmış ve basılı olmayan doktora çalışması bulunmaktadır.

2) Cemal Ağırman’ın, “Dünya- Ahiret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk” eseri 2007 yılında İstanbul’da basılmıştır. Eser genel olarak zenginlik ve yoksulluk bağlamında daha çok hadisler çerçevesinde konuya değinmiştir.

3) Ebu Talip El- Mekki’nin, “Kütü’l-Kulub Kalplerin Azığı” şeklinde Muharrem Tan tarafından tercüme edilen ve 1999 yılında İstanbul’da basılan eseri,

---

³⁰ Naziat 79/25.

³¹ Leyl 92/13.

³² Toshihiko Izutsu, Kur’an’da Allah ve İnsan, Süleyman Ateş (çev.).İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts,s. 26

konuyla ilgili müstakil bir çalışma olmamakla birlikte, Tasavvuf'un dünyaya bakışını yansıtan bilgilerin bulunuşu bakımından önemlidir.

4) Ali b. Osman Cullabi Hucvuri'in, "Hakikat Bilgisi" şeklinde Süleyman Uludağ tarafından tercüme ve 1982 yılında İstanbul'da basılan eseri de konuyla ilgili müstakil bir eser olmamakla birlikte Tasavvuf'un dünya görüşünü yansıtan önemli bilgileri içermektedir.

5) Ahmet Yıldırım'ın, "Din, Dünyevileşme ve Zühd" isimli 2005 yılında Ankara'da basılan çalışması, daha çok zühd hadislerinden hareketle dünya hayatına bakışı ve bunun sonuçlarına yansıtan bir eser olarak dikkati çekmektedir.

6) Bayraktar Bayraklı'nın, "Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri", isimli çalışması her ne kadar bir tefsir çalışması olsa Kur'an'daki dünya hayatı ile ayetlerin izahlarında orjinallik ifade eden izahların bulunması bakımından dikkati çekmektedir.

7) Mehmet Paçacı'ın, "Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı" isimli 2003 yılında Ankara'da basılan eseri konuyla ilgili müstakil bir çalışma olmamakla birlikte özellikle müşriklerin ve kafirlerin dünya hayatına bakışını yansıtan bilgilerin bulunması bakımından önem arz etmektedir.

8) Fazlurrahman'ın, "Ana Konularıyla Kur'an" isimli çalışması konuyla ilgili müstakil bir çalışma olmamakla birlikte konumuz açısından önemli izahların bulunması hususunda faydalanılan eserler arasında yer almıştır.

Konuyla ilgili başlı başına müstakillik arz eden pek fazla eser bulunmamaktadır. Daha çok diğer dini disiplinler ile sosyal bilimler sahasında yapılan çalışmalarda alt başlık veya kısmı olarak satır aralarında değinildiği görülmektedir. Din eğitimi bağlamında ise hiçbir çalışma tespit edilememiştir. Bu konuda biz bir başlangıç olur düşüncesiyle din eğitimi açısından Kur'an'ın dünya hayatını elimizden geldiği kadar bazı paradigmalardan hareketle izah etmeye çalışacağız.

2. DİNLERİN ve KUR'AN'DAKİ İNANÇ GRUPLARININ DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

İlahi olsun ya da olmasın bütün dinler veya inanç sistemleri, mutlaka bir dünya-ahiret, görüşü dile getirmişlerdir. Her din, kedisine inanları, getirdiği inanca bağlı kalmaya, dünya ve ahreti öğrettiği şekliyle anlamaya, hayatı yaşamaya çağırmıştır.³³ Dolayısıyla her din, kendilerine has dünya görüşü, dünyaya ve eşyaya tavır, bakış ve algılama anlayışı belirleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu dinlerin dünyaya karşı tavır ve bakış açılarını bilmek, İslam'ın eşyaya ve dünyaya bakışını belirlemede daha sağlıklı bakış açısı verecektir.³⁴

2.1 Dinlerin Dünya Hayatına Bakışı

Dinler ve özellikle ilahi dinler kişi ile dünya arasına girerek, kişilerin dünya görüşünü belirlerler. Bu dinler zaman içerisinde insanın hayatına şekil verir, davranışlarına yön verir ve böylece kişinin dünya hayatını elle tutulur, gözler görülür hele getirir. Böylece dünya görüşü, dünya hayatına dönüşür. Dolayısıyla da, dinin getirdiği ve din mensuplarının sırf dini tutumlar ve davranışlarının ötesinde dış alemi değerlendirmelerine ve dünya hayatı ile ilgili meselelerdeki tavırları ve vaziyet alışlarına etkide bulunan zihniyetin özünü bu müşahhas tutumlarda aramak gerekmektedir.³⁵

Tavırlar, kanaatler, inançlar, tutumlar ise insanların çevresindeki bütün eşya ve olaylara karşı ilişkilerinin temelini teşkil etmektedir. Eğitim çalışmalarında insanın tutum ve davranışlarının nasıl teşekkül ettiğini, hangi şartlar altında ne gibi tavırların ortaya çıktığını çok iyi bilmek gerekir.³⁶ Bu bakımdan, dünya hayatına karşı, dinlerinin nasıl bir tutum içerisinde olduklarını, bunların nasıl değiştiklerini ve ne gibi sonuçlar doğurduklarını açıklamaya ve anlamaya çalışacağız.

Dinleri dinler tarihinde yapılan ilahi dinler ve ilahi olmayan dinler şeklinde bir kategorik ayıma giderek ele alacağız

2.1.1 İlahi Dinler

---

³³ İsmail L. Çakan, **Müslümanca Yaşamak**, İstanbul: 2003, s.19.

³⁴ Ahmet Yıldırım, **Din, Dünyevileşme ve Zühd**, Ankara: Araştırma Yayınları 2005, s. 55.

³⁵ Günay Ünver, **Din Sosyolojisi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000, s. 393-394

³⁶ Ayhan, s. 126.

İlahi dinler olarak İslamiyet dışındaki ilahi kitaplara ve peygamberlere sahip Yahudilik ve Hıristiyanlık ele alınacaktır.

2.1.1.1 Yahudiliğin Dünya Hayatına Bakışı

Kur'an'da, İsrail oğullarından bahseden surelerde onların geçmişte yaşadıkları olaylardan, özellikle de Musa'nın Firavun ile mücadelesi ve İsrail oğullarının kurtarmasından, Allah'ın elçisi Musa'ya inanıp karşı çıkanların kötü akıbetinden söz edilmekte, geçmişte İsrail oğulları'na verilen nimetler sayılmakta, özellikle âlemlere üstün kılındıkları belirtilmektedir.³⁷ Kur'an'da, Mekke'de nazil olan surelerde, İsrail oğullarından bahsedilmesi, geçmiş olaylarla ilgili kıssalara aşina olan ve Müslümanlarla mücadelelerinde Yahudilerden bilgi desteği alan Mekke müşriklerinin kıssadan hisse almaları içindir. Mekke döneminde nazil olan konular tarihi örneklerle izah edilerek, Mekke müşrikleri uyarılmaktadır.³⁸

Medine döneminde Yahudiler kalabalık halde bulunuyorlardı ve burası onların önemli merkezlerinden biriydi. Hz. Muhammed Medine'ye hicret edip burada güç kazanınca menfaatlerinin zedelendiğini gören Yahudiler Müslümanlara karşı düşmanca tavır almışlardır.³⁹ Böylece Kur'an'da Yahudilerin İslami davet karşısındaki inatçı ve inkarcı tavırları, Allah'ın kelamına kulak vermemeleri eleştirildiği gibi kutsal kitaplarını tahrif etmeleri, peygamberleri yalanlamaları gibi pek çok husus söz konusu edilmektedir.⁴⁰

İsrail halkı Yehova'nın seçilmiş milleti olduklarına ve Tanrı ile aralarında özel ahid yapıldığına inanmaktadırlar. Ayrıca israiloğulları ataları Yakup'un Tanrı veya onun meleği ile güreşmesi dolayısıyla gücü ve dayanaklığı, ayrıca Tanrı'nın seçilmiş kavmi oldukları inancı nedeniyle gurura kapılmış ve ırki üstünlük iddiasında bulunmuşlardır.

---

³⁷ Ömer Faruk Harman, "İsrail (Beni İsrail)" DİA, İstanbul: 2001, C. 23, s.194; Bakara 2/ 47,122; Araf 7/ 140; Duhan 44/ 32;Casiye 45/ 16

³⁸ Harman, s. 194.

³⁹ M. İzzet Derveze, **Tarihu Beni İsrail min esfarihim**, Beyrut: 1969, s. 398-404.

⁴⁰ Bakara 2/ 71-79, 87-93; Nisa 4/44-52; Cuma 5-8).

Onlar imtiyazlı olduklarını vurgulamışlar ve kendileri dışındaki insanları küçümsemişlerdir.⁴¹

Kur'an'a göre, dünya hayatına en düşkün olan toplum ya da din mensupları Yahudilerdir.⁴² Aynı zamanda Tevrat'ta bu durumu belirten pek çok ifade bulunmaktadır.⁴³ Dünyayı hakimiyetleri altına almak isteyen Yahudiler, bunu sadece mal ile gerçekleştirebileceklerine inandıklarından servet sahibi olabilmek için pek çok gayri ahlaki yöntemi kullanmaktan çekinmemişlerdir.⁴⁴

Yahudilerin dünya hayatına haddinden fazla anlam yüklemeleri ve bu konuda aşırı ihtirasa sahip olmalarının altındaki en önemli neden, Tevrat'ta ahiret hayatı ile ilgili açık ayetlerin bulunmamasıdır. Bu durum onların aşırı bir şekilde dünya hayatına bağlanmalarına neden olmuştur.⁴⁵ Oysa ahiret inancı, tutum ve davranışların ahlaki temelini teşkil etmektedir.

Tevrat'ın tahrif edilmesi sonucu, dünya ahiret dengesi bozulmuştur. Yahudiler, ilahi öğretileri tahrif ederek, haramları meşrulaştırmışlar ve hak dinden uzaklaşmışlardır.⁴⁶ Haliyle bu durumda, Yahudiler, aşırı şekilde dünyaya bağlanarak ahireti unutmuşlardır.⁴⁷ Dolayısıyla Yahudilikteki dünyevi anlamda zenginleşme isteğinin ön planda tutulması ve Yahudilerin zengin olmaya tutku derecesinde bağlı olmaları, ahiret inancının geri plana atılmasına neden olmuştur.⁴⁸

Kur'an'da, genel anlamda Yahudi karakteri menfi bir anlam çerçevesinde verilmektedir. Kur'an, Yahudilerin cimri,⁴⁹ yeryüzünde fitne fesat çıkaran,⁵⁰ hak etmedikleri halde cenneti sadece kendileri için sahiplen⁵¹, (dünya) hayata aşırı bir

---

⁴¹ Ali İmran 3/24,75; Maide 5/18

⁴² Bakara 2/94-96.

⁴³ Yeremya, 22/16-17; Tensiye, 15/1-6.

⁴⁴ Afif Abdülfettah Tabbara, **Yahudi: Kur'an Açısından Menşeri Karakteri**, Mehmet Aydın (çev.). Konya: Rabita Yay.,1978,s. 52-60.

⁴⁵ Afif Abdülfettah Tabbara, s. 53; Tevrat (Eski Ahit), Eyub, 3/17-23; 7/9-10.

⁴⁶ Bakara 2/93.

⁴⁷ Leviler 26/3-26.

⁴⁸ Nevzat Tarhan, **Güzel İnsan Modeli**, İstanbul: Timaş Yay., 2011, s. 32-33.

⁴⁹ Nisa 4/53.

⁵⁰ Maide 5/61-64.

⁵¹ Bakara 2/94; Nisa 4/49.

şekilde düşkün,⁵² sihir işleri ile uğraşan⁵³, Hristiyanlara düşmanca davranan⁵⁴, savaşta müminlere yardım etmeyen⁵⁵, Müslümanlara eziyet eden⁵⁶, faiz yiyen ve batıl yollarla insanların mallarını ellerinden alan⁵⁷, günah işleme, başkalarına kötülük etme ve haram yeme konusunda birbiriyle yarışan⁵⁸, Allah'ın ayetlerini bile bile inkar eden⁵⁹, Allah'ı cimrilikle itham eden⁶⁰, tekrar tekrar dine girip çıkarak dinle alay eden⁶¹, iman etmeye niyetleri olmadıkları halde Hz. Muhammed'den mucizeler isteyen⁶², Allah'a çocuk isnat edip sapıtan⁶³, Tevrat'ı tahrif ve inkar eden⁶⁴, Allah'ın yerine din alimlerini ya da bilginleri Tanrı edinen⁶⁵, işledikleri günahlar nedeniyle Allah'ın rahmetinden mahrum bırakılıp lanetlenen⁶⁶ ve yaptıkları anlaşmalara uymayan yalancı⁶⁷ kişiler olarak tarif etmektedir.

Yahudilerin, dünya hayatının geçici menfaatini ya da değersiz dünya malını elde emek amacıyla, ayetleri tahrif ettikleri görülmektedir. Dünya hayatına veya malına aşırı düşkünlük Yahudileri, ilahi vahiyleri tahrif ettirecek kadar çok uç bir davranışa sürüklemiştir. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: “Onların ardından da, ayetleri tahrif karşılığında şu değersiz dünya malını alıp, ‘Nasıl olsa bağışlanacağız’ diyerek kitaba varis olan birtakım kötü kimseler geldi. Onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, kitapta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı ve onlar kitaptakini

---

⁵² Bakara 2/96; Nisa 4/53-54.

⁵³ Bakara 2/102-103.

⁵⁴ Bakara 2/113; Şura 42/14.

⁵⁵ Haşr 59/14-15.

⁵⁶ Ali İmran 3/111.

⁵⁷ Ali İmran 3/58; Nisa 4/161; Tevbe 9/34-35.

⁵⁸ Maide 5/62.

⁵⁹ Ali İmran 3/112; Enam 6/91.

⁶⁰ Maide 5/64.

⁶¹ Nisa 4/137.

⁶² Nisa 4/153.

⁶³ Bakara 2/116; Tevbe 9/30; Meryem 19/91-92.

⁶⁴ Bakara 2/75,79,174; Ali İmran 3/23-24, 78, 93-94; Nisa 4/46; Maide 5/13,41.

⁶⁵ Tevbe 9/31.

⁶⁶ Bakara 2/88; Nisa 4/46-47.

⁶⁷ Enfal 8/56-57.

okumamışlar mıydı? Ahiret yurdu, sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala aklınız ermiyor mu?”⁶⁸

Kendilerine gönderilen peygamberlerin bir kısmını öldürmeleri ve yaptıkları hatalar nedeniyle hak dinlerden uzaklaşmaları, özellikle de Tevrat’ı tahrif etmeleri Yahudilerin, dünya-ahiret dengesini bozmalarına ve bunun neticesinde dünyevileşmelerine sebebiyet vermiştir.⁶⁹

Yahudilere göre Cumartesi günü kutsal bir gün olduğu için ibadet günü olarak kabul edilir. “Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın, Ama yedinci gün bana, Tanrın Rab’be Şabat günü olarak adanmıştır. O gün sen , oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancılar dahil, hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü ben, Rab yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat gününü kutsadım ve kutsal bir gün olarak belirledim”.⁷⁰ Kendi kitaplarındaki bu bilgilere rağmen, dünya malına aşırı şekilde bağlanan Yahudiler, kutsal saydıkları ve çalışmanın haram olduğu cumartesi gününde servet edinmek için çalışmaktan vazgeçmemişlerdir. Bu durum Kur’an’da şu şekilde anlatılmaktadır: “Deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu onlara sor! Hani onlar Cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, Cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk”.⁷¹

Haftanın altı gününün mal mülk edinmek için çalışmaya, sadece bir günün ibadete ayrılması, ibadetle ile çalışma arasında bir dengesizlik meydana getirmiş, bu da Yahudilerin maddenin esiri olmaları ve aşırı bir şekilde dünyevileşmeleri sonucunu doğurmuştur. Bundan dolayı elde etmek istedikleri dünya malına ve servetine ulaşmak için, kendilerine gönderilen peygamberlerin bazıları öldürmekten çekinmemişlerdir.⁷²

Yahudilerin dünya hayatına bakışlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri ‘seçilmişlik’ iddiasıdır. Nitekim bu iddia Tevrat’ta şu şekilde dile getirilmiştir: “Şimdi

---

⁶⁸ Araf 7/169.

⁶⁹ Ebu Cafer Taberi, **Camiu’l- Beyan an Te’vil-i Ayi’l-Kuran**, Beyrut: Daru’l-Fikr, 2001, C. 6,S ss. 128-129.

⁷⁰ Mısır’dan Çıkış, 20/8-11.

⁷¹ Araf 7/163.

⁷² Bakara 2/91; Ali İmran 3/112, 181; Nisa 4/155.; Çakan, Müslümanca Yaşamak, s. 21.

sözümü dikkatle dinler, antlaşmama uyarsanız, bütün uluslar içinde öz halkım olursunuz... Siz benim için ..., kutsal ulus olacaksınız...”⁷³ “Siz Tanrınız Rab’bin çocuklarısınız... Tanrınız Rab için kutsal halksınız.Rab öz halkı olmanız için yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti.”⁷⁴ Haliyle Tevrat’taki bu tür ifadeler, Yahudilerin kendilerini bütün milletlerden üstün görmeleri ve dünya hayatına bakışlarının nasıl olduğunu gösterir niteliktedir.

Uydurma üstün ırk inancı, kuşaktan kuşağa bir miras olarak günümüze kadar süregelmiş, bunun sonucu olarak ta Yahudiler, kendileri dışındaki insanları, milletleri ve dinleri düşman olarak görmüş ve ortadan kaldırmayı dini bir vecibe olarak telakki etmişlerdir.⁷⁵

Tevrat’a göre , milletler dinlerini, dillerini, milliyetlerini, düşüncelerini bırakacaklar; silahlarını ziraat aleti yapacaklar, harbi unutacaklar, Yahudilere işçi ve köle olacaklardır. Yahudiler de bu kalabalığa başkanlık ve peygamberlik edecekler, devlet ve saltanat sahibi olarak yaşayacaklar... Milletler kılıçlarını saban demiri yaparken, Yahudiler de saban demirini kılıç yapacaklardır.⁷⁶ Doğal olarak, Yahudilere itaat etmeyen ve Yahova kanunlarına karşı gelenler yok edilecekler veya zorla egemenlik altına alınacaklardır.⁷⁷

Yahudiler seçilmiş millet olma anlayışının sonucu olarak, kendilerini birinci sınıf bir ulus olarak algılamakta ve kendi din kardeşlerine reva görmedikleri bir hayatı başka din ve milletlere mensup insanlara layık görmektedirler. Nitekim Tevrat’ta, Yahudilerin diğer milletlere bakışlarının çarpıklığını gösteren ifadeler yer almaktadır. “Kendiliğinden ölen (leş) hiçbir hayvanın etini yemeyeceksiniz. Ölü hayvanı (leşi) yemesi için kentlerinizde yaşayan bir yabancıya verebilir ya da öteki yabancılara satabilirsiniz...”⁷⁸ Tevrat’ta görülen bu hiç de hoş olmayan gayri ahlaki tavır,

---

⁷³ Mısır’dan Çıkış, 19/5-6.

⁷⁴ Tensiye 14/1-2.

⁷⁵ İşaya, 19/1-4; Afif Tabbara, el- Yehud fi’l-Kur’an, s. 42; Hüsamettin Erdem, “Dini Ahlak ve İlahi Dinlerden Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık’taki Bazı Ahlak Meselelerine Mukayeseli Bir Yaklaşım” , SÜİFD, Konya, 1990, 3/246.

⁷⁶ Yoel 3/9-13.

⁷⁷ Erdem, C. 3, s. 232.

⁷⁸ Tensiye 14/21.

Yahudilerin seçilmiş bir millet olma iddialarının ne kadar uç sapkın bir davranış haline dönüştüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Kur'an'da da belirtildiği üzere Yahudiler, seçilmiş seçkin bir millet oldukları iddiasını o kadar ileri götürmüşlerdir ki, Cehennemde bile daha fazla azaba maruz kalmayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Nitekim “İsrail oğulları, ‘Ateş bize birkaç günden fazla dokunmaz’ derler...”⁷⁹

Yahudilerin dünya hayatına ve malına bakışlarının temelinde bu seçilmiş seçkin millet olma anlayışının yattığı görülmektedir. Tevrat'ta mal mülk sahibi olmak sadece Yahudilerin hakkıdır. Zira Tanrı Yehova, yeryüzünü mülk olarak Yahudilere vermiştir. Diğer insanların sahip oldukları mal, Yehova'nın mirasından çalınmış bir maldır. Bu malın geri alınması için izlenecek her türlü gayri ahlaki yöntem, Yahudiler için caizdir. Rab, Yahudilerin istedikleri mala sahip olabilmeleri için düşmanları üzerine korku salarak psikolojik olarak düşmanları hezimete uğratacaktır. “Haydi kalkın! Arnon Vadisinden geçin! İşte Heşbon Kralı Amorlu Sihonu ve ülkesini elinize teslim ettim. Ona saldırın ve ülkesini mülk edinmeye başlayın. Bugünden başlayarak göğün altındaki uluslara korkunuzu, dehşetinizi salacağım. Haberinizi duyunca korkuyla titreyecekler.”⁸⁰ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Yahudi olmayanların malları sahipsiz sayılmakta ve bunlara el koyma hakkı Tanrı tarafından Yahudilere verilmiş olmaktadır.⁸¹

Yahudilerin bu seçilmiş millet anlayışı, onları kendileri dışındaki insanların her şeylerine sahip olma tutkusunun da ötesine geçirerek canlı cansız her şeyi yok etme hastalıklı ruh haline dönüştürmüştür.⁸² Diğer milletleri hakimiyet altına alırken Rab, sinsice hareket etmelerini⁸³, çoluk-çocuk, genç-yaşlı⁸⁴ ve hatta hayvanları⁸⁵ dahi sağ bırakmamalarını istemektedir. “Her şeye egemen Rab diyor ki, ...Şimdi git,

---

⁷⁹ Bakara 2/80.

⁸⁰ Tensiye 2/24-25.

⁸¹ Kadir Has, Tevrat, İncil ve Kur'an'ın Dünyaya Bakışı, Basılmamış Doktora Tezi Erciyes 1995, s.18-19.

⁸² Tensiye 7/1-5.

⁸³ Tensiye 7/22.

⁸⁴ 2.Tarihler, 36/16-17.

⁸⁵ 1.Samuel, 15/14-23.

Amalekliler'e saldır, Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk, öküz , koyun, deve, eşek hepsini öldür.”⁸⁶

Yahudilerin dünyaya ve mala bıkışlarını etkileyen önemli unsurlardan bir diğeri de, kendilerine vaat edilen topraklar (arz'u mevud) meselesidir.⁸⁷ İsrail oğulları, Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda verdikleri sözden dönünce, Allah onları ceza olarak yaşadıkları topraklardan çıkarttı.⁸⁸ Yahudilerin Tanrısı daha sonra Yahudiler ile yeni bir sözleşme daha yaptı. Buna göre, eğer Allah'ın emri yerine getirildiği takdirde Yahudiler Tanrının vaat ettiği 'Arzı Mevud'a sahip olacaklardır. Tanrının krallığı⁸⁹ işte bu topraklarda gerçekleşecektir. Yahudiliği diğer dinlerden ayıran özelliklerden biri kutsal topraklar hususudur. Yahudilik adeta bu topraklarla aynileşmiş bir dindir. Musa b. Meymun'a göre bu topraklarda hayat sürmek dini bir vecibedir. Herhangi bir zorunluluk olmadıkça Yahudilerin bu toprakları terk etmesi yasaktır. Öyle ki başka topraklarda ölüp de bu topraklarda gömülenlerin günahlarının affedileceği dahi ifade edilmektedir.⁹⁰

Tevrat'a göre bu vaat edilmiş kutsal topraklar bir gün mutlaka ele geçirilecektir.⁹¹ Bunun gerçekleşmesi için Yahudilerin sürekli çalışmaları onları maddeye tutku ile bakmaları ve sonunda da elde ettikleri servet ile övünerek Allah'ı fakir, kendilerini de zengin görme hatasına götürmüştür: “Gerçekten, ‘Allah fakir, biz ise zenginiz ‘diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir”.⁹² Bir başka ayette ise Allah'ı cimrilikle itham edecek kadar sapkın bir tutum içersinde oldukları anlatılmaktadır: “Yahudiler, ‘Allah'ın eli bağlıdır/cimridir” dediler. Hay, dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lanet olasılar. Bilakis Allah'ın eli açıktır, dilediği gibi verir”.⁹³ Bu ayetin bağlamında değerlendirebileceğimiz Ali İmran süresinin 185. ayetinde de, “...Zira bu dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir”⁹⁴

---

⁸⁶ 1.Samuel, 15/2-3.

⁸⁷ Sayılar, 34/2-12.

⁸⁸ Bakara 2/83-85, 40, 47, 100; Araf 7/134; Taha 20/86; Maide 5/12,13

⁸⁹ Yeremya 30/31;İşaya, 2/2-4.

⁹⁰ Baki Adam, “Yahudilik”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Ankara: DiBY, 2007, s. 229.

⁹¹ İşaya 11/11-12.

⁹² Ali İmran 3/181.

⁹³ Maide, 5/64.

⁹⁴ Ali İmran 3/185.

denilmek suretiyle Yahudilerin bu dünyanın geçici zevkine kendilerini iyice kaptırdıklarını ve pek çok yanlış davranış içersinde bulunduklarına vurgu yapılmaktadır.

Kur'an, Yahudilerin dünya hayatına olan aşırı düşkünlüklerini şu şekilde anlatmaktadır: “Onları, insanlar içinde dünya hayatına en çok düşkün olanlar olarak bulacaksın. İçlerinden şirk koşanlar bir sene yaşamak ister . Fakat bu kadar yaşasa da, bu uzun ömür onları azaptan uzaklaştıramaz. Allah onların yaptıklarını eksiksiz görür”.⁹⁵

Yahudilerin uzun bir yaşam sürmeyi arzu etmelerinin altında yatan faktörler, işledikleri cinayetlerin cezasından korkmaları, dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmeleri ve zenginliği veya servet sahibi olmayı çok sevmeleridir.⁹⁶ Yahudiler, servet sahibi olmak için cezası ağır olsa dahi hırsızlık yapmaktan çekinmemişlerdir.⁹⁷ Özellikle kedileri dışındaki milletlerin servetlerine sahip olacakları ve zenginlikle övünecekleri Tevrat'taki ifadelerde yer almaktadır.⁹⁸

İncillere göre de, Yahudilerin özellikle baş kahinleri ile toplumun ileri gelenleri, maddi çıkarları için Hz. İsa'ya tuzak kurmuş ve O'nu haça germişlerdir.⁹⁹ “Başkahinler ile din bilginleri İsa'yı ortadan kaldırmak için bir yol arıyorlar”.¹⁰⁰

Yahudiler, maddeyi putlaştırmış, ona Tanrı olarak tapmışlar¹⁰¹ ve hatta Tanrı'yı bile madde olarak görmek istemişlerdir.¹⁰²

Tevrat'a göre Tanrı, İsrailoğullarını ihtiras, sahip olma ve mal biriktirme eğilimlerine karşı uyarmış ve her günkü yemekten ertesi güne saklamalarını yasaklamıştır.¹⁰³ “Ama İsrailoğulları Musa'yı dinlemediler. Bir çoğu yiyeceklerini,

---

⁹⁵ Bakara 2/96.

⁹⁶ Osman Güngör, Kur'an-ı Kerim'de Yahudi Karakteriyle Verilmek İstenen Mesaj, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s.46-48.

⁹⁷ Çıkış 22/1-14.

⁹⁸ İşaya 61/6.

⁹⁹ Matta 26/1-4.

¹⁰⁰ Luka 22/2.

¹⁰¹ Taha 20/91; Bakara 2/51, 54, 92-93; Nisa 4/153; Araf 7/148,152; Hud 11/69.

¹⁰² Nisa 4/153.

¹⁰³ Erich Fromm, **Sahip Olmak ya da Olmak**, Aydın Arıtan (çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2003, s. 79.

ertesı güne sakladılar ve bunlar kurtlanıp, kokunca Musa çok öfkелendi. Ve her sabah yiyecekleri kadar topladılar yemekten, ama güneş çıkınca tüm yiyecekleri eridi”.¹⁰⁴

Tevrat’ta Yahudilerin, maddeye sahip olma düşkünüklüklerini ve Tanrı’yı madde olarak görme arzuları anlatılmaktadır. İsrailoğulları Mısır’dan çıkarken altınlarını ve mücevherlerini de almışlardır. Altınları ile benliklerinde iyice yer etmiş olan zengin olma tutkularını da beraberlerinde taşımışlardır. Tanrıya karşı içlerinde şüphe oluşunca da benliklerini sarmış olan sahip olma ihtirası açığa çıkarak, altından buzağı yaparak ona kendilerini Mısır’dan çıkaran ilah olarak tapmışlardır.¹⁰⁵

Dünya tarihinde Yahudiler kadar mala düşkün bir başka millet yoktur. Bunun sonucu olarak da dünya malını elde etmek için her türlü yöntemi denemişlerdir.¹⁰⁶ Bunda da onların ahiret hayatına karşılık dünya hayatını tercih etmeleri önemli rol oynamıştır.¹⁰⁷ Allah’a kulluk etmeme, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik etmeme, insanlara doğru söz söylememe, namaz kılmama, zekat vermeme; birbirlerinin kanını akıtma öldürme ve yurtlarından çıkarma; günah ve düşmanlıkta yardımlaşma, haram olduğu halde fidye almak için esir değişimi yapma ve kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar etme gibi pek çok yanlış tutum ve davranış sergilemelerine neden olmuştur.¹⁰⁸ Ahiret inancının eksikliğinden dolayı, Yahudiler bütün hedeflerini dünya hayatına yönlendirmişlerdir.¹⁰⁹ Yahudilere göre ahiret yurdu sözünden anladıkları, öldükten sonraki hayat anlamına gelen gerçek ahiret değil de, dünya hayatının sonunda kıyamete yakın bir dönemde tasavvur ettikleri bir istikbaldir, bu dünyada mutlu bir gelecektir. Yahudiler bu dünyada gerçekleşeceğine inandıkları ahiret yurdu inancını şu şekilde idealize etmişlerdir: Kudüs’ün de içinde bulunduğu vaat edilen “Arz-ı Mukaddes” denilen kutsal topraklar Yahudilerin olacak ve onlar orada

---

¹⁰⁴ Çıkış, 16/ 20-21.

¹⁰⁵ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s. 81-82; Çıkış, 32/4.

¹⁰⁶ M.Fatih Kesler, **Kur’an’da Yahudiler ve Hristiyanlar**, Ankara: TDVY, 2004, s. 211.

¹⁰⁷ Bakara 2/86.

¹⁰⁸ Bakara 2/83-85.

¹⁰⁹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-Râzi, **Mefatihü’l-Gayb**, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1981, 3/201.

devlet kuracaklardır. Daha sonra ise bütün dünyayı istila ederek dünyanın yegane devleti Yahudilerin olacaktır. İşte Yahudilerin “ahiret yurdu” bu olacaktır.¹¹⁰

Dünya malına olan düşkünlükleri Yahudileri, malı infak etme hususunda cimriliğe sevk etmiş; infak edenleri de bunu gösteriş için yapmışlardır. Mekke’den Medine’ye hicret eden muhacir Müslümanlara, Medineli ensar Müslümanlar yardımıda bulundukları zaman Yahudiler, Medineli Müslümanlara, “Mallarınızı infak etmeyin, hayırlı olan şeylere harcamayın. Eğer böyle yapmaya devam ederseniz mallarınız ellerinizden çıkacak ve fakir olacaksınız”.¹¹¹ Şeklindeki konuşmaları üzerine, “Bunlar, cimrilik eden ve insanlara cimriliği emreden, Allah’ın kendilerine lütfunden verdiğini gizleyen kimselerdir...Mallarını insanlara gösteriş için infak ederler de, ahirette azaba düçar olurlar...”¹¹²

Yahudiler, insanları mihnet altında tutarak kendilerine bağlamak için borç vermişler, ancak borç almamayı benimsemişlerdir.¹¹³ “Siz birçok ulusa ödünç vereceksiniz, ama siz ödünç almayacaksınız. Siz birçok ulusu yöneteceksiniz, ama onlar sizi yönetmeyecek”.¹¹⁴ Yahudiler, kendi dindaşları ya da toplumları dışındaki kişilere verdikleri ödünç paradan faiz almışlardır: “Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız Rab sizi kutsasın.”¹¹⁵ Bu konuda yabancıları sıkıştırmaları Tevrat’ın bir emri olarak görülmektedir.¹¹⁶

Kısaca diyebiliriz ki, Yahudiler dünya hayatını maddileştirmişler ve hayatlarını maddeyi elde etmek için harcamayı uygun görmüşlerdir. Maddi menfaatler tanrılaşınca, dünya görüşleri de maddileşmektedir. Her şeyin ölçüsü maddi menfaat olmakta, onu elde etmek için de gayret sarf etmektedirler. Dün böyle olmuş, bu gün de öyle devam etmektedir. Yukarda yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, Yahudiler dünya menfaati

¹¹⁰ Elmalı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, 1/353.

¹¹¹ İbni Hışam, es-Siretu’n-Nebeviyye, Daru’l-Hayr, Beyrut, 1995, 2/153.

¹¹² Nisa 4/37-38.

¹¹³ Tabbara, el-Yahud fi’l-Kur’an, s. 60.

¹¹⁴ Tensiye 15/6.

¹¹⁵ Tensiye 23/19-20.

¹¹⁶ Tensiye 15/1-3.

uğruna Kutsal Kitaplarını satmışlardır. Bir bakıma manevi değerlerinin elden girmesine müsaade etmişlerdir.

2.1.1.2 Hristiyanlığın Dünya Hayatına Bakışı

Hristiyanlık tarihine bakıldığında zaman dünyaya karşı tutum ve davranışlarda farklı bakışların olduğu dikkat çekmektedir. “Dünyadan tiksine” ve “dünyada yaşama” şeklinde beliren bu rekabet, Hristiyanlık tarihi boyunca var olagelmıştır. Bununla birlikte Luther ve Calven’e gelinceye kadar Hristiyanlığın dünya hayatına bakışı olumsuz olmuştur.

İlk Hristiyanların dünya hayatını dışlamaları veya yabancı olma ile ilgili tutumunun nereden kaynaklandığı hususunda Gustov Mensching şu tespitleri yapmaktadır: “Hristiyanlık, tarihin başında yani ilk Hristiyanlar döneminde kurucusunun tutumuna göre ilk değişikliğe maruz kalmıştır. Şüphesiz Hz. İsa, dünya ve topluluklar karşısında ilgisizdi. Bununla birlikte onun için hayat, mutluluğun ve Allah kaygısının sayısız izlerini saklamaktadır. O, sadece dünyanın sonundaki mutlak muhalefeti ve beklenen eskatolojik (uhrevi) krallığı tanıyordu. Hz. İsa, yeryüzü dünyası için ne sınırlar tanıyordu ne de mutlak muhalefet...İşte “dünyaya yabancı olma tutumu” ilk Hristiyanların bu anlayışından ortaya çıkmıştır. Neticede bu anlayış, ilk Hristiyanları uhrevi bir hedefe yöneltmiştir. Böyle bir yönelme mistik bir dinle benzerlik arz etmektedir. Ancak her ikisi arasındaki fark, dünya için olan bu tiksinemenin nedeninde yatmaktadır. Çünkü tamamen mistik bir din olan Budizm, dünyadan zahidane nedenlerle vazgeçerken; ilk Hristiyanlar dünyanın sonlu olduğuna inandıkları için ondan vazgeçmişlerdir.”¹¹⁷

“Bize bu gün günlük ekmeğimizi ver” dileği, klasik saflık içinde İsa’nın antik-doğuya özgü kişisel tavrının dile gelişidir. Bu, dünyayı köklü bir biçimde inkarının belirtisidir. Eskatolojik (uhrevi) beklentinin sonucu olarak, ümitle bekleyen ilk

---

¹¹⁷ Gustov Mensching, **Dini Sosyoloji**, Mehmet Aydın (çev.). Konya: Tekin Kitabevi, 1994, s. 84-85.

Hristiyanlar dünyevi meslek yaşamına yani çalışıp meslek sahibi olmaya karşı da kayıtsız bir yaklaşım içersindedirler.¹¹⁸

Hız. İsa'nın mütevazı bir hayat sürme hususunda yaptığı çağrılar, takipçileri tarafından zamanla maddi hayatın reddine dönüştürülmüştür.¹¹⁹ Dolayısıyla Hristiyanlık, bir 'yoksulluk hareketi' haline gelmiş. İlk zamanlar yoksul Hristiyanları anlatmak için yoksul anlamında ebionim kelimesi kullanılmıştır.¹²⁰ Ayrıca Hristiyan geleneğinde, İsa hiçbir şeye sahip olmayan ve gözünde dünyanın hiçbir değeri olmadığı bir kahramandır.¹²¹

Eskatolojik bir beklenti içinde "bu dünya"nın güçlerinden özgürleşme dini olarak doğan Hristiyanlık, -bazen semavi bazen de dünyevi terimlerle algılanan- gelecek bir "Tanrısal krallığa" geçişi araştırdı. Gerçekte Mesih, "Benim krallığım bu dünyaya ait değildir. Krallığım bu dünyada olsaydı, yandaşlarım, Yahudilere teslim edilmemem için savaşılardı"¹²² demektedir.¹²³

Yeni Ahit'in hiçbir yerinde zenginlik, para ve işe övgü yoktur. Dünyaya yaklaşmayı eleştiren pasajlar görülür.¹²⁴ " Ey vefasızlar, dünyayı dostluğun Tanrıya düşmanlık olduğunu bilmiyor musunuz? Dünya ile dost olmak isteyen, kendini Tanrıya düşman eder".¹²⁵ Yine İncillerde dünya nimetlerini ve zenginliği reddeden ifadelerden bir diğeri de, "Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez; çünkü ya birinden nefret eder ve ötekini sever, yahut da birini tutar, ötekini hor görür. Siz Allah'a ve mammon'a (zenginliğe) kulluk edemezsiniz."¹²⁶ İlk Hristiyanların, zenginlere ve güçlülere karşı tavır aldığı sezilmektedir. Zenginliğin aldatıcı olduğu söylenirken, dünyevi olduğu kadar, dini iktidarın da aleyhinde bir tutum takınıldığı görülür.¹²⁷

¹¹⁸ Abdurrahman Kurt, **İslam Çalışma Ahlakı**, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s. 25.

¹¹⁹ İsmail Raci Faruki, **Tevhid**, s. 181.

¹²⁰ Felicien Challaye, **Dinler Tarihi**, Samih Tiryakioğlu (çev.). 3. Basım, İstanbul: Varlık, 1994, s. 191.

¹²¹ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s. 150.

¹²² Yuhanna 18/36

¹²³ Kurt, age., s. 27-28.

¹²⁴ Kurt, age., s.281.

¹²⁵ Yakup, 4/4.

¹²⁶ Matta, 6/24.

¹²⁷ Fromm, Sahip Olmak Ya da Olmak, s.84.

İncillerde ana fikir olarak, insanının tüm açgözlülüklerden sıyrılmasının ve mülkiyet arzusunun yıkılması gerektiği işlenir. Mülkiyetten vazgeçilmesi öğütlenirken, zenginleşme eğilimlerinin tehlikesine karşı dindarlar uyarılır.¹²⁸ Bu bağlamda İncillerde, dünya hayatı için kaygı duyulmaması ve öteki aleme hazırlık yapılması hususunu ısrarla tavsiye eden ifadeler bulunmaktadır: “Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin ki orada güve ve pas yiyip bozar ve orada hırsızlar delip girerler ve çalarlar. Fakat kendinize gökte hazineler biriktirin ki orada ne güve ne de pas yiyip bozar ve hırsızlar orada ne delerler ne de çalarlar. Çünkü hazine nerede ise yüreğinde orada olacaktır.”¹²⁹ “Size şunu söyleyeyim, dünyanın aldatıcı servetini kendinize dost edinmek için kullanın ki, bu servet yok olunca sizi sonsuza dek sizi kalacak konutlara kabul etsinler. Küçük bir işte güvenilir olan kişi, büyük işte de güvenilir olur. Küçük bir işte dürüst olmayan kişi, büyük işte de dürüst olmaz. Dünyanın serveti konusunda güvenilir değilseniz, gerçek serveti size kim emanet eder”.¹³⁰

Serveti olanların Allah’ın melekûtuna ne kadar çok zor girecekleri ve “Devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Allah’ın melekûtuna girmesinden daha kolay” olduğu belirtilir.¹³¹ Buna göre, zenginlik, Cennete girmenin önündeki en büyük engeldir. Bu engeli aşmak için kişinin dünya nimetlerinden uzak durması gerekir.

Sadece dünyanın sonunda beklenen eskatolojik (uhrevi) krallığı tanıyan ve dünya karşısında ilgisiz görünen Hz. İsa, on iki şakirdini İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına, bir misyonla gönderirken, “meccanen aldınız, meccanen veriniz. Kemerlerinize ne altın, ne gümüş, ne de bakır koyun; ne yolculuk için torba, ne iki gömlek, ne çarık, ne değnek alın, ... sizi kurtların arasına koyunlar gibi gönderiyorum; imdi yılanlar gibi akıllı ve güvercinler gibi saf olun” diyordu.”¹³²

İncillerde geçen İsa ve Şeytan hikayesinde, mal mülk ve ihtiras hırsı olumsuz bir özellik olarak vurgulanır. Çölde kırk gece oruç tutup da açılmış olan İsa’ya şeytan: “Eğer sen Tanrı’nın oğlu isen, söyle de bu taslar ekmek ile dolsun” deyince, İsa: “İnsan

---

¹²⁸ Fromm, Sahip Olma ya da Olmak, s.85.

¹²⁹ Matta, 6/19

¹³⁰ Luka, 16/ 9-11.

¹³¹ Markos, 10/23-24.

¹³² Matta, 10/5-16

yalnızca ekmekle değil, Tanrı'nın ağzından çıkan bir sözle yaşar" diyerek şeytanı cevaplamıştır. Bunun üzerine şeytan İsa'ya, eğer kendisine iman ederse, ona doğaya egemen olacak ve onu dünya krallığına ulaştıracak sınırsız güçleri vereceğini vaad eder. Ama İsa bunlara kulak asmaz.¹³³ Erich Fromm, yukarıda geçen hikayeyi, şeytanın maddesel tüketimin, insana ve doğaya egemen olmanın; İsa'nın ise hiçbir şeye sahip olmamanın gerekliliğinin sembolü olduğu, şeklinde yorumlamıştır.¹³⁴

Eski kilise düşünürleri, lükse ve açgözlülüğe karşı olup, zenginliği küçümseme konusunda fikir birliği içindedirler. Bu düşünürlerden Tertullian, iş ilişkileri ve ticarete açgözlülüğün terk edilmesine çalışmış ve insanlar arasında ihtirasın bir yeri olmayacağını belirtmiştir. Zira ticaret, her an bir puta tapınma eylemine dönüşebilir. Zira ihtiras her türlü yanılmanın kaynağıdır.¹³⁵

Kur'an'da ve Sünnette Hristiyanlığın muhtevasıyla ilgili olarak daha çok, bu dinin Peygamberi İsa, onun getirdiği İncil ve bu dinde sonradan benimsenen ruhbanlık konularının ele alındığı görülmektedir.¹³⁶

Ruhbanlık: Beşeri isteklerden ve dünya hayatından el çekme şeklinde tezahür eden ruhbanlık daha çok din adına söz söyleme yetkisine sahip bulunan rahipler zümresinde yoğunlaşmıştır. Hristiyanlıkta önemli bir konumu bulunan kilise otoritesiyle de belli bir hiyerarşi içinde müesseseleşmiştir.¹³⁷

Kur'an'da ruhbanlığın aslında Hristiyanlıkta bulunmayıp sonradan ihdas edildiği belirtilmiş, Allah'ın rızasını kazanmak için başlatılan bu ruhbanlık hareketinin gereğinin tam anlamıyla yerine getirilmediği ifade edilmiştir.¹³⁸

Dünyayı dışlama şeklindeki ruhbanlık anlayışı, bu tutumu benimseyenlerin kutsallaştırılmasına zemin oluşturmuştur. Ruhbanlarca istismar edilen dini otoritenin Hristiyan toplumu üzerindeki olumsuz etkisi Yahudiler gibi Hristiyanların zamanla

---

¹³³ Matta, 4/3-10; Luka, 4/5-12.

¹³⁴ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s. 87.

¹³⁵ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s. 88-89.

¹³⁶ Mustafa Sinanoğlu, "Hristiyanlık", DİA, İstanbul 1998, c.: 17, s. 364.

¹³⁷ Sinanoğlu, "Hristiyanlık", s.365.

¹³⁸ Hadid, 57/27

rahiplerini ve İsa'yı kutsallaştırma şeklinde görülmüştür.¹³⁹ Aslında dünya hayatını dışlamanın en uç biçimi olan ruhbanlık, rahiplere daha mistik, ulvi bir güç kazandırmıştır. Hristiyan din adamları ruhbanlığı Allah'a yakınlaşmak amacıyla ihdas etmişler ancak, zamanla insanların mallarını ellerinden almak için dini bir araç olarak kullanmışlardır.¹⁴⁰

Dünya hayatını yanlış algılamamanın neticesinde ortaya çıkan ruhbanlığın olumsuz görüntüleri arasında, rahiplerin Allah'tan gelen ayetleri gizleyerek kendi sözlerini öne çıkarmaları, Hristiyanların da Allah'ın emirlerinden çok onlara uymaları görülür. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de tenkit edilmektedir. Rahipler beşer seviyesinin üstüne çıkarılmış ve onlar kendilerine verilmeyen yetkiyi din adına kullanmışlardır.¹⁴¹

Kur'an, maddi çıkar elde etmek için Allah'ın ayetlerini israiloğullarının az bir meblağa sattıklarının bilgisini vermektedir.¹⁴² Hristiyan ve Yahudi din alimleri bilerek,¹⁴³ Tevrat ve İncil'e muhalif fetvalar vererek insanları doğru yoldan uzaklaştırmışlardır. Bununda ötesinde insanları inandırmak için Tevrat ve İncil'den olduğunu iddia ederek verdikleri bu fetvalara karşılık, para ve rüşvet almaktaydılar.¹⁴⁴

Bazı Yahudi ve Hristiyan din bilginleri, Tevrat ve İncil'in dışına çıktıkları gibi, bunlara uymak isteyenlere de menfaatlerini sürdürmek için engel olmaktan çekinmemişlerdir.¹⁴⁵ Din alimlerinin bu yanlış tutum ve davranışları, zamanla halk tarafından dini bir hakikat olarak kabul edilerek, günümüze kadar gelmiştir.¹⁴⁶ Sonuçta hem Yahudi ve Hristiyan din alimleri ve onlara tabi olanlar doğru yoldan sapmıştır.¹⁴⁷

Hristiyan ve Yahudi din adamları insanların mallarını haksız yere yedikleri gibi onları Allah'ın yolundan da alıkoymuşlardır. Allah Teala, bu durumu mü'minlere hitap ederek, Kur'an-ı Kerim'de şu çarpıcı ifadeler ile dile getirilmektedir: “Ey iman

---

¹³⁹ Tevbe 9/31

¹⁴⁰ Kurtubi, **el-Camü li Ahkam'ı'l-Kur'an**, 4/56

¹⁴¹ Fahreddin Razi, Mefatihul Gayb, XVI, 37.

¹⁴² Bakara 2/41, 79, 174; Ali İmran 3/199; Maide 5/44.

¹⁴³ Bakara 2/42.

¹⁴⁴ Zamahşeri, **el-Keşşaf**, Beyrut: Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1995, 2/257, 167.

¹⁴⁵ Razi, Mefatihul Gayb, 11/494.

¹⁴⁶ Elmalı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 4/324.

¹⁴⁷ Tevbe, 9/24.

edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü yığıp da onların Allah'ın yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! O gün cehennem ateşinde bunların derileri kızdırılıp pul pul dökülür; bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır ve onlara denilir ki: ‘ İşte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığdığınız şeylerin azabını tadınız’.¹⁴⁸

Dünya hayatına karşı geliştirilen bu olumsuz tutum, ruhbanlığı; ruhbanlıkta bakirelik anlayışını doğurmuştur. Bütün bunlar insan tabiatına aykırı olduğundan gayri ahlakilikleri de beraberinde getirmiştir.

Hristiyanlık, hâlihazırda dünya hayatının kısa oluşu nedeniyle değiştirmeye değmeyen, geçici, kutsal dışı hayat şartlarına müsamaha göstermeyi tavsiye eden bir dindir. Bu bağlamda dünyaya zorunlu katlanma eğiliminin ve ona yabancı olma tutumunun bir sonucu olarak ruhbanlıkla birlikte bazı mezheplerde zamanla meşru evliliklere karşı da bir tavır belirmiştir. Katoliklikte belirli statüdeki rahip ve rahibelerin evlilik yapmaları dinen mümkün değildir. Aslında başlangıçtan itibaren Hristiyan cemaatlerinde, adanmış bir yaşamın belirtisi olarak bakireliğin ve lekesizliğin rağbet gördüğü bilinmektedir.¹⁴⁹

II. ve III. yüzyıllarda, dünyadan elini eteğini çeken ve lekesizlik yolunu seçen erkek ve kadınların sayısı artmaya başlamıştır. Bazı kimseler muhtemelen çevrelerindeki ahlaksızlıklardan duydukları tiksinti yüzünden bakir bir hayatı seçmişlerdir. Özellikle kadınlar için bakirelik, evliliğin oluşturduğu toplumsal bağımlılıktan kurtulma şekli, bağımsızlığa kavuşmanın başlangıcı olmaktadır. Adanmış bakirelerden, yoksul bir hayat sürmeleri, hayır yapmaları, hastaları ve yoksuları ziyaret etmeleri, Kitab-ı Mukaddes üzerinde düşünmeleri istenmektedir. Zira bu, cennetten düşüşten önceki halin yeniden tesisidir. Bakir bir hayatı tercih eden Hristiyanlarda bazen Mesih ile mistik evlilik temaları ortaya çıkar.¹⁵⁰ Kimi bakireler yaptıkları seçimden gurur duyarken, kimileri de aynı seçimi yapmış olan erkeklerle bir tür mistik

¹⁴⁸ Tevbe 9/34.

¹⁴⁹ Matta, 19/22-30; 1. Korintoslular 7; Havarilerin İşleri 28/89.

¹⁵⁰ E. William PADEN, **Kutsalın Yorumu**, Abdurrahman Kurt (çev.). Bursa: Sentez Yay., 2008, s. 76.

evlilik içinde yaşamayı tercih eder. Hristiyanlıkta normal evlilik ancak dünyaya çocuk getirme amacıyla meşrulaştırılır.¹⁵¹

Dünya hayatına karşı olumsuz tutum ilmi geriliği doğurmuştur. Hristiyanlığın esasları, çıkışından ancak 3-4 asır sonra tedvin edilebilmiş ve Avrupa'daki öğretim müesseseleri de altı asır sonra genişlemeğe elverişli ölçüde kurulabilmiştir. Hatta ilk zamanlar ilimden kaçınmak için Eski Yunan kültürünün ilmi merkezliğini Akdenizin güney sahillerinde temerküz ettiren İskenderiye Okulundan uzaklaşıp, manastırlarda çile doldurup dünyaya gözlerini kapayan bir yola sapılmıştır. Bu durum İslam'ın Endülüs'e yayılışına kadar hemen hemen devam etmiştir. Hristiyanlık, İslam ilmiyle temas ettikten sonra ki Yunan Felsefesi ve ilim hareketi sahasında aydınlanma yolunu bulmuş, öte yandan Haçlı seferleri neticesinde İslam medeniyetinin ve hayatının üstünlükleriyle karşılaşarak bir intibak devrine girilmiştir.¹⁵²

Hristiyanlığın dünya hayatına karşı tutumunda İncillerde zenginliğin zemmedilmiş olmasına¹⁵³ ve bütün Orta Çağ boyunca daha çok bu dünya hayatından kaçınmanın dini bakımdan üstün tutulmasına karşın, Calven ve Luther gibi Protestan dini liderlerin yorumlarıyla Hristiyanlığın dünya görüşü evrime uğramış, gözler dünyaya çevrilmiştir. Dünya hayatına karşı bu değişim, Batı dünyasında modern kapitalizmin ortaya çıkışının zeminini oluşturduğu, söylenebilir.¹⁵⁴ Kilisenin bu dünyayı bütünüyle göz ardı edip, yalnız ahirete odaklanması yenilikçiliği gerekli kılmıştır. Özellikle de modernizm kiliseyi, sevginin ve öbür dünya inancının ötesine geçemeyen bir konuma itmiştir.¹⁵⁵ Yine Hristiyanlığın, insanın kötülükler içinde dünyaya geldiği düşüncesi, hümanizmin doğuşunu da hazırlamıştır.¹⁵⁶

Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte, dünya karşı tutumun kendini hissettirdiği çalışma, Avrupa'da yeni bir anlam ve değer kazanmış. Luther çalışmayı, insanın Allah'ın rızasını kazanması için bir vesile olarak değerlendirmiş, Calven ise Allah'ın bir emri olarak görmüş, yeryüzünün hakimiyetinin ancak insanın çalışması,

¹⁵¹ Abdurrahman Kurt, **İslam Çalışma Ahlakı**, Bursa: Emin Yay., 2009, s.30

¹⁵² H.Raşit ÖYMEN, "İslamiyet'te Öğretim ve Eğitim Hareketleri 1" AÜİFD, Cilt 11 Ankara 1963, s. 61-79.

¹⁵³ Matta, 19/23-24;Markos 10/23; Luka 18/24.

¹⁵⁴ Günay Ünver, **Din Sosyolojisi Dersleri**, 2. Basım, Kayseri: Erciyes ü. Yay., 1996, s. 326.

¹⁵⁵ Tarhan, Güzel İnsan Modeli, s. 35.

¹⁵⁶ Tarhan, Güzel İnsan Modeli, s. 37.

alın teriyle gerçekleştireceğini söylemiştir. O'na göre çalışma ve meslek edinmekle sahip olunan zenginlik, kişinin Allah katında sevgili bir kul olduğuna işaret ettiğinden yüceltiliyordu. Bu zihniyet değişimi, Max Weber'e göre insanların dünyaya, çalışmaya, kazanmaya, daha çok önem vermelerine ve bu konularda dini motivasyonlarla birbirleriyle yarışarcasına ilerlemelerine yol açmıştır. Bu zihniyet ve dünya görüşüne Weber, Protestan zihniyeti ismini vermiştir.¹⁵⁷

Hristiyanlıkta, dünya hayatına karşı iki farklı tutumun olduğu görülmektedir: Dünyaya tamamen ilgisiz veya düşman; diğeri ise dünya ile uzlaşıcı ve kabullenicidir. Bu iki tutum tarih boyunca birbiriyle sürekli çatışma halinde olmuştur. Dünyayı düşman olarak gören anlayış, Köktenci Hristiyanlarda bir tepki olarak dine daha fazla bağlanmayı doğurmuştur. Köktenciler iş dünyasının Tanrısız bir evren olduğuna; Kitab-ı Mukaddes'in iş ve ticareti Tanrı'nın düşmanları olarak belirlediğine de inanmaktadırlar.¹⁵⁸ Bütün anlatılanların yanında Orta Çağ'da kilisenin, bugünde Vatikan'ın muazzam servetlere sahip olduğunu unutmamak lazımdır.¹⁵⁹

Kısaca diyebiliriz ki, Yahudilik dünyayı ve dünya hayatını kutsallaştırırken, Hristiyanlık tam tersine insanları dünyadan uzaklaştırıyordu. Dünyayı küçük görme değersiz görme, geçici görme ve bu nedenle onun uğruna çalışmamayı ilke edinen Hristiyanlar daha sonraki asırlarda dünyanın önemini anlamış, bu seferde aşırılığa kaçarak kapitalizmi doğurmuştur. Parayı kutsallaştırmak anlamına gelen bu dünya görüşü Yahudilik ile Hristiyanlığı birbirine yaklaştırmıştır.

2.1.2 İlahi Olmayan Dinlerin Dünya Hayatına Bakışı

Dinler tarihi kaynakları, çok sayıda ilahi olmayan dinden bahsetmektedir.¹⁶⁰ Genel olarak bu dinlerin dünya hayatına bakışları, iki tutum şeklinde görülmektedir. Bazı dinler dünyayı iyi kabul etme ve dünya hayatına değer veren bir tavır içersindedirler. Diğer bir kısmı ise dünya hayatına karşı mutlak olarak olumsuz bir tavır takınmışlardır.

¹⁵⁷ Ünver, Din Sosyolojisi, s. 394. Alican Tatlı, Zühd Açısından Dünya ve Nimetleri, s.91-92.

¹⁵⁸ Leonardo BOFF, "Meta Dini ve Piyasa", **İktisat ve Din**, haz.: Mustafa Özel, İz Yay., İstanbul 1997, s.315.

¹⁵⁹ Yıldırım, Din, Dünyevileşme ve Zühd, Araştırma Yayınları, s.61.

¹⁶⁰ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, 2. Basım, Ankara: Ocak Yayınları, 1993, s. 47-172.

İlahi olmayan dinler kapsamında değerlendirilen ilken dinler, genel olarak dünya nimetlerini elde etmek için yapılan gayretleri olumlayarak, ona karşı müspet bir tavır takınmaktadırlar. Homeros ve Veda destanlarında görüldüğü üzere eski Yunan ve Hint dinleri, dünyayı temelde “iyi” görmektedir. Ancak kötü güçlerin, sürekli olarak bu iyi dünyanın düzenini bozma eğiliminde olduğu görüşünü benimsemektedirler.¹⁶¹ Yine zenginin fakirden üstün tutulduğu eski İran dini olan Zerdüştlükte mülkiyete önem vermektedir.¹⁶²

Dünya hayatına karşı kesin olarak olumuz bir tavır takınan dinlere mistik dinler de denilebilir. Zira mistizmin dünya ile ilişkisi genel olarak, sadece tiksinti ve bıkkınlık şeklinde kendini göstermektedir. Mistiklerin yaşadığı vecd halinde insan dünya ile öylesine yabancılaşır ki, dünya hayatı adeta işkenceye dönüşür. Bu durumu Rahibe Teresa şöyle anlatır: “Vecd hali, insanı dünya ile öylesine dikkat çekici, derin ve köklü bir ayrılığa sürükler ki hayat duyulmamış bir işkenceye dönüşür”. Bütün mistiklerin dünyaya olumsuz bakmalarının nedeni budur. Nitekim Plotin şöyle der: “Bu dünyadan çıkmak için acele etmeye mecburuz. Yabancı bir bedene büründüğümüzden dolayı, üzölmek zorundayız”.¹⁶³

Budizm ve Hinduizm olmak üzere bir kısım dinler dünya hayatına karşı kesin olarak olumsuz bir tutum takınmışlardır. Bunlara göre dünya düpedüz bir hayal, ilahi hakikati gizleyen aldatıcı bir perde olup, şer kuvvetleriyle doludur. Hayat bütün sıkıntı ve üzüntülerin kaynağıdır. Bundan dolayı insan bir an önce bu hayat yükünden kurtulmak için çalışmalıdır.¹⁶⁴ Bunlara göre, kutsal dışı bir dünyada ikamet edilmektedir. Dolayısıyla bu aldatıcı dünyanın terk edilmesi gerekir.¹⁶⁵ Böyle bir dünya karşısında dinin takınabileceği biricik akli tutum ise, mutlak kötümserliktir.¹⁶⁶ İnsan, dünya hayatındaki sıkıntı, üzüntü ve acılara nasıl son verebilir? Budizm, acıları insan hayatından kovmak yerine bunlara bilgi ve inanç yoluyla son vererek

---

¹⁶¹ Ünver, Din Sosyolojisi, s. 394.

¹⁶² Ünver, Din Sosyolojisi, s. 394.

¹⁶³ Mensching, Din Sosyolojisi, s. 83.

¹⁶⁴ Ünver, Din Sosyolojisi, s. 394.

¹⁶⁵ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Taha Parla (çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 228-229, 346.

¹⁶⁶ Mehmet Taplamacıoğlu, **Din Sosyolojisi**, Ankara: AÜİF Yay., 1961, s. 200-201.

mükemmelleşmeyi hedeflemektedir.¹⁶⁷ Budizm'e göre geçici olan her şeye, dahası mükemmelliğe ulaşmaya bile bir tutku olarak istek duymak, ona ulaşmayı engeller.¹⁶⁸

Budizm'in ve özellikle onun Hinayana kolunun dünya hayatından kaçmak gerektiği (dört kutsal gerçek-hayat ıstıraptır) şeklindeki katıksız bir kötümserliğe yönelmesi ve dünya hayatına karşı tenkitçi ve olumsuz bir tutum takınması, dünya nimetlerinin hor görülmesi ve servet sahibi olmamanın meslek ahlakının bir icabı olması neticesini doğurmuştur. Budizm'e göre, hırs ve tamahtan azade olmak ve dünya nimetlerinden yüz çevirmek, Nirvanaya giden yolda ilerlemenin ilk şartı olmaktadır¹⁶⁹ Nirvana, ise Budizm'de yüce bir hali anlatmak için kullanılır ve yok olmak anlamına gelmektedir. İnsanın Nirvana'ya ulaşabilmesi için fenomenlerin dünyasından tam olarak ayrılması gerekmektedir.¹⁷⁰ Bununun ötesinde Buda, insancıl evrimin en üst basamağına ulaşmayı isteyenlere, sahip olmak güdüsünden kurtulmaları gerektiğini öğretmiştir.¹⁷¹

Budizm'de dünyaya karşı katıksız kötümserliğin en uç tezahürleri rahiplerin hayatlarında görülmektedir. Zira Budist bir rahibin hayatında üç kural bulunmaktadır: Bekarlık, sükunet ve fakirlik. Buna göre rahiplerin hiç malları olmaz, mağaralarda veya manastırlarda yaşarlar ve dilenerek yiyeceklerini temin ederler. Bütün bunları nefsi körlettiğine ve tefekkür temrinlerine yardım ettiklerine inandıkları için yaparlar.¹⁷² Dilenci rahiplerin dini olarak da bilenen Budizm'i, dünyayı reddeden ve evleri olmayan sürekli göç eden, sadakayla geçinip derin düşünceye dalan keşişler yaymıştır.¹⁷³

Budizm, Hıristiyanlık gibi bu dünyanın güçlerinden özgürleşme dini olarak doğmuştur. Budizm, dünyadan özgür ve saf bir hayatın ancak, bir ruhban cemaati tarafından gerçekleştirileceğini savunur. Bu dine göre dünya, aşılması gereken bir profan/dindışı bir düzen, bir düşkünlük, günah ya da cehalet yeri, kurtulmaya ihtiyacımız olan bir yerdir. Mülkiyetsizliğin sembolü olan sarı bir biniş, ustura ve dilenme çanağı hariç bütün mülkiyetin terk edilmesi gerekir. Dünya hayatına karşı bu

---

¹⁶⁷ Tarhan, Güzel İnsan Modeli, s. 29.

¹⁶⁸ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s. 89-90.

¹⁶⁹ Ünver, Din Sosyolojisi, s. 394; Aydın, Din Fenomeni, s. 71.

¹⁷⁰ Aydın, Din Fenomeni, s. 137.

¹⁷¹ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s. 37.

¹⁷² Ekrem Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, s. 208,210.

¹⁷³ Weber, Sosyoloji Yazıları, s. 228-229.346.

olumsuz bakışı yerleştirebilmek Budizm'in ilk yıllarında, bir aydınlanma ve huzur halini araştırmak amacıyla sosyal hayatın bütün çekici desiselerine bağlılıktan vazgeçmeye yemin eden rahip ve keşişler düzeni tesis edilmiştir.¹⁷⁴

Özü itibarıyla Budizm, bütün tabi alemleri yani dünyayı bir hayal, ilahi hakikati gizleyen gizli bir tül kabul eder. Bu algının neticesi olarak insanın ilahi hakikatlere ulaşabilmesi için maddi alemden kendini soyutlaması, dünyadan el etek çekmesi gerekir.¹⁷⁵ Hatta Budizm'e göre insan, kendi benliğine dahi sahip olmayı bile düşünmemelidir.¹⁷⁶ Yine Budist gelenekte, Buda bütün mal varlığını, unvanını, ailesini ve Hindu teolojisinin kendisine öğrettiklerini terk ederek, ihtirastan kurtulmuş bir yaşama doğru yönelen bir kahramandır.¹⁷⁷

Hinduizm'de ise, dünya hayatı reddedilir ve ikinci hayat merkeze alınmaktadır. Hindularda da Hristiyanlar gibi, 'insan doğuştan kötüdür ve bu nedenle ceza, kefareti ödemelidir. Ancak bu şekilde olgunlaşır ve yeniden doğuş yaşayabilir' düşüncesine sahiptirler. Bunun için hayata eksiyle başlayan insanı, artıya götürmeye çalışan bir anlayışı benimsemektedirler.¹⁷⁸ Bu aynı zamanda insanın kurtuluşunu da ifade etmektedir. Bunu sağlamak için yani insanın dünyadan uzaklaşarak kurtuluşa ulaşabilmesi için insanın bazı eğitim merhalelerinden geçmesi gerekir. Bir Hindu için hayatın ilk safhası talebe ve disiplin mertebesi, ikinci safhası evlilik ve mesleki faaliyet mertebesi, üçüncü safhası emeklilik ve görece fakirlik mertebesi, dördüncü safhası ise mutlak reddetme mertebesidir. Bu eğitim disiplini içerisinde oldukça zengin bir aile reisi, üçüncü safhada tahta bir kulübede kendi eliyle yemeğini pişirip, iki parça elbisesini kendi eliyle yıkar, son safha da ise bu hayatı tamamen terk ederek bir Hindu azizi gibi yaşamaya başlar. Dış dünya ile bütün bağlarını keserek bir keşiş hayatı sürer, mağaralarda veya ağaç altlarında tefekkür eder ve önünü kapatan bir bez parçası ile köylülerin verdiği yiyecekleri koyduğu bir kaptan başka bir şeyi kalmaz.¹⁷⁹ Ayrıca

---

¹⁷⁴ E. William Paden, Kutsalın Yorumu, s.60.

¹⁷⁵ Hans Freyer, Din Sosyolojisi, Turgut Kalpsüz (çev.). Ankara: AÜİF Yay., 1994, s. 71.

¹⁷⁶ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s. 89.

¹⁷⁷ Fromm, Sahip Olmak ya da Olmak, s.150.

¹⁷⁸ Nevzat Tarhan, Güzel İnsan Modeli, s.27.

¹⁷⁹ Vejdî Bilgin, "Dinlerin Yoksulluğu Algılayışı Üzerine Bir İnceleme" Yoksulluk Sempozyumu: II, s. 225.

dünyadan uzlete çekilme safhası olan son aşamada, bireyler isimleri dahil önceki kimliklerini tamamen terk ederler ve saf bir tefekkür hayatına girerler.¹⁸⁰

Hinduizm’de hayatı tamamen reddetme ve kimseye acı çektirmeme düşüncesinin bir takım sonuçları ya da pratikleri olmuştur. Hatta tarihte Hindu dindarlar hayvanlara zarar vermemek için hareket alanlarını kısıtlamışlar, öyle ki böceklerle zarar vermemek için ağızlarını kapatarak konuşmuşlardır. İnsanların doğuştan ceza ve kefarete ödemesi gereken bir varlık olarak algıladıkları için de, tahtalar üzerinde oturmak, zor şeylere, çilelere katlanmak ve insanın kendisine işkence etmesi gibi şeyler yüceltilmiştir.¹⁸¹

Hint dindarlığı, dünyayı en aşırı biçimde inkar eden dini ahlaki sistemlerin beşiği görülmektedir. Bu durum, dünyayı inkara uygun yöntemlerin Hindistan’da gelişmesi doğrular niteliktedir. Bundan dolayı Weber, keşişliğin, tipik zühd ve tefekkür sistemlerinin ilk olarak Hindistan’da geliştiğini ve bu zihniyetin dünyada buradan başlamış olacağını ileri sürmektedir.¹⁸²

Hinduizm’deki ‘doğduğun, bulunduğun sosyal sınıfa aitsin’ şeklinde ifade edilen kast anlayışından hareketle zenginler, rahipleri bir sosyal sınıf haline getirmişler ve rahipler de kast sistemini güçlendirerek ülkede hakimiyet kurmuşlardır.¹⁸³

Hinduizm, Budizm gibi Uzakdoğu dinlerinde ikinci hayat ön plandadır. Yeniden doğuş felsefesi denilen bu anlayışa göre, insan bu dünyada çile çekecektir. Dünyevi herhangi bir ilgiye kapı aralamayan bu doktrin, kişiyi tembelliğe itmektedir. Bu düşüncünün sonucu olarak bu dinlerin hakim olduğu Uzakdoğu medeniyetleri, asırlarca teknolojik gelişmelere kapalı kalmıştır. Benzer şekilde Hristiyanlık da teknoloji ve bilimin gelişimine engel olmuştur. Musevilikte ise dünyevi hayatın önceliğinin hakim olması nedeniyle böyle durum mevzu bahis değildir.¹⁸⁴

---

¹⁸⁰ E. William Paden, Kutsalın Yorumu, s. 60.

¹⁸¹ Tarhan, Güzel İnsan Modeli, s. 28.

¹⁸² Weber, Sosyoloji Yazıları, s. 278.

¹⁸³ Tarhan, Güzel İnsan Modeli, s. 28.

¹⁸⁴ Tarhan, Güzel İnsan Modeli, s. 38.

Yukarıda görüldüğü gibi Hinduizm ve Budizm gibi dinler dünya hayatını küçümsemiş dünyanın nimetlerinden uzaklaşmaya çalışmış, tefekkürün dünya nimetlerin uzaklaşmakla elde edileceğine inanmış ve böylece Hristiyanlığın ortaçağ zihniyetini etkilemiştir. Hatta İslam alemindeki Tasavvuf anlayışının oluşmasına damgasını vurmuştur. Dünya nimetlerinden kaçanlar, dünyayı küçümseyenler, dünyayı alaya alanlar, dünyayı ihya etmeye çalışanlara tavır almışlar, onları küçümsemişler zamanlar onların kölesi olmuşlardır.

2.2 Kur'an'daki İnanç Gruplarının Dünya Ve Dünya Hayatına Bakışları

Kur'an'a baktığımız zaman çeşitli grupların ele alındığını ve dünya ve ahiret görüşlerinin gündeme getirildiğini görürüz. Bu grupları şöyle sıralayabiliriz.

2.2.1 Kafirlerin Dünya Hayatına Karşı Bakışı

Kur'an'a göre, Allah'ın varlığına inanmak, insanı dünya hayatına ve içindekilerine aşırı takıntılı bir tutku veya bir hırs ile algılamasını düzeltmekte veya eğitmekte ve kişinin ahirete yönelmesinin sağlamaktadır. Kur'an'a göre, Allah'a inanmayan, kafir bir insanın dünya ile algısı, yeryüzünün ya da dünyanın maddi boyutu ile sınırlı kalmakta, hayatın ahiret kısmı göz ardı edilmektedir. Hatta kafir kişiler, dünya hayatını ahirete tercih ederler.¹⁸⁵ Allah'ı inkar edenler, sahip oldukları dünya malı veya daha geniş anlamda dünya nimetleriyle ebedi mutluluğu kazanamadıklarından, sadece kendilerine geçici bir süreliğine verilen dünya malını ya da dünya nimetlerini çoğaltmak ve biriktirmek ile meşgul olmaktadırlar. Dolayısıyla kafirlerin dünyadan faydalanması, yalnızca bu dünya hayatı ile sınırlı kalmakta, ahiret boyutuna taşınmamasına sebep olmaktadır. Çünkü, “Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmını bilirler. Oysa onlar, gerçekten ahiretten habersizdirler.”¹⁸⁶

Allah'ı inkar edenler, sahip oldukları dünya nimetlerini daha çok Kur'an'ın uygun görmediği yollardan edinmekte ve yine bunları Kur'an'ın haram kıldığı işlerde kullanmaktadırlar. Kafirlerin faaliyetlerinin tamamı, dünyaya yönelik olduğundan, dünyaya karşı bakış ve tutumları da, eğlence, oyun ve daha çok mal biriktirmekten

---

¹⁸⁵ İbrahim 14/2-3.

¹⁸⁶ Rum 30/7.

ibarettir. Kur'an'a göre kafirlerin mutlu oldukları şeyler, sadece bunlardır.¹⁸⁷ Bu bağlamda Kur'an, kafirlerin dünya hayatında, çok kısa bir süre faydalanıp,¹⁸⁸ değeri az ve geçerliliği sadece bu dünya hayatına ait olan bir meta ile çok az nimetleneceklerine vurgu yapmaktadır.¹⁸⁹ Ayrıca dünya hayatının ahiretin yanında, geçici bir faydadan bir şey olmadığı,¹⁹⁰ aldatıcı bir zevkten başka bir şey olmayıp,¹⁹¹ gelip geçici bir tatminden ibaret olduğu,¹⁹² hatırlatması yapılır.

Kur'an kafirlerin, zanna uymaları ve ilimde aldıkları mesafe nedeniyle ahirete inanmadıklarını, kitaptan yüz çevirdiklerini ve dünya hayatından başka bir şey istemediklerini, belirtmektedir.¹⁹³ Bu durum kafirlerin, bilgilerinin sığ ve yüzeysel olduğunu ve bir takım zanni bilgiler olduğunu göstermektedir. Ahireti inkar eden kafirler, malın sadece dünya hayatındaki dış yüzüne bakıp, onun ahirette getireceği büyük mükafattan habersiz bir şekilde yaşam sürmektedirler.¹⁹⁴ Kur'an, ahireti göz ardı edip dünya hayatını adeta kutsayan kafirlerin davranışlarının da adeta gelip geçici, değersiz meta/araz olan dünya hayatı gibi değersiz oluşunu şu benzetmelerle açıklamaktadır: “İnkâr edenlerin amelleri, engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su sanır; fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da hesabını görür. Allah, hesabı çabuk görendir”¹⁹⁵; “Rablerini inkar edenlerin amelleri, fırtınalı günde rüzgarın tarumar ettiği küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler.”¹⁹⁶

Kafirler, doyma hissi olmayan hayvanlar gibi dünyada yiyip dururlar: “İnkâr edenler ise, dünya nimetlerinden yararlanıp hayvanlar gibi yiyip içecekler. Sonunda varacakları yer ateş olacaktır.”¹⁹⁷ Onlar kendilerini dünyaya ve içindekilerine öylesine

---

¹⁸⁷ İbn Recep el-Hanbeli, **Camii'l-ulum ve'l-hikem**, Ali Kaya (çec. ve thk.). İstanbul: Semerkand Yay., 2007, C. 2, s. 395,

¹⁸⁸ Bakara 2/126.

¹⁸⁹ Yunus 10/ 70.

¹⁹⁰ Rad 13/26.

¹⁹¹ Ali İmran 3/186.

¹⁹² Ali İmran 3/197.

¹⁹³ Necm 53/27-30.

¹⁹⁴ Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, Alparslan Açıkgenç (çev.), Ankara Okulu Yay., Ankara, 1996, s. 90.

¹⁹⁵ Nur 24/39.

¹⁹⁶ İbrahim 14/18.

¹⁹⁷ Muhammed 47/12.

kaptırmışlardır ki, “Allah’ın indirdiğine tabi olma çağrısına aldırış etmezler.”¹⁹⁸ İşte “Kafirlerin bu durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer”.¹⁹⁹ Kafirler, dünyaya kendilerini iyice kaptırdıklarından hayvanlar gibi akılsızlaşmakta ve akılları devre dışı kalmaktadır. Bu nedenle Kur’an kafirleri, Allah’ı inkar eden, O’nun sözlü²⁰⁰ ve kevnî ayetlerine²⁰¹ inanmayan, bunlara değer vermeyen ve bunlar üzerinde düşünmeyen kişiler olarak nitelendirmektedir.²⁰² Nitekim bir çok ayette kafirlere, yeryüzündeki ve gökyüzündeki her şeyin Allah’a ait olduğu hatırlatılmaktadır.²⁰³

Ayrıca Kafirlerin bilgisizlik halinden onların kurtulabilmeleri için Kur’an, şöyle bir eğitim ve öğretim metodu uygulamaktadır. Kendilerinden, Allah’ın, gökleri, yeryüzünü ve ikisinin arasındakileri ancak bir amaç için ve sonu belirli bir süreye bağlı olarak yarattığını düşünmeleri istenmektedir.²⁰⁴ Onlardan yeryüzünde dolaşp da, kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmaları talep edilirken, daha önce yaşamış olan bu insanların onlardan daha kuvvetli oldukları; toprağı ettikleri ve orayı onlardan daha fazla imar ettikleri hatırlatılarak, dünya hayatının gelip geçiciliğine ahiretin kalıcılığına vurgu yapılmaktadır.²⁰⁵

Ahirete karşılık dünya hayatını tercih ederek kafir olan²⁰⁶ bir insan, “muhakkak surette bana mal ve evlat verilecek”²⁰⁷ zannıyla hareket etmektedir. Bu kafir kişi, Allah kendisine hükümdarlık verdiği takdirde şımarır,²⁰⁸ bu dünya hayatı kendisine güzel görünür. Bu sebeple, iman edenlerle alaya ederler.²⁰⁹ Ancak kafirler, dünya hayatında az bir süre faydalanır, sonra cehennem azabına sürüklenirler.²¹⁰ Sadece ahirette değil

---

¹⁹⁸ Bakara 2/171.

¹⁹⁹ Bakar 2/171.

²⁰⁰ Mü’minun 23/105.

²⁰¹ Râgıb İsfahânî, **Tafsîlu’n-Neşeteyn ve Tahsîlu’s-Saâdeteyn**, Mevlüt F. İslamoğlu (çev.). İstanbul: Pınar Yay.,1996, s. 27–32.

²⁰² Sad 38/27.

²⁰³ Nisa 4/ 131, 170.

²⁰⁴ Rum 30/8.

²⁰⁵ Rum 30/9.

²⁰⁶ Nahl 16/106-107.

²⁰⁷ Meryem 19/77.

²⁰⁸ Bakara 2/158.

²⁰⁹ Bakara 2/212.

²¹⁰ Bakara 2/126.

dünyada da cezalandırılacak olan kafirlerin,²¹¹ dünyaya ve dünyanın gelip geçici maddi nimetlerine ne kadar düşkün, maneviyattan uzak ve maddici oluşlarını ahretteki cezadan kurtulmak için sahip oldukları mal ve evlatlarının kendilerine fayda vermeyeceğini hatırlatan ayetlerde de görülmektedir: “Gerçekten inkar edip kafir olarak ölenler var ya, dünya dolusu altın verecek olsa dahi, onların hiçbirinden fidye kabul edilmeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır, hiç yardımcıları da olmayacaktır.”²¹²; “İnkâr edenlere gelince, ne malları ne de çocukları Allah’a karşı olanlara bir fayda sağlayacaktır. İşte onlar ateşin yakıtı olacaklardır.”²¹³; “Şüphe yok ki kafirler, yeryüzündeki her şey ve bunun yanında bir o kadarı da kendilerinin olsa, kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu fidye verseler, onlardan asla kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır.”²¹⁴

Kafirler, sahip olduklarını çok iyi değerlendiremezler, mallarını Allah’ın yolundan alı koymak için harcarlar,²¹⁵ “onların bu dünya hayatında yapmakta oldukları harcamaların durumu, kendilerine zulmeden bir halkın ekinlerine musallat olan ve onu mahveden dondurucu bir rüzgara benzer.”²¹⁶ Nitekim, “inkar edenler ateşle yüz yüze getirilecekleri gün, onlara şöyle denir: ‘Dünya hayatınızda bütün güzellikleri boşa harcayıp sefasını sürdürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz’.”²¹⁷

Mümin bir insanın dünya ve ahirete bakışı tam bir denge halidir. Onlar hem dünya hem de ahiret nimetlerini isterler.²¹⁸ Kafirler ise “bize sadece bu dünyada ver” derler. Ancak bu tutumlarından dolayı, ahiretten nasip alamayacaklardır.²¹⁹

Yüce Allah Kainatı, yeryüzündeki varlıkları ve dünyayı, oyun ve eğlence olsun diye yaratmamıştır. Fakat kafirler, dünyaya, dine ve ibadetlere bu gözle bakmaktadırlar. Bu değerleri alay, eğlence ve oyun konusu yapmaktadırlar. Bunun nedeni ise

---

²¹¹ Ali İmran 3/56.

²¹² Ali İmran 3/91.

²¹³ Ali İmran 3/10, 116;

²¹⁴ Maide 5/36.

²¹⁵ Enfal 8/36.

²¹⁶ Maide 5/117.

²¹⁷ Ahkaf 46/20.

²¹⁸ Bakara 2/201.

²¹⁹ Bakara 2/200.

düşünmeyen bir topluluk olmalarıdır.²²⁰ Bu düşüncesizlikleri nedeniyle dünya hayatı, ahiret hayatını kazanmaya vasıta yapılmamakta; bir oyun, eğlence, süs, üstünlük aracı, mal ve evlatta çokluk yarışı olarak algılanmaktadır.²²¹ Ancak Allah, dünya ve üzerindeki varlıkların gerçek değerini ortaya koyarak, onların eğlence olsun diye yaratılmadıklarına vurgu yaparak, insanları özellikle de kafirleri bilinçlendirmeye çalışmaktadır: “Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında var olan hiçbir şeyi, bir oyun olarak yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, herhalde bunu kendi tarafımızdan edinirdik. Biz, bunu yapanlardan değiliz.”²²² Bu ayetler oyun ve eğlencenin Allah’tan olmadığını ve O’nun dünyayı bu amaçla yaratmadığını açıkça ortaya koymaktadır.²²³ Allah, dünyayı hak olarak yarattı. Bilakis dünya hayatının oyun ve eğlence için yaratıldığını söylemek, Allâh’ı bir oyun yaratıcısı olarak kabul etmeyle aynı anlama gelir. Allah hakkında böyle bir düşünceye sahip olmak, Kur’an’a tamamen zıt bir fikirdir.²²⁴ Dünyanın boş anlamsız bir oyun için yaratıldığı anlayışı, inanmayanlara aittir. “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkar edenlerin zannıdır. Vay o inkar edenlerin ateşteki haline!”²²⁵ Müminler için ise dünya boş yere yaratılmamıştır. Onlar, “göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler ve şöyle derler: ‘Ey Rabbimiz! Sen bunu, boşuna yaratmadın.’”²²⁶ Dolayısıyla dünya, müminin görüşünde boşuna yaratılmamış; kafirin görüşünde ise derin bir anlamı olmayan bir oyundan ibarettir.

Allah, ahirete inanmayanlar içi dünyayı ve üzerindeki nimetleri, Cennete tercih edilen bir oyun, insanı ahiret için faydalı amellerden alıkoyan faydasız bir eğlence ve gafilleri aldatan giysi, yiyecek, içecek gibi dünya süsleri olarak tanımlamaktadır.²²⁷ Nitekim Kur’an’da, “inkar edenlere dünya hayatı süslü gösterildi”²²⁸ denilmektedir. Burada kafirlerin dünyaya ne kadar bağlandıkları ve ona nasıl baktıkları ifade edilmektedir. Kafirler, dünya hakkında maddi şeyler dışında herhangi bir güzellik ve

---

²²⁰ Maide 5/57-58.

²²¹ Hadid 50/20.

²²² Enbiya 21/16-17.

²²³ Razi, Mefatihü'l-gayb, 16, 104.

²²⁴ Razi, Mefatihü'l-gayb, 16, 104.

²²⁵ Sad 38/27.

²²⁶ Ali İmran 3/191.

²²⁷ Elmalı, Hak Dini Kur'an Dili, 7, 433.

²²⁸ Bakara 2/212.

özellik düşünmemektedirler.²²⁹ Kafirler göre, bu “yakın/dünya hayatı” sadece bir oyun ve eğlencedir.²³⁰

Kur’an’da kafirlerin, dünya hayatını oyun ve eğlence olarak değerlendirmeleri ile dinlerini oyun ve eğlence olarak görmeleri arasında bir ilişki kurularak, dünya hayatının onları aldattığı belirtilmektedir: “Dinlerini bir oyun ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak!”²³¹ Kafirler, oyunu ve eğlenceyi ya da geçici zevkleri, dinleri yani hayatlarının tek amacı yaptıklarından, bu dünya hayatının rahatına dalıp, dini coşkuyu andıran şeylerin yani para ve güç gibi geçici zevklerin ardından koşmaya kendilerini adadıklarından bütün ruhi ve ahlaki değerler gözden kaçmış²³² ve dünya hayatı onları aldatmıştır.

Araf Suresinin 50. ayetinde de “Kafirler, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler ya da eğlenceyi ve geçici zevkleri dinleri haline getirmişlerdir de dünya hayatı onları aldattı”²³³ ifadeleri yer almaktadır. Dünya hayatı, kafirleri nasıl aldatmaktadır ve bu aldanmanın manası nedir? Bu soruyu soran ve cevabını veren Bayraktar Bayraklı dünyevi olgular ile kafir arasındaki ilişkiyi bütün yönleriyle şu şekilde izah etmektedir: “İnsanın bütün ruhi, ahlaki ve dini değerleri göz ardı ederek ve bir tarafa atarak kendini geçici dünyaya vermesidir. Dünyevi olguların insanın beynine, gönlüne ve nefesine hitap eden ve oraları etki altına alan boyutları vardır. Bu etkilerin beyin ve gönül boyutları çalışmaz hale geldikten sonra, nefse hitap edenleri etkilerini çoğaltır ve neticede aldatıcı nitelik kazanırlar. Çünkü beyin, gönül ve nefis arasındaki bu etkileşimin dengesi bozulmuştur. İnsan, dinini eğlence ve oyun edinince, dünya hayatının geçici zevkleri karşısında beyin ve gönül etkileşimini kaybedip, iç dengesini nefisten yan bozmuş olacak ve bunun bir aldanma olduğunun farkına varamayacaktır. Bu ayet, dünya hayatına akılla yaklaşılmasını ve dinin tanrılık fikrini benimseyerek ona karşı tavır takınılmasını isteyerek aldanmamasını temin etmeye çalışmaktadır. Demek ki dini eğlenceye ve alaya alan insan, dünya karşısında gönlün ezilip yok olmasını

---

²²⁹ Hayati Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, İstanbul: Timaş Yay, 2000, s. 133.

²³⁰ En’am 6/32.

²³¹ En’am 6/70.

²³² Muhammed Esed, **Kur’ân Mesajı**, Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (çev.). İstanbul: İsalet Yay. 1996, 1/239–240.

²³³ Araf 7/50.

gerçekleştirmektedir. İnkâr psikolojisinin tahrip ettiği gönle dünya, tanrı olarak girecek ve insan hayatının ahiret boyutunu karanlıkta bırakacaktır. Bu durum aldanmadan başka bir şey değildir”.²³⁴

Kafirlerin, dünya hayatının kendilerini aldatmasının hem dünya da hem de ahirette sonuçları olmuştur. Dünyadaki sonuçları Allah’a karşı büyüklük taslamaları ve günahkar bir topluluk olmaları (Casiye, 31), Kıyamet hakkında zanna kapılma ve şüpheyeye düşmeleri (Casiye, 32) ve Kıyamet gününe kavuşmayı unutmalarıdır (Casiye, 34). Ahiretteki sonuçları -yani Allah’ın ayetlerini alaya almalarının ve dünya hayatının aldatmasının- yaptıkları kötülüklerin karşılıklarına dikilmesi ve alay edip durdukları şeylerin kendilerini kuşatması(Casiye, 33) ve Allah’ın kendilerini unutması, barınaklarının ateş olması, yardımcılarının olmamasıdır (Casiye, 34). “Bunun sebebi, sizin, Allah’ın ayetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır. Artık o gün ne ateşten çıkarılacaklar ne de Allah’ı hoşnut etmeleri istenecektir”²³⁵

Kafirleri ve tabii bütün insanları kandıran odak noktalardan biri dünya hayatının cazibesi olmaktadır. Dünya hayatının verdiği geçici zevkler, insanın beynini çalışmaz hale getirerek her yanılsı, kötüyü yaptırır ve her günaha sokar. Allah’ın ayetlerini alaya almak ve dünya hayatına aldanmak her kötülüğün başı ve sebebi olmuş olur.²³⁶

Kur’an, kafirler ve bütün insanlara “biliniz ki” ifadesiyle başlayan Hadid suresinin 20. ayetinde dünya hayatının değerini bazı objelerden hareketle ortaya koymakta, insanların daha iyi kavrayabilmeleri için benzetmeler yapmakta; ahiretteki ceza ve ödülü hatırlatılarak, yine dünya hayatının değerine vurgu yapılmaktadır: “Biliniz ki dünya hayatı gerçekte oyun, eğlence, süs, aranızda soy soplâ övünme, mal ve çocukların çokluğu ile böbürlenmeden ibarettir. Onun durumu, bitirdiği bitkilerin çiftçileri hayran bıraktığı bir yağmur gibidir. Ardından o bitkiler kurur, sen onları sapsarı olmuş görürsün. Sonra bunlar çerçöpe dönüşürler. Ahirette şiddetli bir azap ile,

---

²³⁴ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri**, İstanbul: Bayraklı Yay., 2008, 7, 158-159.

²³⁵ Casiye, 45/35.

²³⁶ Bayraklı, Tefsir, 17, 484.

Allah'ın bağışlaması ve rızası vardır. Dünya hayatı geçici ve yanıltıcı bir şeyden başkası değildir.”²³⁷

Kısaca diyebiliriz ki, oyun ve eğlence olan dünya hayatıdır. Yani insanın dünyada geçirdiği hayattır. Yoksa fiziki anlamda dünyanın kendisi değildir. Dünya hayatının oyun olması oradaki insanların o oyundaki rollerini iyi yapması anlamına gelir. Dünya hayatında insanlardan kadın olanlar kadın rolünü, erkekler erkek rolünü çocuklar çocuk rolünü, yöneticiler yönetici rolünü oynarsa bir sanat eseri ortaya çıkacaktır. Bir tiyatrodaki herkes kendi rolünü oynarsa sanat olduğu anlaşılır. Roller karışırsa kaos meydana çıkar, oyun oyun olmaktan çıkar.

Kafirler dünya hayatını kutsadıkları için onun cazibesinden dolayı aldanmışlardır. Böylece bütün ayetler, dünya hayatının değerini insan için sağladığı şeyleri açıklayarak insanları eğitmektedir.

2.2.2 Müşriklerin Dünya Hayatına Bakışı

Müşrik inanç grubunun yaşadığı Mekke toplumu konusunda bizi aydınlatacak ve bize yardımcı olacak yegane kaynak, her şeyden önce Kur'an'dır. Kur'an'ın ilk ayetleri müşrik Arapların Mekke hayatı üzerine indirilmiştir. Dolayısıyla Kur'an ayetlerine sıkça başvurulacaktır.

İslamiyet'ten önce Müşrik Arapların durumunu niteleyen Cahiliye kelimesi Allah ve Peygamberini tanımayan, soyuyla böbürlenene, kendini başkasından üstün tutan, zorbalık ve buna benzer kötülüklerde bulunan insanların zihniyetini ve yaşantısını anlatan bir kavram olarak sözlüklerde geçmektedir.²³⁸ Nitekim İslamiyet'ten önceki devirleri, İslami devirden ayırmak için “cahiliye” kelimesi kullanılmaktadır. İslamiyet'ten önceki devrin, göze çarpan en belirgin hususiyeti, zorbalık ve zorbalığın muhtelif şekilleridir. Zulüm, çapulculuk, çocukları diri diri toprağa gömmek, kuvvet ve kudretini başkalarına duyuracak çılgınlıklar yapmak, para ve servetin yettiği kadar

---

²³⁷ Hadid, 57/20.

²³⁸ İbni Manzur, Lisanu'l-Arap, “cehile” maddesi.

kadın ve dost edinmek, alabildiğine zina, sınırları olmayan keyif ve safahat düşkünlüğünün her türlüşünün yapıldığı bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁹

Müşriklerin, dünya hayatına karşı tutumları ile ölüm sonrası hayat ile ilgili anlayışlarını birlikte değerlendirmek gerekir. Müşriklerin, ölüm sonrası hayat hususunda mutlak bir olumsuzluk içinde bulunduklarını ayet-i kerimeler açıkça ortaya koymaktadır. “Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölüyoruz ve yaşıyoruz, bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürükler’ derler. Onların bu hususta bir bilgisi yoktur. Sadece böyle sanırlar”.²⁴⁰ “Bu dünya hayatımızdan başka bir şey yoktur ve biz diriltilmeyeceğiz”.²⁴¹ “İlk ölümümüzden sonra artık bir şey yoktur. Biz ayağa kaldırılıp yayılacak değiliz”.²⁴²

Müşrikler, ölüm ile insan varlığının tam bir yokluğa gömüleceği inancının neticesi olarak, yani kabirden sonra hiçbir şey yoktur, düşüncesinden doğan bir çeşit nihilizm anlayışı içersindedirler.²⁴³ Müşriklerin Kur’an öğretisi içersinde en sert tepki gösterdikleri konulardan biri, bu dünya hayatının ötesinde bir hayatın varlığı, insanların öldükten sonra diriltilip kaldırılmaları olmuştur.²⁴⁴ Müşriklerin çoğuna göre bu dünya hayatından sonra hiç bir şey olamaz. İnsan bedeni toprağa gömülünce çürür toz toprak olur, ruh ise bir rüzgar gibi uçup gider.²⁴⁵

Müşrikler, insanın dünya hayatındaki yaşama sürecini dehrin/zamanın belirlediğine inanmaktadırlar. İnsan yeryüzüne geldikten sonra varlığını çok kuvvetli bir unsura teslim eder, onun yönetimine girer ve bu insanın ölümüne kadar devam eder. Ölüm ise, bu unsurun insana indirdiği son darbedir. Bu darbenin adı da dehrdir.²⁴⁶ Böylece İslam’dan önceki devrin dünya hayatı görüşünün en merkezinde karanlık ve

---

²³⁹ Danışman, Nafiz, “Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei”, AÜİF Dergisi, cilt:5, sayı:1, Ankara 1956; s. 192-198.

²⁴⁰ Casiye, 45/24.

²⁴¹ Enam, 6/29.

²⁴² Duhan, 44/29.

²⁴³ Toshihiko İzutsu, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, Süleyman Ateş (çev.). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.s. 83.

²⁴⁴ Mehmet Paçacı, **Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Ahiret İnancı**, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003, s. 46.

²⁴⁵ İzutsu, Kur’an’da Allah ve İnsan, s. 117.

²⁴⁶ İzutsu, Kur’an’da Allah ve İnsan, s. 118.

esrarengiz bir düşünce yatar. Bu düşünce beşikten mezara kadar insan hayatına el atar ve onu zulmün pençesi altında tutar.²⁴⁷

Kur'an, Mekke şehrinde belirli ellerde toplanan bu dünyeviliğin toplumsal sonuçlarını oldukça açık ifadelerle anlatarak, özellikle de ilk inen sürelerde, İslam öncesi Arap toplumunda oluşan bu ekonomik çarpıklık üzerinde özellikle durmuştur. Onların bu çarpık ekonomik anlayışlarının neticesi olarak, dünya hayatına olan bakışlarının çarpıklığını gösteren ayetlerde, "Hayır, yetime cömert davranmıyorsunuz. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Size kalan mirası hak gözetmeden yiyorsunuz. Malı delicesine seviyorsunuz",²⁴⁸ "Mal ve çocuklarına güvenip, kendisine okunan ayetlerimize yönelik olarak, 'öncekilerin masalıdır' diyene de uyma"²⁴⁹. "Pek çok mal harcadım" der, kimse onu görmedi mi sanıyor?."²⁵⁰ "Ama cimrilik edip kendini ihtiyaçsız, yeterli gören ve güzeli yalanlayana da, zorluklara uğramasını kolaylaştırırız. Aşağıya düştüğü zaman malı ona hiçbir yarar sağlamaz."²⁵¹ "Diliyle çekiştirip insanların onuru ile oynayan, kaş-göz hareketleriyle onlarla alay eden insanın vay haline! Mal yığıp onu tekrar tekrar sayar ve malının kendini ebedileştireceğini sanır".²⁵² şeklinde ifade edilmektedir.

Dünyayı sonsuz gören Müşrikler, mal biriktirerek egemenliği ele geçireceklerini zannederler. Bu uğurda bütün emeklerini harcarlar.

Dünyayı sonsuz gören müşrikler, mal biriktirmiş ve bunu Peygamberler karşı koymak ve Allah'ı giden yolu engellemek için sarf etmişlerdir. Çünkü bu insanlar tanrı edindikleri dünya malını elde etmek için önlerine çıkan herkesi ezip geçme idealindedirler.

---

²⁴⁷ İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 119.

²⁴⁸ Fecr 89/17-20.

²⁴⁹ Kalem 68/10-14.

²⁵⁰ Beled 90/6.

²⁵¹ Leyl 92/8.

²⁵² Hümeze 104/1-3.

Müşriklere göre Allah, ilk yaratmadan sonra bir kenara çekilmiş ve dünyadaki işlerini ortağı putlara devretmiştir. Görevleri şefaathçilik olan bu putların fonksiyonları da müşriklerin dünyalık menfaatlerine göre belirlenmiştir.²⁵³

Müşriklerin materyalist bir dünyaya bağıllık şeklinde dünyevileşmiş zihinleri, yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan ve her biri Allah'ın bir inayetini, rahmetini ve işaretini taşıyan varlıkları, 'doğal şeyler' olarak algılamaktadır. "Göklerde ve yerde nice ayetler var ki, onların yanından yüzlerini çevirerek geçerler."²⁵⁴ "Göğü korunmuş bir tavan yaptık (atmosfer), onlarsa O'nun ayetlerinin yanından düşünmeden geçip gitmektedirler."²⁵⁵ "Develere bakmıyorlar mı nasıl yaratıldı? Gök nasıl yükseltildi? Dağlar nasıl dikildi? Yer nasıl yayılıp döşendi? Sen öğüt ver; çünkü sen sadece öğüt vericisin."²⁵⁶

Dünya hayatını kutsayıp sonsuz olarak gören bir insanın bakış açısını düşünce tarzını ve takdirini şöyle anlatmaktadır. "Tek olarak yarattığım, kendisine geniş servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim, kendisi için nimetleri serdikçe serdiği o kişiyi bana bırak! Bütün bunlardan sonra, kendisine verdiklerimi daha da arttırmamı istiyor. Hayır, iş sanıldığı gibi değil. O, bizim ayetlerimize karşı bir inatçı kesildi. Ben onu dik bir yokuşa süreceğim. Zira o, düşündü ve ölçtü biçti. Geberesice, nasıl ölçtü biçti! Lanet olası nasıl ölçtü biçti. Sonra baktı. Sonra arkasını döndü ve kibirlendi. Şöyle dedi: 'Bu, sadece öncekilerden nakledilen bir büyüdür. Bu yalnızca bir insan sözüdür.'²⁵⁷

Müşriklerin dünya hayatına maddeci bir gözle baktıklarının diğer bir göstergesi de Enbiya suresinin 21. ayetindedir. Ayet şöyledir: "Yoksa müşrikler yerden birtakım tanrılar edindiler de onlar mı diriltecekler?"²⁵⁸ Ayette geçen "yerden tanrı edinmek ifadesi", insanların yeryüzünde kendi elleriyle yaptıkları putları, kendi beyinleriyle ürettikleri ve sonra tanrı gibi önlerinde tapındıkları soyut kavramlar, ideolojiler;

---

²⁵³ Paçacı, age., s. 72.

²⁵⁴ Yusuf 12/105.

²⁵⁵ Enbiya 21/32.

²⁵⁶ Gaşiye, 88/17-20.

²⁵⁷ Müddessir, 74/11-25.

²⁵⁸ Enbiya 21/21.

karşılarında kul gibi davrandıkları insanlar, alimler, din büyükleri ve ölüleri kapsamına almaktadır.”²⁵⁹

Dünya hayatı ve putlar arasındaki ilişki Kur'an'da şu şekilde vurgulamaktadır. “İbrahim şöyle demişti: ‘Dünya hayatında, aranızdaki sevgiden dolayı, Allah’ı bırakıp putlar edindiniz; sonra kıyamet günü birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lanet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur.’”²⁶⁰ Dünya hayatında insanlar arasında var olan bir sevgi insanları putlar edinmeye itebilmektedir. Bakara suresinde de kimi insanların putları nasıl sevdikleri dile getirilmektedir. “Bazı insanlar, Allah’tan başkalarını O’na denk tanrılar edinirler; onları Allah’ı sever gibi severler...”²⁶¹

Dünyayı kutsallaştıran müşrikler erkek çocuğunu yüceltirler ve dünya hayatını bir değeri olarak görürler, hatta dünya ile ilişkilerinin merkezine koyarlar.

Müşrikler genelde erkek ve özellikle oğlan çocuğu yüceltirken, kadın ve kız çocuğunu aşağılıyorlardı. Birbirlerine karşı yaptıkları üstünlük ve onur atışmalarında, kız çocuklarından, kızlardan hiç bahsedilmezdi. Öyle ki, bir kız çocuk dünyaya geldiğinde, babanın yüzü kapkara kesilir, öfkelenir ve kızardı. Bu onursuzluktan, şerefsizlikten, lekeli olaydan, kız çocuklarından kurtulmak için en kısa sürede onları toprağa gömerlerdi.²⁶²

Kız çocuğu ile ilgili müşriklerde oluşmuş bu toplum geleneği insanın psikolojik yapısını büyük çapta etkilemekte ve bu durum, yüzün almış olduğu biçimden anlaşılmaktadır. Arap müşriklerin İslam öncesi kadına karşı takındıkları bu olumsuz tutum, gelenek halini almış ve toplum fertlerini derinden etkilemiştir. Bu aynı zamanda geleneğin psikolojik; psikolojinin biyolojik oluşuma dönüşmesi anlamına gelmektedir. Kız çocuklarını aşağılamaları kişide öfkeye, sonra da yüzün kapkara kesilmesi şekline dönüşmüştür. Bu gelenek fertlerin psikolojik ve biyolojik dengelerini bozmuştur. Bu gelenek adeta tanrı haline gelmiş ve insanların canını almış, sonuçta kız çocukları

---

²⁵⁹ Bayraklı, Tefsir, 12, 425.

²⁶⁰ Ankebut 29/24.

²⁶¹ Bakara 2/165.

²⁶² Nalh 16/58-59.

geleneğe kurban edilir hale gelmiştir. Genellikle ilkel toplumlarda gelenekler, hem hukukun hem de dini esasların yerini doldurmaktadır.²⁶³ İşte müşriklerin dünyayı bakışlarının bir boyutu da budur.

Kısaca diyebiliriz ki, dünyayı aşırı bir şekilde yücelten ve onun bazı parçalarını tanrı edinen müşrikler, dünya hayatının farklı boyutlarına farklı tutumlar sergilemişlerdir. Onların bu tutumları tanrı fikrini, erkek anlayışını ve kadının yerini belirlemede çok etkili olmuştur. Onlara göre, dünya hayatı ölümsüz olduğundan ve ahiret hayatı olmayacağından dolayı kendilerini ebedileştirecek olan maddi değerleri aşırı bir şekilde yüceltmişlerdir.

2.2.3 Münafıkların Dünya Hayatına Bakışı

Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ettiğinde, Evs ve Hazrec kabilelerinin büyük çoğunluğu ve ileri gelenleri gerçekten Müslüman olmuş; onu liderleri ve en büyük yol göstericileri olarak kabul etmişlerdir. Bu ortamda münafık denilen şirk inancına bağlılığı süren, hastalıklı kalpleri olan, üstünlük taslama ve kin besleme gibi niteliklere yakınlık gösteren insanlar varlığını sürdürmüşlerdir. Bu insanlar Hz. Muhammed'in davasına ve nüfuzuna karşı çıkışlarını, inançlarını ve düşmanlıklarını açıkça ortaya koyamamışlardır. Buna karşın İslam'ın ilkelerini yerine getiriyormuş gibi gözükmüşler, planlarını, tuzaklarını, oyunlarını ve komplolarını ise sinsi, gizli, aldatmacalı ve kompleks yöntemlerle yürürlüğe sokmaya çalışmışlardır.²⁶⁴

Hz. Muhammed'in hicretten hemen sonra merkezi bir otoritesi, gittikçe artan bir kuvveti ortaya çıkmış, İslam'ın yaygınlık alanı gittikçe genişlemiştir. Artık emir ve yetki sahibi, sözü geçen ve üstün taraf Müslümanların olmuştur. Peygamber'in gücü gittikçe artmış, İslam'ın dairesi gittikçe genişlemiş, üstünlüğü ve hakimiyeti güçlenmiştir. İşte münafıklar, Hz. Muhammed'in Medine'ye gelmesinin otoritelerini ve iktidarlarını frenlediğini görmüşlerdir.²⁶⁵

---

²⁶³ Bayraklı, Tefsir, 10/530-532.

²⁶⁴ İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed**, Mehmet Yolcu (çev.). İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011, c. 2, s. 288.

²⁶⁵ Derveze, Kur'an Göre Hz. Muhammed, 2, 287-289.

Münafıklara, otoriteyi ve iktidarı ele geçirmek için, Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'an'a, emrettiği her hangi bir işe, verdiği her hangi bir hükme tam bir iman, eksiksiz bir itaat, saygı, İslam'a, Müslümanlara ve onların yararına karşı gelişen hareketleri, tehlikeleri ve tuzakları etkisiz hale getirmek için canıyla ve malıyla Allah yolunda cihad etmek gibi alanların hepsinde, diğer Müslümanlarla tam ve sağlam bir dayanışma içine girmekten menfaat bağları nedeniyle kaçınmışlar, bununda ötesinde her türlü komplonun içersinde olmuşlardır. Münafıklar, çıkarlarını hangi tarafta görürlerse o tarafa yamanmışlar, kendilerini tehlikeli, sakıncalı, problemli bir konuma getirmek istememişlerdir.²⁶⁶

Müslümanlarla olan ilişkilerinde, sahte imanlarının farkında olmalarına rağmen dünya menfaati uğruna iman ettiklerini söylemekten çekinmemişlerdir.²⁶⁷ Münafıklar, gönüllerini maddi menfaatlere kaptırmışlardır. Madde onların psikolojilerin derinden etkisi altına almıştır.²⁶⁸ “Sadakalardan münafıklara da verilse razı olurlar; şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar”.²⁶⁹ Dünyevi menfaatler uğruna iki yüzlü davranırlar, her hangi bir menfaat söz konusu olduğunda da paylarını almaktan geri durmazlar. Dünyevi nimetlerden elde ettikleri paylarla zevk sürerler. Zira dünyada zevk denizine dalmak münafıkların en önemli özellikleri arasında yer almaktadırlar.²⁷⁰ Ne var ki, dünya hayatını ve süsünü isteyenlerin amelleri boşa çıktığı²⁷¹ gibi, dünya zevkine ve yanlışlara dalan münafıklarında da amelleri dünya ve ahirette boşa çıkacaktır.²⁷²

Dünya hayatına karşı çarpık bakışlarının neticesi olarak münafıklar, “ellerini sımsıkı yumarlar” yani “cimrilik ederler”²⁷³. Bu tutumları onları, hayır işlerinde koşturmak, fedakarlıkta bulunmamak, kamuya faydalı iş ve faaliyetlerde yer almamak ve fakirin elinden tutmamak özelliklerine sahip oluşların açıklar niteliktedir.²⁷⁴

---

²⁶⁶ Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed, 2, 291.

²⁶⁷ Bayraklı, Tefsir, 8, 255.

²⁶⁸ Bayraklı, Tefsir, 8, 238.

²⁶⁹ Tevbe, 9/58.

²⁷⁰ Bayraklı, Tefsir, 8, 261.

²⁷¹ Hud, 11/15-16.

²⁷² Tevbe, 9/69; Bayraklı, Tefsir, 8, 262.

²⁷³ Tevbe 9/67.

²⁷⁴ Bayraklı, Tefsir, 8, 258.

Münafıklar, cemaatle birlikte namaz kılıyorlar ve zekat veriyorlar, ancak bunları gösteriş için ve zoraki yapıyorlar; niyetlerinin iyi olduğunu ve gerçekten Müslüman olduklarını konusunda yemin ediyorlar.²⁷⁵

Münafıklık ile varlıklı ve nüfuzlu olma arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Kur'an, bu hususu daha önce yaşamış olan münafıkların, Hz. Peygamber devrindekilerinkinden daha da varlıklı olduklarını belirten, "onlar kuvvetçe sizden daha zorlu, mal ve çocuklar bakımından daha zengindirler"²⁷⁶ ifadelerinde de açıkça görülmektedir. Zira nifak hareketinin, kendi toplumlarının ve aşiretlerinin az veya çok ileri gelen bazı kimseler tarafından yönlendirildiğini, liderliğinin onlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu münafık ileri gelenlerin Medine'deki gelişen ve liderliği Hz. Muhammed'in yaptığı harekete karşı durmalarının nedeni, kendi konumlarının ve menfaatlerinin sarsıntıya uğrayacağı korkusudur.²⁷⁷ Bu durum, bize münafıkların dünya hayatını algılayış biçiminin toplumlarında üstün statülerini ve sahip oldukları menfaatlerini koruma merkezli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bireye ve topluma yaklaşırken bu sosyal ve psikolojik gerçekliği fark edip, analizini iyi yaparak eğitim stratejileri geliştirme gereği ortaya çıkmaktadır.

Hız. Peygamber'in yaşadığı yıllarda, varlıklı ve nüfuzlu insanların liderliğini yaptığı nifak hareketine katılan insanların sayısı çok değildir. Zira bu harekete vasıfsız ya da alt tabakadan bir kesim katılmışsa bunlar da ileri gelenlerin etkisiyle olmuştur. Bu ise, ya liderlerinin ya da yakın akrabalarının bu işle uğraşmasından veyahut aldanma ve menfaat peşinde koşmalarından kaynaklanmıştır.²⁷⁸

Münafıkların özellikle de zengin olanlarının sosyal sorumluluğu gerektiren faaliyetlerin hiçbirinin içersinde bulunmayı ve buna maddi destek sağlamayı arzu etmediği görülmektedir. Allah da, münafıkların mallarına ve evlatlarına bakarak, Peygamberin onlara karşı bir imrenme duygusuna sahip olmamasını istemektedir. "Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin. Allah bunlarla ancak, dünyada kendilerine azap etmeyi ve canlarının kafir olarak çıkmasını istiyor. Allah'a iman edin

---

²⁷⁵ Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed, 2, 293.

²⁷⁶ Tevbe, 9/68.

²⁷⁷ Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed, 2, 293-294.

²⁷⁸ Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed, 2, 293.

ve Resulü ile birlikte cihat edin” diye bir süre indirildiğinde, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve bizi bırak da oturup kalanlarla birlikte olalım, dediler”.²⁷⁹

Dünyevî hırs yani dünya malına aşırı düşkünlük ve açgözlülük, münafıkların bariz özelliklerinden biridir. Onlardaki bu aşırı hırs, dünya malına ve ganimete tamah etme ve açgözlülük duygusu, nevrotik denilebilecek ölçüde görülen bir karakter zaafıdır. Münafıklardaki bu duygu bilhassa savaştan sonra ganimet taksiminde kendini göstermektedir. Nitekim onların bu hali Kur’ân’da şöyle anlatılmaktadır: “... Korku gidip de (sıra ganimetleri paylaşmaya gelince) mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleriyle incitirler...”.²⁸⁰ Başka bir ayette de münafıkların ganimet taksimi hususunda peygamberi incitmeye varacak kadar açgözlü ve mala düşkün oluşları şu şekilde ifade edilir: “İçlerinden bazıları, sadakalar hususunda seni ayıplarlar. Eğer kendilerine onlardan bir pay verilirse hoşnut olurlar. Kendilerine pay verilmezse hemen kızarlar.”²⁸¹ Bu ayetlerin de ifade ettiği gibi münafıklar, Allah yolunda hiçbir ciddi fedakârlığa yanaşmadıkları gibi, bir de mümkün olduğunca müminlerden çıkar sağlamaya çalışmışlardır. Allah’ın rızasını aramadıkları için sürekli olarak küçük çıkarlar elde etme peşindedirler. Bu yüzden müminlerin aksine mala karşı çok hırslı ve açgözlüdürler. Yakın bir dünya menfaati olduğunda hemen peygambere tabi olup onunla giderler. Uzak ve zorlu bir sefer olduğunda ise hemen yalan bir yeminle kaçırlar.²⁸² Bütün bu ayetlerden anlaşıldığına göre Allah Resulü mal ve ganimetleri dağıtıyor, müminler kendilerine verileden hoşnut olup Allah’a hamd ediyorlarken; münafıklar kendilerine çokça verildiğinde seviniyorlar, az verildiğinde ise kızıyor ve peygamberi ayıplıyorlar. Bu tutum ve davranışları, dünyevî hırs ve mal sevgisiyle kalplerinin dopdolu olduğunu göstermekte, açgözlülük yaftasıyla onları vasıflandırmaktadır. Bu ayetler, sadece dünya malı ve menfaatini istemenin sonunun nifaka gidebileceğine işaret ederek bizi ikaz etmektedir.

---

²⁷⁹ Tevbe, 9/85-86.

²⁸⁰ Ahzab, 19.

²⁸¹ Tevbe, 58.

²⁸² Tevbe, 42.

Münafığı bu şekilde dünya hırsına ve mala tamah etmeye götüren sebep ne olabilir?” Bu sorunun cevabı münafığın nasıl bir zihniyetle dünya hayatına ve dünya malına baktığını da göstermesi açısından önemlidir. Münafık, ahirete yüzeysel inanan, ölümü hiç hatırına getirmeyen bir karaktere sahiptir. Bütün bunlar onun bu dünyada ebedî kalma arzusuna işaret eder. Bu arzu veya düşünce onu dünya malına ve hayatına bağladıkça bağlamış, açgözlü bir karakter geliştirmesine sebep olmuştur. Münafık sağlam bir ahiret inancına sahip olmuş olsaydı dünya hayatının ve malının geçiciliğine kani olup onlara böyle tamah etmezdi. Münafığın dünya hırsı ve açgözlülüğünün altında böyle bir psikolojiye sahip olması yatmaktadır.”²⁸³ Dolayısıyla sağlıklı bir dünya hayatı anlayışı kazandırılmasında ahiret inancının sağlam, ayrıca da ölüm bilincinin olması gerekmektedir. Bunlar ise din eğitim ve öğretiminin önemli ilgi alanları arasında bulunmaktadır.

Netice olarak diyebiliriz ki, münafıklar çifte standartlı bir dünya hayatı öngörmektedirler. Dünyaya ihtirasla bağlı olduklarından onun maddi menfaatlerine aşırı değer vermekte ve bütün hayatlarını aldatma üzerine kurmuşlardır. Maddi menfaatlerden fedakarlık etmeleri imkansız olan münafıkları dünya ve dünya hayatı görüşleri çürümüş bir meyveyi andırmaktadır.

---

²⁸³ Gürel, Ramazan, Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Münafıklık Kavramı, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.41-42.

3. GELENEĞİMİZDE DÜNYA HAYATI ALGISI

Geleneksel dini anlayışımızın şekillenmesinde bazı alanlar oldukça etkili olmuş, halen de etkisini devam ettirmektedirler. Bu alanların başında ise tasavvuf ve hadisler gelmektedir. Bu bakımdan, Müslümanların dünya ve dünya hayatı bakışlarını etkileyen bu alanlardaki bilgileri, fikirleri ve bunların sonuçlarını ele almak çalışmamış açısından önemli olacaktır.

3.1 Tasavvufi Düşüncenin Dünya Ve Dünya Hayatına Bakışı

Günümüzde Tasavvuf araştırmaları yapan ilahiyatçıların görüşlerini aşağıda özetle verilmektedir. Süleyman Uludağ'a göre, tasavvuf hareketinin diğer ilim dallarından farklı ve müstakil bir hareket haline gelmesi, Hicri II.asrın ikinci yarısında başlamış, hicri III. Asırda doğuş dönemi tamamlanmıştır. Tasavvuf hareketinin ilk mübeşşirleri olan sufiler ise birer zahidtirler.²⁸⁴

“Hicri I. ve II. Asırda yaşanan ve uygulanan dini, manevi, ruhani ve ahlaki hayat biçimine zühd, bunların temsilcilerine de zahid adı verilmektedir. Tasavvufun doğuşu, zühd hareketinin gelişme ve ilerleme süreci içinde yeni bir şekle girmesi, kat ettiği mesafeden sonra değişik manzara göstermesi manasına gelmektedir. Aslında zühd hareketiyle tasavvuf hareketini birbirinden kesin çizgilerle ayırmaya da imkan yoktur. Tasavvufun nüvesi, zühd hareketinin içindedir. Zühd hareketi de tasavvuf cereyanının içinde gelişerek varlığını devam ettirmiştir.”²⁸⁵

Hicri I. asrın sonuna doğru vaaz ve nasihatleri, hayat tarzları ile nefisle mücadele, ibadet yoluyla ruhu arındırmak için riyazeti telkin eden zahidlerin fikirleri yavaş yavaş revaç bulmaya, giderek sistemleşmeye başladı. Bu durum, manevi terbiye için bir takım farklı yolların ve yöntemlerin aranması anlamına da geliyordu. Hicri II. yüzyıldan itibaren önce Basra ve Kufe, sonra Bağdat olmak üzere bazı büyük sufiler çekici ve güçlü şahsiyetleriyle, bu hayat ve düşünce tarzını kuvvetli bir hareket haline

---

²⁸⁴ Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, 3. Baskı, İstanbul: Dergah Yay., 1994, s. 123-124.

²⁸⁵ Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, s. 124.

getirmişlerdir.²⁸⁶ Tasavvuf tarihinde, Hicri II. asrın sonlarına kadar devam eden bu devre, zühhd dönemi diye nitelendirilmektedir.²⁸⁷

Yaygın eğitim faaliyetlerinin en önemlilerinden olan, taraftar toplama, propaganda ve eğitim öğretim vasıtası olan vaaz, bu dönemlerde özellikle Irak çevresinde geniş taraftar kitlesi bulan zühhd hareketinden etkilenmiş, bunun neticesinde zahid ve abid olarak bilinen pek çok vaiz ortaya çıkmıştır. Bu zahid ve abid vaizler konuşmalarında daha çok cennet ve cehennem tasvirlerine, günah korkusuna, cehennem azabına ve dünyaya önem vermemek gibi konular üzerinde durmuşlardır.²⁸⁸

Emeviler döneminde daha çok bir tepki hareketi olarak ortaya çıkan zühhd hayatı, Abbasiler'in iktidar yıllarından itibaren, Müslümanların dünyaya ilgilerinin giderek artmasına paralel bir şekilde yaygınlaşarak devam etmiştir. Tasavvufun daha müstakil bir ilim dalı haline gelmediği bu dönemde, genellikle kas ya da vaiz olarak isimlendirilen bir çok zahid ve abid, etkili konuşmaları ile halkı uyarma ve onları irşad etme görevini üstlenmişlerdir.²⁸⁹

Tarikat ve tekke vasıtasıyla teşkilatlanarak, kurumsallaşan tasavvuf hareketi ve düşüncesi cemiyet hayatı üzerinde son derece tesirli olmuştur.²⁹⁰ Halkın geleneksel İslam anlayışının şekillenmesinde tasavvufun ve bunun müesses hali olan tarikatların önemli bir rol oynadığı tarihi bir vakıadır. Osmanlı toplumunun dini anlayışının ortaya çıkmasında ve halkın dini eğitiminde tarikatların derin etkileri olmuştur. Zira devlet ve medresenin din anlayışının büyük kitlelerin etkisi altına alacak biçimde olmadığından halkın dini ihtiyaçları büyük oranda tarikatlar ve tekkeler tarafından giderilmiştir. Halk, devlet ve medresenin dini anlayışını dikkate almaksızın kendilerine hitap eden, kutsal addettikleri veli, şeyh ve mürşitlerine bağlanıp, telkin ettiği inancı benimseyerek hayatlarını idame ettirmişlerdir.²⁹¹ “Ümmeti için Peygamber’in yeri ne ise müritleri

---

²⁸⁶ Abdurrahman Çetin, “Arap”, DİA, I, 304; Hasan Cirit, **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002, s.126

²⁸⁷ Hasan Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997, s. 88-177; Abdullah Aydın, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**, İstanbul: Seha Neşriyat, 1997, s. 42-46.

²⁸⁸ Cirit, s. 127.

²⁸⁹ Cirit, s. 149.

²⁹⁰ Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, s. 127.

²⁹¹ Hatice K. Arpağuş, **Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı**, 2 Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s.121-139, 250.

arasında şeyhin işgal ettiği mevki de odur” sözü tasavvuf şeyhlerinin, müritlerinin nazarındaki yerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁹²

Osmanlı halk öğretisinin din anlayışını oluşturan kaynakların hemen hepsinin tasavvufi kültür içinde yoğrulduğu²⁹³ gerçeğinden hareketle dünya algısının tasavvuf kaynaklarının ilklerinde nasıl olduğunu ortaya koymanın lüzumu vardır. Ayrıca tasavvuf tarihine bakıldığında da sufiliğin beslendiği iki ana kaynaktan birinin, Irak ekolünün temsil ettiği zühde dayalı tasavvuf olduğu da görülmektedir.²⁹⁴

Zihniyetin oluşumuna yön veren ve doğulu insan için belli bir pasif-atıl hayatın belirip ortaya çıkmasında ve o hayatın basit bir davranıştan ibaret kalmayıp etik-ahlaki ifade kalıpları ile bir dünya görüşü ve anlayışı olarak zihinlere saplanıp yerleşmesinde manevi-dini faktör diğer etkenler kadar çok oynamıştır. Bu manada örneğin, şarklı insanın ruhundaki tevekkül ve teslimiyet, ancak din ve tasavvufla yoğrulup ifade şeklini kazandıktan sonra, hakiki derinliğine varmış ve tamamlanmış sayılabilir.²⁹⁵ Ülgener’in bu görüşünden hareketle, genel anlamda Müslüman zihniyetinin oluşmasında tasavvufun etkisi inkar edilemez. Dini algının ve değerlerin oluşmasında ve yerleşmesinde tasavvuf çok önemli fonksiyon üstlenmiştir.

Burada Sabri Ülgener’in şu tespitini belirtmek de faydalı olacaktır: “...Saf ve öz İslamla İslam dışından kaynaklanan ahlak anlayışı arasında başından beri bir takım farkların göze çarpmaması mümkün değildir. İslam’ın yanı sıra hatıra ilk planda –gerçi o da İslami şer’i kalıp kıyafette olmak üzere- Aristo geleneğine dayalı tradisyonel/geleneksel ahlak felsefesi gelir (başlıca temsilcilerini Osmanlı dönemi ahlak yazarlarında bulmak mümkün). Fark, görebildiğimiz kadar, şurasındadır: İslam her türlü şüpheyi kasıt ve niyet tarafında tutup eşyanın madde tarafına (Allah’ın ziynet, nimet ve pak rızıkları olarak) geniş ve rahat bir yaklaşıma hak tanıdığı halde, tradisyonel/geleneksel ahlak bizzat madde yanı ile dünya malına çok daha dar

---

²⁹² Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı, s. 129.

²⁹³ Arpaguş, s.179.

²⁹⁴ Arpaguş, s.121.

²⁹⁵ Sabri F. Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul: Derin Yay., 2006, s.7-8.

sınırlamalar getirmiştir. Mal maddesi ile günahkar, mal varlığı ile saptırıcıdır”.²⁹⁶ Bu izahtan hareketle, hakim tasavvufi anlayışa göre, dünya maddesi ile günahkar, varlığı ile saptırıcıdır, dememiz mümkün olabilir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, çevreyi kuşatan ana kütlenin iktisadi maddeye uzanmadaki hareketsizliği, her şeyden önce Osmanlı gerçeğine damgasını vuran insanın iktisadi madde karşısındaki ataleti dışı dokunur bir eğilim olarak aksetmektedir. Nitekim dünyaya karşı gösterilen geleneksel bakış açısının yansımalarını edebi eserlerde eleştirel bir üslup içerisinde ele alındığını görmemiz mümkündür.²⁹⁷ Geleneksel ahlak anlayışının yerleşmesinde tasavvuf ve tarikatların ise etkisinin inkar edilemez bir gerçek olduğu yukarıda belirtilmiştir.

Tasavvuf ve tarikatların, esnaf teşkilatlarının ahlaki anlayışları üzerinde büyük etkileri olmuştur. Esnaf topluluklarına ait ahlak eserler ile bilhassa fütüvvetnamelere, 12. ve 13. asırdan beri şekil ve istikamet veren tasavvuf edebiyatının fikir ve sanat mahsulleridir. Toplum ahlakı ve idealleri, büyük mutasavvıflarının tefekkür dünyasında yoğrulup şekil ve mana kazandıktan sonra, fütüvvetnameler ile benzeri ahlak risalelerine aktarılmıştır.²⁹⁸

Geniş halk kitleleri üzerinde tesirleri olan ahlak kaynaklarında da tasavvufun etkisi bulunmaktadır. Kendilerine gelinceye kadar türlü safhalardan geçen ve süzülen ahlak normlarının en geniş terkipini, her yönüyle klasik olan 16. ve 17 . asırlara rastlayan ahlak eserlerinde görmekteyiz. Bu eserlerin başında Ahlak-ı Alai, İbrahim Hakkı’nın Marifetnamesi, Nabi’nin Hayriye ve Divan’ı gelmektedir. Bütün bu ahlak eserlerinde, pek azı hariç, farklı biçimlerde sufiyane meşrep ve eda bariz bir şekilde hissedilmektedir.²⁹⁹ Bu kaynaklar, aynı zamanda İslam eğitim tarihinin, eğitim ve öğretim konularının el alındığı önemli eserlerdir.³⁰⁰

---

²⁹⁶ Ülgener, **Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, İstanbul: Derin Yayınları, 2006 s. 68.

²⁹⁷ Ahmed Güner Sayar, “Sabri Ülgener’in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler”, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Derin Yayınları, 2006, s. XI-XII.

²⁹⁸ Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, s. 43-45.

²⁹⁹ Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, s. 46.

³⁰⁰ Ayhan, s. 254-269.

Burada şu tespiti de değinmekte fayda vardır: **“Tasavvuf ahlakı, mevcut kıymetlere ve ideallere varis oldukça, hepsini şaşılacak bir tasarrufla teker teker asıllarından çözerak büsbütün ayrı bir mana ve içtihat kalıbına –zühd ve itikaf ölçülerine- dökmekte gecikmemiştir.”**³⁰¹ Örneğin yiğit bir delikanlıda bulunan ve sitayişle/övgüyle bahsedilen özellikleri, özellikle cömertlik ve kerem sahibi olmayı tarif eden fütüvvet kavramı, tasavvuf edebiyatında, “fütüvvet nefsi hakir tutmaktır” veya İbn-i Arabi’nin tarifıyla “Fütüvvetin aslı kişinin nefsanî hazlarından uzaklaşmasıdır” şeklinde bir anlam değışmesine ve kaymasına uğrayabilmektedir.³⁰²

Yine muayyen/belirli bir hayat anlayışını halk ruhiyatına daha kolay sindirebilmek için bu anlayışı ‘insan-ı kamil’ denilen mevhum/aslı olmayan bir insanın şahsında tecessüm ettirmek ilk devirlerden itibaren bir alışkanlık haline gelmiştir. Bu farazi/hayali insan-ı kamil, değme insanın hakkından gelemeyeceğı bir el açıklığına ve yürek pekliğini nefsinde toplamış insan demek iken, tasavvufî kaynaklarda bahadırılık ve yiğitlik çizgileri azar azar silinerek yerine mütevekkil, münzevi bir insanın dış aleme küskün, soluk ve silik çehresi geçmiştir. Kamil insan, tuttuğunu koparan insan değil, sadece kendi huzur ve sükunu içine gömülmüş bir zahid, yahut batınıleşmiş şekliyle dünya ve ahreti umurunda olmayan bir rind’den ibarettir.³⁰³

Tasavvuf ahlakında, anlam kaymasına ve değışimini uğrayan kavramların örneklerinden bir diğeri de ‘cenk’ kavramıdır. Sufi büyüklerinden biri “cenkten murad oldur ki sen andan kaçasın ve ol sana lazım ola; ol değildir ki sen ana el urasın dahi eline girmeye (cenk, lüzumlu olan, ihtiyaç duyulan şeyden uzaklaşmaktır; yoksa çalışıp cehd edip de sonunda ona vasıl olmamak değildir)” demektedir.³⁰⁴ Burada bu örneklerin verilmesinin nedeni, tasavvuf edebiyatında veya tasavvufî ahlakta bir çok kavram kendine göre bir anlam kazanmakta olduğudur. Bu durum bize, dünya hayatına yüklenen anlamın gelenekselliğinin ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

3.1.1 Tasavvufî Düşüncede Dünya Kavramının Tahlili

³⁰¹ Ülgener, İktisadî Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 72.

³⁰² Ülgener, İktisadî Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 70-74.

³⁰³ Ülgener, İktisadî Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 72-73.

³⁰⁴ Ülgener, İktisadî Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası , s.73-74.

Dünya kelimesinin türediği kökle ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlarda biri “yakın olmak” anlamına gelen “dünuv” kökünden “yakın” anlamındaki edna kelimesinin müennesidir.³⁰⁵ Kur’an’da da daha çok kendisinden sonra gelecek olan ahiretin ve ahiret hayatın karşılığı olarak, “yakın hayat” anlamına gelen el-hayatü’l-dünya tamlamasında hayat kelimesinin sıfatı olarak kullanılmıştır.³⁰⁶ Diğerinde de dünya kavramı “alçaklık, kötülük” manasındaki “denaet” kökünden gelmektedir.³⁰⁷ Tasavvufi terminolojide ya da düşüncede, “alçaklık, kötülük” manası içerisinde ele alınan dünya kavramının, ‘maddeyi’ karşılamak için kullanıldığı yaygın bir şekilde kabul görmektedir.³⁰⁸

Tasavvufi düşüncede dünya, “insanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey” olarak tarif edilmektedir.³⁰⁹

3.1.2 Tasavvufi Düşüncede Göre Dünyanın Mahiyeti

Sufiler açısından dünya kavramının mahiyetini ortaya koyarken, burada belli başlı tasavvufi düşünceye yön vermiş kişilerin görüşlerinden istifade edeceğiz. Tasavvufi düşüncenin kurucu şahsiyetlerinden Muhasibi’ye göre, dünyanın zahiri yani görünen, duyu organlarıyla algılanılabilen eşya, mal, mülk, para gibi unsurlardan ibaret olan yönü ile bir de batını yani görünmeyen, duyularla algılanamayan, nefislerde gizli olan hevaya uymak olan yönünden bahsetmektedir. Dünyanın dış dünyadaki karşılığı kişiden kişiye değişebilir. Bu, kimine göre ömür, para, kimine göre de çokluk ve kibirlenme olabilir. Aynı zamanda bunlar dünyanın yerilen kısmını da oluştururlar. Değişmeyen şey, para ve çokluk gibi kişiden kişiye değişen dış etkenler ile insanın dünyaya bağlanmasıdır. Dünyanın övülmeye değer yanı, dünyadan ahiret için alınan şeylerdir.³¹⁰

³⁰⁵ İbni Manzur, Lisanü’l-Arap, c.II, 1435.

³⁰⁶ Uludağ, “Dünya” DİA, X, s. 22-25.

³⁰⁷ İbn Manzur, Lisanü’l-Arap, c. II, 1436-1437.

³⁰⁸ Erginli, Zafer, “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış”, Uludağ Ü. İlahiyat F. Dergisi, Yıl: 2006; c. 15; sayı, 2, s.4-5.

³⁰⁹ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul 1999, s. 155.

³¹⁰ Ebu Abdullah Haris b. Esed el-Muhasibi, **Vesaya**, nşr. Abdülkadir Ahmed Ata, Beyrut, 2003, s. 160-161, den Erginli, Zafer, “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış”, Uludağ Ü. İlahiyat F. Dergisi, Yıl: 2006; c. 15; sayı, 2, s.6.

Gazali ise dünyanın mahiyetinin, insan için haz unsuru taşıyan her şey olduğunu belirtmiştir. Onun nazarında fazladan kullanılan helaller gibi, asgari seviyede kullanılan eşya ve de ahiret için yapılan ameller, fiiller ve bilgiler dünya kapsamına girebilmektedir. İnsanın dünya ile bağlantısının kalp ve beden olmak üzere iki noktadan olduğunu söylerken, kalbin bağlantısının dünyaya karşı sevgi beslemek ve bağlanmak, bedeninin bağlantısının ise dünya malından ibaret olduğunu belirtmiştir. Gazali, kalbin bağlantısını, batını dünya; bedeninin bağlantısını zahiri dünya olarak nitelendirmektedir. Batını dünyanın bütün insani eğilim ve tutumlar ile, zahiri dünyanın ise maddi unsurlar ile çok yakın ilişkisi olduğunu ifade etmektedir.³¹¹

Dünya kalbi meşgul eden ve ilgi gösterilen her şeydir. Zahid olan bazı alimlere göre dünyanın kapsamı oldukça geniş tutulmakta, öyle ki rey ve akılla hükmetmek dahi dünyanın kapsamına dahil edilmektedir.³¹² Ebu Safvan Ruayni'ye göre, “dünyada dünyalık için yapılan her şey kötülenmeye layıktır, ahireti aramak için yapılanlar ise dünya kapsamına dahil değildir”.³¹³

3.1.3 Tasavvufi Düşüncede Dünyanın Değeri

Tasavvuf eserlerinde dünyaya yönelik insanın zihninde çok ciddi manada olumsuz algı oluşturacak değerlendirmelerin yer aldığı görülmektedir. Allah'ın dünyayı binicilerin hayvanlarına ahır olacak şekilde hakir kıldığı³¹⁴, dünyanın gaddar ve alemin ise facir olduğu³¹⁵ ifade edilmektedir. Öyle ki, “dünya; felaketler ülkesi, musibetler harabesi, gam sahası, hicranda kalanların ızdırıp yeri ve bela kalesi”³¹⁶ gibi menfi bir tutumu yansıtan ifadeler dikkati çekmektedir. Dünya bela ve musibet temeli üzerine kurulmuş ve içinde belanın hiç eksik olmadığı bir ev gibidir.³¹⁷ Dünya hata ve günahla

³¹¹ Gazali, İhya, III, 270-277, Beyrut 2000.

³¹² Ebu Talip el- Mekki, *Kütü'l-Kulub Kalplerin Azığı*, Muharrem Tan (çev.). İstanbul: İz 1999, c. 2, s. 369.

³¹³ el- Mekki, c. 2, s. 428-429.

³¹⁴ Ali b. Osaman Cullabi Hucvuri, *Keşfu'l-Mahcup Hakikat Bilgisi*, Süleyman Uludağ (çev. ve hzl.). İstanbul: Dergah Yay, s. 73.

³¹⁵ Hucvuri, s.86-87,96.

³¹⁶ Hucvuri, s.113.

³¹⁷ Hucvuri, s.134.

dolu bir yerdir.³¹⁸ Dolayısıyla tasavvufi anlayışta bir çok noktalarda mutlak bir dünya inkarına kadar varılmaktadır.³¹⁹

“Dünya bir tımarhane ve bir hastanedir. Oradaki insanlar da deli hükmündedirler. Tımarhanede deliler için bağ ve bukağı vardır. Nefsimizin arzusu bağımız, günahlarımız bukağımızdır”³²⁰ ifadelerinde dünya, tımarhaneye; orada yaşayan insanlar; eski çağlarda zincirlere vurulan delilere benzetilmiştir.

“Dünya bir mezbeledir, köpeklerin toplandığı yerdir. Rızık için orada duraklanan köpekten daha aşağıdır. Zira köpek mezbelelikten ihtiyacı olan şeyi alır ve oradan savuşup gider. Halbuki dünyaya aşık olan bir kimse, hiçbir zaman dünya malını toplamaktan vazgeçmez” şeklinde değerlendirilerek, dünya o kadar hor ve hakir algılanmaktadır ki dünya ehli olanlar köpeklerden daha değersiz görülmüştür.³²¹

Dünyanın değerinin tasavvufi düşüncedeki yerini şu hikaye güzel izah etmektedir. “Ebu Sehl Suluki, hiçbir zaman sadakayı dervişin eline koymazdı. Verdiği bahşişi asla bir kimsenin eline de vermezdi. Bilakis, vermek istediği şeyi alınmak üzere yere kordu. Neden böyle hareket ettiği sorulunca, şöyle demiş: ‘Bir müslümanın eline koymayı gerektirecek kadar dünyanın değeri yoktur...’ şeklinde cevap vermiştir.”³²²

İlk tasavvuf kaynaklarından “Kalplerin Azığı” anlamına gelen “Kutu’l-kulup” isimli kitapta da yine dünya çok olumsuz bir biçimde değerlendirilmektedir. Dünya ve dünyada bulunanlar lanetli bir varlık, ayrıca dünya köpek şeklinde algılanan İblis’in mekanı, onu isteyenlerin diğer köpeklerle dalaşmaya tahammül etmesi gereken bir leş olarak görülmektedir. “Halbuki dünya hayatı, ahretin yanında çok az bir yararlanmadan ibarettir”(Rad, 13/26) mealindeki ayette yer alan “meta” kavramından kastedileninde leş olduğu şeklinde tefsir edilmiştir.³²³ Dolayısıyla dünyanın aşırı bir şekilde menfi algılanmasının Kur’an ayetlerinin izahında bir takım aşırılıklara ve zorlamalara sebep olduğu anlaşılmaktadır.

---

³¹⁸ Hucvuri, s. 153.

³¹⁹ Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlaka ve Zihniyet Dünyası, s. 89-90.

³²⁰ Hucvuri, s.165.

³²¹ Hucvuri, s. 183.

³²² Hucvuri, s. 381.

³²³ el-Mekki, c.2, s.359-360, 362.

Dünya üzerinde çok çeşitli boyaların ve zinetlerin olduğu, çirkin, kambur ve saçları dökülmüş yaşlı bir kadına;³²⁴ yine dünya, zahidin yüzüne küçümseyici ve nefret edici bir tavırla baktığı, saçlarını yolduğu ve elbisesini yaktığı duvağı açılan bir geline benzetilmektedir.³²⁵ Dünyaya karşı bu menfi değerlendirmenin kadın objesi üzerinden yapılması ise düşündürücüdür.

Dünya, alimlerin kalplerini büyüleyen, en büyük büyücü,³²⁶ aynı zamanda Allah’a şirk koşulan bir varlık olarak nitelendirilmektedir.³²⁷

Yezid b. Meysere, Hz. İsa’nın dünyaya “benden uzak dur ey domuz” şeklinde hitap ettiğini, şeyhlerinin de dünyaya “domuz” dediklerini rivayet etmiştir. Ayrıca o, şeyhlerinin domuz lafzından daha kötü bir isim bulabilselerdi, kesinlikle onu kullanacaklarını da belirtmiştir.³²⁸ Sufiler içerisinde dünya düşüncesini gönlünden geçirdiğinde abdest alanlar olmuştur. Zira onlara göre dünya muhdestir. Onu düşünmekte hadestir.³²⁹

Dünyanın yerde ölü olarak yatan uyuz bir oğlaktan daha değersiz olduğu, Hz. Peygambere isnat edilen hadisten mülhem olarak deliller getirilmiştir.³³⁰ Yine Hz. Peygamber’in hadisinden mülhem dünya değersizlikle ve basitlikle nitelendirilerek, bir sivrisineğin kanadının ağırlığı kadar kıymetinin ve ehemmiyetinin olmadığı vurgulanmaktadır.³³¹ Dünyanın olumsuz bir şekilde değerlendirilmesinde hadislerin kaynak olarak gösterilmesi dikkat çekmektedir. Dolayısıyla geleneksel düşüncenin ve yaşayışın şekillenmesinde asılsız rivayetlerin büyük rol oynadığı görülmektedir.

---

³²⁴ el-Mekki, c.2, s.360.

³²⁵ Kuşeyri, **Risale**, Kahire: Metabiu muessesetu dari’l-şab, 1989, s. 222.

³²⁶ el-Mekki, c. 2 s.391.

³²⁷ Ebu Bekr Muhammed b. El- Buhari Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, Süleyman Uludağ (çev.). İstanbul: Dergah Yay., 1979, s.185.

³²⁸ el-Mekki, c. 2, s. 360-361.

³²⁹ Hucvuri, s.356.

³³⁰ el- Mekki, s. 361; Muslim, Zühd 2; Tirmizi Zühd 13; İbni Mace, Zühd 3; Darimi Rikak 27; Ahmed b. Hambel, I/329, II/338, III/365, IV/229, 230,336.

³³¹ el- Mekki, s. 361; Buhari Tefsir 18; Muslim, Münafıkun 18; İbni Mace, Zühd 3.

Dünya insan dışkısı ve idrarının bulunduğu, çok pis kokan bir yer, yani tuvalet olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda akıl sahibi insanların dünyayı tuvalet olarak gördükleri ve zaruret hali dışında oraya girmedikleri de ifade edilmiştir.³³²

Bir başka tasavvufî eserde dünya, açık bir alanda, avret mahalli açık bir halde, etrafa kokusunu yayarak büyük abdestini yapan, bunu gören bir insanın gözünü edep yerlerinden çevirmesini gerektiren, kokusundan ve iğrençliğinden dolayı burnunu tıkamasına sebep olan bir adama benzetilmiştir. Dolayısıyla dünya görüldüğünde süsünden gözlerin çevrilmesi, arzu ve lezzetlerinin kokusuna karşı burnun tıkanması gereken öldürücü zehirleri, hileleri ve tuzakları olan bir varlıktır.³³³

Tasavvufu düşüncede dünya algısının olumsuz görülmektedir. Dünya, galiz diyebileceğimiz ve insana tiksinti verici ifadelerle isimlendirilmektedir. Böylelikle insanın dünyadan zihnen ve bedenen uzak durması hedeflenmektedir. Bununla insanın zihninde dünyaya mesafe bilinci yerleştirilmek ve menfi bir dünya algısı oluşturulmak istendiği anlaşılmaktadır. Böyle bir dünya algısı, pek çok yanlış anlayış ve yaşantının doğmasına da sebebiyet verdiği ve vereceği anlaşılmaktadır.

3.1.4 Tasavvufî Düşüncede Dünyanın Olumsuz Değerlendirilmesinin Nedenleri

Sufilere göre insanın manevi eğitiminin en büyük engellerinden biri dünyadır. Tasavvufî anlamda bir insanın manevi eğitim sürecini ifade eden, seyri sulukunda hedeflenen ‘kamil insan’ modeline başarıyla ulaşabilmesi için katetmesi gereken makamların ya da eğitim aşamalarında ‘dünya’ üstesinden gelinmesi gereken olumsuz bir değer olarak algılanmaktadır. Genelde bütün makamların, özellikle de sekr gibi bazı makamların bir başka deyişle süreçlerin başarı ile tamamlanabilmesi için kalbin, bütün müspetlerden, yani var olan şeylerden tecrit edilmiş olması gerekmektedir. Dünyadan tecrit olma, sadece onu gözden uzakta tutmayı değil, hem zihnen hem de bedenen el

---

³³² el- Mekki, s. 362.

³³³ Abdülkadir Geylani, **Fütuhu'l-Gayb (Alemlerin Kapısı)**, çev.: İlyas Aslan, Derya Çakır, Gelenek Yayıncılık, 7. Basım, 2010, s. 21.

çekmeyi ifade etmektedir. Öyle ki insan görmemek suretiyle eşyanın hakimiyeti ve afetlerinden yani tehlikelerinden kurtulup rahat ve halas bulamaz.³³⁴

Dünya, kalbin nurlanmasına ve ruhun saflaşmasına engel teşkil etmektedir. Allah'ın arşının ve insana gaip olan hususların net bir şekilde görülmesini engeller.³³⁵ Ayrıca insanların sırlarının temiz ve de ferasetlerinin açık olmasını zedeler.³³⁶ Dünyanın manevi eğitime mani olması “Salik, maddi aleme karşı gözünü kapamalıdır ki, onun bu alemi görmesi Hakk'ı görmesi için kendisine perde olmasın”³³⁷ şeklinde dile getirilmektedir.

Dünya marifetullahı kavuşmaya ve Allah'ı tanımaya perdedir.³³⁸ İlahi iradenin, insan üzerinde etkili ve hakim olmasına,³³⁹ insanların ilahi fuyuzatlara açık bulunmasına ve kalplerinin daha fazla saflaşmasına manidir dünya.³⁴⁰

Dünya, kulun heva ve heves bağından azat olmasını da engellemektedir.³⁴¹ Dünya, Hakk dostlarının Hakk ile gizli lütuflar ve hoş sırlarla yaşanan hayatlarına ve bu süreçte oluşan rıza yoluna pek ziyade mani teşkil etmektedir.³⁴²

Dünyaya ülfet eden, oradaki şeylerle rahat ve huzur bulan kişi, hakikatten geri kalır. Dünyada rahat verici şeylere sahip olup onlara alışan insanların, hakikatler derecesine ulaştıran yollarını, dünya keser. Hakikatlerin idrak edilmesi, insanın tabiatının alışık oldukları şeylere yüz çevirmeye bağlıdır. İnsan tabiatının alışık olduğu şey ise dünya ve onun kardeşleridir.³⁴³

---

³³⁴ Hucvuri, s. 249.

³³⁵ Kelabazi, s. 55,201.

³³⁶ Kelabazi, s. 56.

³³⁷ Hucvuri, s. 101.

³³⁸ Kelabazi, s. 95.

³³⁹ Kelabazi, s. 182-183.

³⁴⁰ Hucvuri, s.85-94.

³⁴¹ Hucvuri, s.105.

³⁴² Hucvuri, s. 86-87.

³⁴³ Hucvuri, s.212.

Dünya bütünü ile Allah'ın nimetlerine, ikram ve ihsanlarına karşı insanı kör eder. Dünyaya sahip olan ile tevhit hakikatinin arasında perde bulunmaktadır. Dünyanın afet olduğu görülünce, insan ile tevhit hakikati arasındaki perde kalkar.³⁴⁴

Dünya insan için bir beladan başka bir şey değildir. “Allah’tan dünya ile razı olan, helakte ve hüsranda kalır. Rızası baştan sona kadar ateş olur. Çünkü dünya, tümü ile dostun hatırını onunla meşgul edecek bir değere eşit değildir. Hiçbir şekilde onun kaygısını içinden geçirmeye değmez. Nimet, nimeti verene delil olan nimettir. Bir nimet, nimeti verenle nail olan arasında hicap ve perde oldu mu, o nimet değil, sadece beladan ibarettir”.³⁴⁵

Dünya ve dünya sevgisi bütün kötülüklerin, hataların ve günahların kaynağıdır.³⁴⁶ Allah'ın her türlü kötülüğü bir evin içine yerleştirdiği ve bu kötülük evinin anahtarını da dünya sevgisini yaptığı ifade edilir.³⁴⁷ Bu bağlamda yemek yeme bütün günahların mayası olarak algılanmaktadır. Sufilerden biri şöyle demiştir: “Taatim ve masiyetim, yaptığım iyi ve kötü işler şu iki fiile bağlıdır: Bir şey yediğim zaman bütün günahların mayasını kendimde buluyorum. Yemekten el çektiğim vakit, bütün taatlerin kökünü kendimde bulmaktayım.”³⁴⁸

Tasavvufi düşüncede “terk-i dünya” kavramı geliştirilmiştir. Bunun açılımı ise, kulun, Allah ile olan ve onu O’ndan uzaklaştıran hususlardan yüz çevirmesidir. Allah'ın inayeti ile şereflenmenin hükmü ve gereği olarak, elinde dünyevi bir şey kalmayacak şekilde dünya meşgalelerinden uzak kalmaktır.³⁴⁹ Dünya ve dünya ile ilgili her şey, insanı Allah’tan uzaklaştıran, onunla kurbiyetin önünde bir set gibidir.

Dünya, insanın göz yaşı dökmesine engel olmaktadır. “Dünyalık veya zenginlik arzusu sebebiyle insanlardan göz yaşları akıyor”³⁵⁰ denilmektedir.

---

³⁴⁴ Hucvuri, s. 220.

³⁴⁵ Hucvuri, s. 241.

³⁴⁶ El-Mekki, c. 2, s.390.

³⁴⁷ Kuşeyri, s. 223.

³⁴⁸ Hucvuri, s. 388.

³⁴⁹ Hucvuri, s. 445.

³⁵⁰ El-Mekki, c.2, s. 356.

Dünyanın insanın kalbini bozmasından endişe edilmiş ve bu konuda aşırı duyarlılık gösterilmiştir.³⁵¹ Dünyanın, Allah'ın dostlarının onun katındakilere rağbet etmelerine mani olduğu;³⁵² onun insanı hevaya boyun eğdirdiğini ve şehvani nefsin zevkleri için aşağı bir hayatı arzulattığı ifade edilmiştir.³⁵³

Dünya sevgisi, kalbe ahiret sevgisinin yerleşmesine manidir. Dünya tasasının son bulmadığı bir kalbe ahiret kaygısı giremez. Heva ve arzuların tadının yaşandığı bir gönülde de amellerin tadının bulunması söz konusu olamaz.³⁵⁴ İsa'nın (as) şöyle dediği söylenmiştir: “Dünyanın tadı, ahretin acısıdır. Elbisenin güzelliği kalbin kibir ve gururu, karnın doluşu nefsin gücü ve kudretidir. Şunu hak olarak söylüyorum ki, bir hasta yemeğin tadından nasıl lezzet alamazsa, dünyaya aşık olan ibadetin tadını aynı şekilde alamaz.”³⁵⁵

Dünyevi emeller, tasarruf ve mal yığma fikri ise, amellerin daha güzel olmasını zedeler. Zira, dünya, insanı Allah'tan alıkoymakta, dünyadan sıyrılamayan veya kendini ondan soyutlamayan ibadetle meşgul olamamaktadır.³⁵⁶

Tasavvufi anlamda dünya kavramının içeriğine dahil olan, varlığa sevinmek, yitirilene üzülmek ve övmekten mutlu olmak, kalplerin üzerini örten üç tür perdedir. Bu perdeler kaldırılmadıkça, yakın kula açık kılınmayacaktır. Varlığa sevinen insan hırslıdır, demektir. Hırslı kişi ise, mahrumdur. Yitirilene üzüldüğünüzde kırgınsınız demektir. Kırgın ise azaba uğratılır. Övgüden hoşlandığınızda ise, kibirlisiniz demektir. Kibir ise amelleri boşa çıkarır.³⁵⁷

Dünyalığın, insanın Allah katındaki derecesini düşüreceği iddia edilmiştir. “Kendisine dünyalık namına bir şey verilen hiç kimse yoktur ki, derecesi eksilmemiş olsun. Allah nezdinde pek değerli olsa bile bu böyledir” denilmiştir.³⁵⁸

---

³⁵¹ El-Mekki, c. 2, s. 361.

³⁵² El-mekki, c. 2, s. 362.

³⁵³ El-mekki, c. 2, s. 371.

³⁵⁴ El-mekki, c. 2, s. 377.

³⁵⁵ El-mekki, c. 2, s. 390.

³⁵⁶ El-mekki, c. 2, s. 383.

³⁵⁷ El-mekki, c. 2, s. 378.

³⁵⁸ El-mekki, c. 2, s. 407.

Uhrevi rızık dünyaya mesafe koymaktan geçmektedir. “Zahid için dünyadaki mahrumiyetine, mal biriktirme ve rahata erme sevdasından uzak durmasına karşılık uhrevi bir rızık alır”,³⁵⁹ ifadeleri bunu göstermektedir.

Dünya, imanın nurunu söndürür. İsa’nın (as) şöyle dediği söylenir: “Dünya ehlinin malına bakmayın. Çünkü onların mallarının parıltısı, sizin imanınızın nurunu söndürür.” Ulemeden biri de şöyle demiştir: “Mala çok bakmak, imanın tadını emip bitirir.”³⁶⁰

Dinin düzgün olması, dünyada zühtten geçmektedir. Zira dinin düzgünlüğüne en çok yardım eden ahlak esaslarından biri de dünyada zühddür. Çünkü dünyada zühd sahibi olan, Allah’ın katındakilere rağbet eder.³⁶¹ Dünyanın olumsuz algılanması zühd sonucunu doğurmuştur.

3.1.5 Tasavvufi Düşüncede Dünyaya Karşı Tavır: Zühd

Tasavvufi anlayışta insan, ihtirastan ve menfaat tutkusundan uzaklaşarak iyi bir zühd hayatı yaşayacak bunun neticisi olarak Allah, sırf bir lütuf olmak üzere ona ilham ve marifet adı verilen bir bilgi, bir nur ve bir furkan ihsan edecektir. İnsan dini gerçekleri ve ilahi sırları bu bilgi ile en iyi bir biçimde kavrayacaktır. Kazanılmasında ve elde edilmesinde kulun en küçük bir etkisi dahi olmadığından bir tür bilgilere “mevhibe-i ilahiye, eltaf-ı Rabbaniye ve Vehbi ilim” gibi isimler verilmektedir. Bundan dolayı tasavvufun temeli zühd olduğu ifade edilir. ‘Arif olmak için zahid olmak şarttır’, denilmektedir.³⁶² Zühd, sıkı bir tasavvufi eğitim disiplini olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zühd, dünyaya, maddeye ve menfaate rağbet etmemek, bu gibi şeylere karşı soğuk ve isteksiz davranmak, çıkarıcı, menfaatperest, ihtiraslı ve bencil olmamak şeklinde tarif edilmiştir.³⁶³ Zühdün helal, haram ve insanı Allah’tan alı koyan her şeyin terk edilmesi, elin maldan ve mülkten hali olmasının yanında kalbin bunlardan

---

³⁵⁹ El-mekki, c. 2, s. 410.

³⁶⁰ El-mekki, c. 2, s. 413.

³⁶¹ El-Mekki, c. 2, s. 417-418.

³⁶² Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı, s. 132.

³⁶³ Kelabazi, s. 142.

arındırılmış olması, şeklindeki bir tanımlama onun kapsamını daha da genişletmektedir.³⁶⁴

Zühd, dünyalıklara karşı gösterilen sabır, fakirlik, yoksulluk ve bununla birlikte kanaatkarlık,³⁶⁵ dünyaya küsme ahireti sevmeye olarak da nitelendirilmiştir.³⁶⁶

Zühd, fakirliğin seçilerek,³⁶⁷ hevanın nefisten çıkarılması ve malın fakirlikle değiştirilmesidir. Yani nefsin hevadan yani mal ediniminden sakındırılmasıdır.³⁶⁸

Zühd, nefisten istigna edilip, malın Allah yolunda harcanmasıdır. Zühd, hevaya boyun eğmeyi terk etme ve nefsi Mevla'nın emriyle hevadan sakındırarak Allah'a satmaktır. Zühd, hevaya boyun eğmemek ve şehvani nefsin zevkleri için aşağı dünya hayatını arzulamamaktır.³⁶⁹

Zühd, zühde konu olan şeyin akıldan çıkarılması ve kalbin ondan ayrılmasıdır. O şeyin kalpte baki kılınmasıyla birlikte zühdde bulunmak sahih olmaz. Çünkü bu, kişinin ona rağbet ettiğini gösterir.³⁷⁰

Zühd aynı zamanda yokluğa rıza göstermektir. Yani zühde konu olan şeyin kalpte mevcut olmasının yanı sıra o malı mülkü elde edilmesindeki imkanları olmamasına razı olmakta zühhtür.³⁷¹

Bir insanın nefsinin arzu ettiği bir şeyi elinden ve kalbinden gönül rızası ile çıkarabilmesi ve nefsin buna uyması; bir şeye sıkıca sarılmaması, rağbet ve tamah gösterilmemesi de zühddür.³⁷²

Zühd, sahip olunan şeyler bulunduğunda söz konusu olur. Olmayan bir şey hakkında zühd batıl ve boştur. Ne var ki, yokluk halinde de şartlarına uyulduğunda zühd olabilir. Bu ise, her hangi bir şeyin olmasını istememek ve onun yokluğundan

---

³⁶⁴ Kuşeyri, s. 222.

³⁶⁵ El-Mekki, c.2, s. 354.

³⁶⁶ El-Mekki, c. 2, s. 358.

³⁶⁷ El-Mekki, c. 2, s. 370.

³⁶⁸ El-Mekki, c. 2, s. 371.

³⁶⁹ El-Mekki, c. 2, s. 371.

³⁷⁰ El-Mekki, c. 2, s. 371.

³⁷¹ El-Mekki, c. 2, s. 372.

³⁷² El-Mekki, c. 2, s. 373.

üzülmemektir. Hatta bir şeyin yokluğundan ve bunun neticesinde oluşan fakirlikten dolayı insanın memnun olması da zühttür. İşte bu, dünyalığa sahip olmayan ihlaslı fakirlerin zühdü ve fakirliğin hakikatine ermedir. “Bir zat şöyle demiştir: gerçek fakir o kimsedir ki, fakirliğinden memnundur ve onun elinden alınmasından korkar.”³⁷³

Zühd, varlığı kendine saklamamak ve kendi nefsanî zevkleri için kullanmama, onu mülk haline getirmeme ve de ona dayanmamaktır. Dünyalığı azaltarak onu kalp ile küçümsemek;³⁷⁴ daha ileriye giderek kalbi, esbabdan arındırarak varı yoğun, malı mülkü elden çıkarıp atmak ve bundan dolayı da bir rahatlığın mevcudiyetidir.³⁷⁵

Zühd, nefsin arzuladığı bir dünyalığa sevinmeyip kaçırılan bir dünyalık için de üzülmemektir. Bir şeyin ancak ona ihtiyaç duyulduğunda alınması, ihtiyaç anında da ancak bu hali giderecek miktarıyla yetinip ihtiyaç doğmadan her hangi bir şeyin ardına düşülmemesidir.³⁷⁶

“Dünyayı terk etmesine rağmen zühdün tadını alamayan herkes dünyaya döner. Heva ve arzuların tadı gönülden çıkmadıkça amellerine tadı oraya giremez. Zühdün özü, varlığı kalpten çıkardıktan sonra kalpten çıkanı elden de çıkarmaktır. Bu da, varlığı küçümseyerek, onu ve bütün dünyalıkları horlayıp aşağılayarak yokluğu benimsemektir. Böyle bir zahidin gözünde dünya küçülüp, adi bir hal alır. Zühd, işte bu hal ile tamama erer.”³⁷⁷

Zühd, rağbet ve arzu duyulan bir şeyi, onun hakkında nefisle mücahedeye devam ederek elden çıkarmaktır.³⁷⁸

Mutasavvıflar içersinde bu dünya hayatının geçici, boş ve değersiz oluşuna dair bakış ve tutumlarını, Kur'an'da ahiret hayatını anlatan tasvirlerdeki maddi ve müşahhas hakikati inkara kadar vardırırlar olmuştur.³⁷⁹

---

³⁷³ El-Mekki, c. 2, s. 375.

³⁷⁴ El-Mekki, c. 2, s. 375-376.

³⁷⁵ Kuşeyri, Risale, s. 220.

³⁷⁶ El-Mekki, c. 2, s. 377.

³⁷⁷ El-Mekki, c. 2, s. 377.

³⁷⁸ El-Mekki, c. 2, s. 378.

Üçüncü ve dördüncü asır mutasavvıfları, dini ilimleri zahir ve batın diye sınıflandırmışlardır. Zahir ile hukukçuların ve dış görünüşü müşahade eden kelimcilerin ilmini; batın ile kaynak olarak keşfi, kalp gözü ile görmeyi ve ince sezgiyi alan kendi öz ilimlerini anlıyorlardı.³⁸⁰

Bu dönem mutasavvıflarından Hallac-ı Mansur, her zevkten yoksun bir aşk anlayışıyla, cennetin nimetlerini, Allah'ın eşsiz, üstün güzelliğini maskeleyen korkunç bir perde olarak değerlendirerek, bunları reddediyor veya önemsemiyordu. Öyle ki ahiretin sevinç ve azabının müşahhas hakikatini ve karakterini hiç kabul etmiyordu.³⁸¹

Sufilere göre Allah'ın cemalinin görülmesi bütün Cennet'ten çok üstün ve yücedir. Bu bağlamda ahiret bizi Allah'tan ayıran bir perdedir; ahiret fikri insanın benliğini o kadar çok sarmaktadır ki, insanları Allah fikrinden uzaklaştırmaktadır ve dalgınlık vermektedir. Bundan dolayı Allah'ın yüzünü perdeleyen her şey sufiler için iğrençtir. Allah'ı görmeye ulaşmak için yeryüzü engelinden daha kalın olan Ahiret perdesidir. Mükâfat arzusu ve ceza korkusuyla bu perde mü'minlerin kalbinden çıkarılmalıdır, zira Allah'ın bizzat kendisi sevilmelidir³⁸²

Beşinci asrın mutasavvıflarında olan kendisinden sonra pek çok mutasavvıfın tesirinde kaldığı Gazzali, "saadet (mutluluk) geçici hayatı terkten ve Allah'ın üstün bilgisini ebedi ikamet yerinde aramaktan geçer" şeklinde belirtmektedir.³⁸³ Gazzali de saadet için insanın dünyevi zevkleri terk ederken, cennetin maddi zevklerine de kendini kaptırmaması gerektiği, düşüncesindedir. İnsanın veli olması için onun bilgi ve iradesinin his ve arzu uyandıran çekici şeyleri terk edip, reddetmesi lazımdır. O takdirde bilgi bir iç aydınlanmadan gelir ve irade sadece Allah ile karşılaşmayı ve O'nun cemalini görmeyi ister. O'na bütün zevk ve nimetleriyle cennet takdim edilse onunla hiç

---

³⁷⁹ Subhi Salih, Ölümünden Sonra Diriliş (Cennet/Cehennem), Şerafettin Göçlük çev.). 4. Baskı. İstanbul: Kayıhan Yay., 1992, s.123-124.

³⁸⁰ Salih, s.131.

³⁸¹ Salih, s.137.

³⁸² Muhammed b. Abd el-Cabbar en-Nifari, El- Mevakıf v'el Muhatabat s. 134, naklen Subhi Salih, Ölümünden Sonra Diriliş, s.139-140.

³⁸³ Gazzali, Munkız, 125.

meşgul olmaz, ikamet yerinde (ebedi olarak kılınacak yerde yani ahirette) onu ilgilendiren tek şey onun Sahibi'dir.³⁸⁴

3.1.6 Tasavvufi Düşüncede Dünyaya Zühdün Görünümleri

Zühd anlayışının hem bireysel hem sosyal tarihi ve güncel görünüşleri olagelmıştır. Dünya ve zühd birbirine tamamen zıt iki ayrı olgu olarak ele alınan tasavvufi düşünde, bu anlayışın birey ve toplum yapısını derinden etkilediğini gösteren sonuçlarının olduğu dikkati çekmektedir.

Dünya, tokluk ve lezzetli şeyler yeme olarak, zühd ise kanaatkarlık olarak değerlendirilmektedir. Eşyanın azından hoşnut olmak da zühdün görünüşlerindendir. Kanaat, zühdün kapılarından biridir. İnsanın elinden çıkana üzülmemesi ve Allah'ın verdikleri dolayısıyla sevinip-şımarmaması ve bunun daha ileri noktada, insanın nefsinin dünyadan vaz geçmesi ve dünyanın taşı ile altınının insanın gözünde bir olması da zühtür.³⁸⁵

Bir insanın zahid olması ise, dünyayı terk etme hususundaki hırsı, onu talep edenin hırsına ulaştığında mümkün olabilir. Dünya, hırs ve tamahtır. Dünya, uzun emelli olmak, yani tul-i emeldir. Zühd ise, emeli kısa tutuma, yani kasr-ı emeldir.³⁸⁶

Zühd, dünyayı terk ederek ibadetle meşgul olmaktır. Dolayısıyla evlenme, hadis yazma ve geçimlik yani maişet kazancı ile uğraşma dünyaya meyletmedir. Haddizatında zühd ehli, kalplerini dünyevi tasalardan arındırıp ahirete yöneldikleri için zühd sahibi olmuşlardır.³⁸⁷

Her türlü günahın ve kötülüğün temelinde dünya sevgisi ve ona düşkünlük yatar. Ne var ki, dünyası sevmeme ve ona düşkün olmama anlayışı avama uygun değildir. Zira avam yani sıradan insanlar, dünyanın imarıyla emir olunmuşlardır. Dünya sevgisine ve ona düşkün olmama, havastan seçkin züht sahibi bazıları için söz

---

³⁸⁴ Gazali, Maksid el esna fi şerhi esma Allah el-Husna , s.30.

³⁸⁵ El-Mekki, c. 2, s. 378, 383.

³⁸⁶ El-Mekki, c. 2, s. 383.

³⁸⁷ El-Mekki, c. 2, s. 383.

konusudur. Dünyanın imarı, ehli dünya tarafından yapılmalıdır.³⁸⁸ Haddi zatında zühdün, dünyayı ve dünyadakileri olduğu gibi bırakarak, bir mescid dahi inşa etmeme şeklinde anlatılması da dikkat çekicidir.³⁸⁹

Zühd sahibi olmanın sonuçlarından biri de, yumuşak, dikkat çekici ve gösterişli elbiselerden uzak durmaktır. Çeşitli tatlardaki leziz yemeklere düşkün olmamak, nimet içinde yüzenlerin arzu ettikleri şehvetlerden uzak durmak ve lükse düşkün olanların aşına oldukları lüks alet ve ev eşyası ile zinetleri terk etme zühdün görünümlerinden sayılmaktadır. Öyle ki, “giysisi yumuşak olanın dindarlığı yumuşak olur” şeklinde tespitlerde bulunmaktadır.³⁹⁰

Allah, şerrin tamamını bir ev kılmış ve dünyaya düşkünlüğü de onun anahtarı yapmıştır. İyiliğin tamamını da bir ev kılmış ve dünyada zühdü onun anahtarı yapmıştır. Bu anlayışın neticesi olarak “Allah giydiğini önemsemeyen üstü başı dökük kimseyi sever” denilmektedir.³⁹¹

Bir şeyin birden fazla işte kullanılması da zühdün göstergelerinden kabul edilmektedir. Ancak ehli dünyanın bir iş için birden fazla eşya kullanması, çoklukla övünmenin tezahürlerinden ve aynı zamanda dünya kapılarındadır.³⁹²

Zühdün şekillerinden veya sonuçlarından biri de, binaların lüzumundan büyük tutmamak, yüksek bina inşa etmemek ve binalarda gerektiği kadar toprak kullanmak suretiyle yapıp ancak, dış cephesine sıva vurmaktan sakınmaktır. Rasulüllah’tan sonra çıkan ilk bidatın da kalburun ve kirişin olduğu, belirtilmektedir.³⁹³

Terzilik ve sıvacılık tuli emel düşkünlüğü sebebiyle ortaya çıkmışlardır. Binaları kireç ve ince kumla sıvama, bu da sonradan çıkmış adetlerdendir.³⁹⁴

---

³⁸⁸ El-Mekki, c. 2, s. 391.

³⁸⁹ Kuşeyri, s. 219, 221.

³⁹⁰ El-Mekki, c. 2, s. 397.

³⁹¹ El-Mekki, c. 2, s. 401.

³⁹² El-Mekki, c. 2, s. 397.

³⁹³ El-Mekki, c. 2, s. 408.

³⁹⁴ El-Mekki, c. 2, s. 408.

Selef'in evlerinin sağlamlığına önem vermeyen ve kısa vadeli düşünen zahid ruhlu insanlar olduğu ifade edilmektedir. Nitekim seleften bir zatın, bir şehirde gördüğü cami hakkında şöyle dediği söylenir: “Ben o mescidi gördüğümde hurma dallarından yapılmıştı. Daha sonra kerpiçten yapılmış olduğunu gördüm. şimdi ise tuğladan örülmüş olduğunu görüyorum. Hurma dalından yaparak orada ibadet edenler, kerpiçten yapanlardan, kerpiçten yapanlar tuğladan yapanlardan daha hayırlı idiler.”³⁹⁵

Fani olan şu dünyayı imar etmenin bilgisizlik olduğu zikredilir. Dünyanın ve dünyaya ait olan şeylerin, kendileriyle meşgul olunacak kadar değerı bulunmaktadır.³⁹⁶

Zühd, sabrı artırıp açlık ve fakirliği daimi kılar. Bunlar ise zahid için dünyadaki mahrumiyetine, mal biriktirme ve rahata erme sevdasından uzak durmasına karşılık uhrevi rızık olur. Zühd ise bu uhrevi rızkın vesilesi ve sebebi olmuş olur. Zahidi dünyadan uzak tutan ve zenginlikten meneden her şey onun için uhrevi bir rızık ve Allah'ın nasip ettiği doğru irade ve tedbirli düşünce ile yüksek dereceler olur.³⁹⁷

Zühdün  hususta gösterilmesi durumunda tamamen ereceği ifade edilmiştir: Dirhemde, giyside ve gıdada.³⁹⁸ Ayrıca insanın kulluğunun sıhhati ve amellerinin ihlası ancak şu dört şeyden kaçmaması ve sakınmaması durumunda gerçekleşecektir: Açlık, çıplaklık, fakirlik ve zillet.³⁹⁹

Bilgileri daha çok dünyalık elde etmeye, servet kazanmaya ve ehli dünya nezdinde itibarlı olmaya ilişkin olup ahirette hiçbir faydası ve Allah'a yakınlık bakımından hiçbir payı bulunmayan fuzuli ilimlerden uzak durmak da zühd tezahrlerindendir. Zira bunlar insanı Allah'a kulluktan uzaklaştırır. Allah'ın huzurunda toplu olması gereken tasa ve kaygıyı dağıtarak kalbi Allah'ın zikrinden soğuturlar.⁴⁰⁰

---

³⁹⁵ El-Mekki, c. 2, s. 408.

³⁹⁶ Hucvuri, Keşf, 132.

³⁹⁷ El-Mekki, c. 2, s. 410.

³⁹⁸ El-Mekki, c. 2, s. 422.

³⁹⁹ El-Mekki, c. 2, s. 426.

⁴⁰⁰ El-Mekki, c. 2, s. 426.

Zühdün en faziletliyelerinden biri de insanlara liderlik etme, makam ve servet sahibi olma noktasında gösterilen zühddür. Övülmeyi önemsemekte zühdün dallarından biridir. Bütün bunlar, en büyük dünya kapılarıdır.⁴⁰¹ Liderlik ve halkın övgüsü hususundaki zühd, dinar ve dirhemde gösterilen zühdden daha büyüktür. Zira dinar ve dirhem, liderlik ve övgüye ulaşmak için harcanan şeylerdir. Bu konuda Fudayl b. Iyaz'ın şunları söylediği rivayet edilmektedir: “Dağlardan kaya taşımak, bir cahilin gönlüne yerleşmiş liderlik sevdasını gidermekten daha kolaydır”. Dolayısıyla zühd, her konuda istekli olmayı tamamen terk etmektir.⁴⁰²

Geçim için çalışmanın ve bunun için istekli ve aramanın vaki olması, zühdü yok edip götürür. Özellikle de tasavvufi eğitimin başında olan bir müridin, mal kazanmak, konuşmayı sevmek ve evliliği düşünmekle meşgul olmaması istenir.⁴⁰³

Dünya, kalbi meşgul eden ve ilgi gösterilen her şey olduğundan mal biriktirmeyi terk etmek zühd olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla zühd, dünya ile ilgilenmeyi terk ederek, nefsi Allah'ın hükümlerine teslim etmektir.⁴⁰⁴

Zühd, kalbin sevinç ve hüzünden arındırılmasıdır. Bundan dolayı insan, hiçbir dünyalığa ne sevinmeli ne de üzölmelidir. Rahat bir şekilde mi, yoksa sıkıntıyla mı sabahladığına aldırmamalı ve önem vermemelidir. Kısaca zühd, hiçbir şey olan dünyanın kıymetinin kalpten atılmasıdır.⁴⁰⁵

3.1.7 Tasavvufi Düşüncede Fakirlik- Zenginlik Anlayışı

Tasavvuf kaynaklarında fakirlikle ilgili methiyeler, zenginlik hakkında ise reddiyeler serdedilmektedir. Fakirliğin hem bedenene hem de ruhen sahip olunması gereken en önemli değer olduğu çok yoğun bir şekilde vurgulanmaktadır.⁴⁰⁶ Zira

---

⁴⁰¹ El-Mekki, c. 2, s. 427.

⁴⁰² El-Mekki, c. 2, s. 427.

⁴⁰³ El-Mekki, c. 2, s. 427-428.

⁴⁰⁴ El-Mekki, c. 2, s. 428.

⁴⁰⁵ El-Mekki, c. 2, s. 429.

⁴⁰⁶ Ebu Nasr Serrac Tusî, El- Lüma İslam Tasavvufu, H. Kamil Yılmaz (çev.). İstanbul: Erkam Yay., 1996, s.46; Kuşeyri, Risale, s. 452.

fakirlik, evliyanın şıarı, asfiyanın hilyesi ve Allah'ın muttaki ve enbiya kullarının tercihidir.⁴⁰⁷ Fakirlik memduh ve makbul; zenginlik ise melun ve mezmum bir olgudur.

Fakirlik, övülerek, fakirin malumu yani belli bir rızkı, biriktirilmiş gıda maddelerini terk eden kişi olduğu belirtilmektedir. Fakr, meskenet ve zilletir. Maluma yani belli rızka ve biriktirilmiş gıda maddelerine sahip olan kişi tasavvuf yolunda zelil olur.⁴⁰⁸

Fakirliği delillendirmek için Bakara Suresinin 273. ayeti ile Acluni'nin Keşfu'l- Hafa isimli eserinde yer alan rivayetler zikredilmektedir.⁴⁰⁹ Fakirliğin çok yüksek bir makam ve önemli bir değer olduğuna ilişkin değinilen ayetler⁴¹⁰, sadakaların verilmesi gereken kişilerin, kimler olduğunu belirtmesine rağmen, bağlamlarının dışında değerlendirilmekte; yine birince derece hadis kaynaklarında yer almayan 'Fakr mümine, atın yanağındaki perçemlerden daha çok yakışır'⁴¹¹ anlamındaki hadis(ler) zikredilmektedir.⁴¹² Kuşeyri'nin, fakirliğin yüceltildiği ve zenginliğin daha değersiz görülmesi gerektiğine dair, kitabında yer alan rivayetler de dikkat çekicidir. Bu konuda Peygambere atfedilen hadislerin manaları şu şekildedir: "Fakirler, zenginlerden elli yıl – ahiretteki gün hesabı ile yarım gün- önce cennete girecektir", "Miskin, gezip dolaşmayan, kendisine bir iki lokma ve hurma verilen; kendisini zenginleştirecek hiçbir şey bulunmayan, insanlardan istemeye utanan, pek fazla fark edilmeyen ve kendisine tasaddukta bulunulan kişidir."⁴¹³

İbrahim b. Ahmed Havvas'ın fakr ile ilgili görüşleri fakirliğin çok yüksek ve değerli bir vasıf olduğunu açıkça ortaya koymaktadır: "Fakr, şeref giysisi, peygamber libası, salihler cilbabı, muttakiler tacı, müminler süsü, arifler ganimeti, müridler ideali, itaatkarlar kalesi, günahkarlar zindanıdır. Günahlara kefarete, sevaplara büyüteçtir.

---

⁴⁰⁷ Kuşeyri, Risale, s. 452.

⁴⁰⁸ Hücvuri, s. 120.

⁴⁰⁹ Hücvuri, s. 120.

⁴¹⁰ Bakara, 2/273-274.

⁴¹¹ İsmail b. Muhammed Acluni, **Keşful Hafa ve Muzilu'l-İlbas amme'stehere mine'l-Ehadisi ala Elsineti'n-Nas**, Beyrut: 1315, Cilt. II, s.131.

⁴¹² Serrac, s.46; Kuşeyri, Risale, s. 452.

⁴¹³ Kuşeyri, Risale, s. 452.

Dereceleri yükseltici, gayelere erdiricidir. Allah'ın hoşnutluğu ve dostluğa seçtiği iyi kullarına ikramıdır. Fakr, salihlerin şiarı, muttakilerin yoludur”⁴¹⁴

Fakr, hiçbir şeye sahip olmayan, zahiren de, batinen de hiç kimseden bir şey istemeyen ve hiç kimseden bir şey beklemeyen, bir şey verilse de almayan kişiler olarak tarif edilen mukarreblerin fakrı; hiçbir şeye malik/sahip olmayan, hiç kimseden bir şey isteyemeyen, açıkça veya tariz yoluyla/üstü kapalı bir şekilde olsa bile bir talepte bulunmayan ve fakat istenmeden verildiğinde alanlar şeklinde tarif edilen sıddıkların fakrı; hiçbir şeye sahip olmayan, bir şeye ihtiyaç duyduğu zaman bu ihtiyacını, söylediğinde sevinip yerine getireceğini bildiği kardeşlerine açan, onun böyle derdini söyleyip istemesinin karşılığı sadaka olan kanaat ehlinin fakrı olmak üzere üç kısım olduğu dile getirilmiştir.⁴¹⁵

Sufiler tarif edilirken, onların dünyayı terk ederek vatanlarından ayrılan, dostlarını bırakarak diyar diyar dolaşan, karınlarını aç, bedenlerini çıplak bırakarak sadece mahrem yerlerini örten, açlığı gidermenin dışında caiz olmayan miktardan daha fazla dünya nimetlerinden faydalanmayan bir zümre olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda sufi, ne mala sahip malik ne de malın kendisine sahip oluşu memlûktür.⁴¹⁶ Sufi dünya malına sahip olmadığı gibi ahiret zinetine de malik değildir.⁴¹⁷

Fakirlik, zühdün alametlerinden sayılmıştır. Buna bağlı olarak da zühd, dinarı ve dirhemi terk ederek ve de insanı Allah ile meşgul olmaktan alıkoyan her şeyi bir tarafa koyarak, fakirlik sevgisiyle birlikte Allah'a sarılma olarak tanımlanmıştır.⁴¹⁸

Sufilerin fakru zaruret içersinde insanlar oluşu, suffa ehlinin halleri yani maddi ve manevi durumları ile temellendirilmektedir. Ehli suffa'nın mescidi nebide ibadet için hazır bulundukları, dünyadan el etek çekip, kazanmaktan yüz çeviren insanlar olduğu iddia edilmektedir.⁴¹⁹ Bu konuda tasavvufi kaynaklarda şu ifadeler yer almaktadır: “Suffa ehli, garip fakir ve muhacir idiler. Mal ve memleketlerini terke mecbur

---

⁴¹⁴ Serrac, s. 46-47.

⁴¹⁵ Serrac, s. 47-48.

⁴¹⁶ Kelabazi, Taarruf, 53-54.

⁴¹⁷ Hurcvari, s. 100.

⁴¹⁸ Kuşeyri, Risale, s. 220.

⁴¹⁹ Hucvuri, s.146.

edilmişlerdi. Ebu Hureyre onları şöyle anlatmaktadır: ‘Açlıktan yerlerde sürünürlerdi. Onları gören bedeviler, kendilerini deli sanırdı. Yün elbise giyinirlerdi. Terledikleri zaman elbiselerinden, yağmur altında kalan koyunlardan çıkan koku gibi bir koku çıkardı.’⁴²⁰ Bu bilgiler, Muhammed Hamidullah’ın, İslam Peygamber’i isimli eserinde suffa ve burada yaşayan kişilerle ilgili bilgilerle örtüşmemektedir. Hamidullah, suffa’yı ilk İslam üniversitesi ve Kur’an ilimlerinin öğretildiği bir mektep/okul olduğunu belirtmektedir.⁴²¹

Tasavvuf ehli dünya ile bağlarını kopararak⁴²², herkesin dünyada belasını çektiği gıda, elbise ve meskenden kendilerini uzak tutar. Onlara göre dervişin gıdası vecd; elbisesi takva; meskeni gaybtır. Fakirlik ise gaybın vatanıdır. Fakirin gıdası, yiyeceği ve içeceği Allah’a kurbiyyet içkisinden, elbisesi takva ve mücahede, vatani gayb ve vuslatı beklemek olunca, fakirin yolu açık ve muameleleri aşıkâr olur.⁴²³

Fakirlik, uygulama ve tatbikat açısından dünyadan tecerrüt olmayı ve el-etek çekmeyi ifade etmektedir.⁴²⁴ Fakirlikle, dervişlik eş anlamlı ve eş değer kabul edilmektedir. Böyle olunca da tasavvuf ehlinin büyük çoğunluğu fakirliği kemale ermede bir yöntem ve bir tutum olarak kabul etmiştir. Zira dervişin eli ne kadar darda olursa, hali o kadar açık olur, ona o nispette güzel haller açılır. Derviş için biriktirilmiş mal ve servet bir talihsizliktir. Öyle ki, fakir yani dervişin bir şeye sahip olması, o nispette o şeyin kaydı altına girmesi anlamına gelir.⁴²⁵

Fakirlik, zenginlikten üstün tutulmaktadır. Bunun nedeni ise fakir olan insanların zenginlere göre daha fazla ilahi fuyuzatlara/doğuşlara açık olması, kalplerinin daha fazla arınmış olmasındandır.⁴²⁶ Tasavvufi düşüncenin kamil insan yetiştirme modelinde fakirliğin hedefe ulaşmada bir yöntem olarak kabul edildiği görülmektedir. Fakir insanın, tasavvufi eğitimi başarı ile bitireceği görüşü hakimdir. Ancak bu, insan gerçekliğine aykırı bir yöntemdir. Zira insan, açığa çıkarılmak istenen ve aynı zamanda

---

⁴²⁰ Kalabazi, s. 54.

⁴²¹ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 767-773.

⁴²² Hucvuri, s. 181.

⁴²³ Hucvuri, s.187.

⁴²⁴ Hucvuri, s., 120.

⁴²⁵ Hucvuri, s. 85-87

⁴²⁶ Hucvuri, s. 85-94.

doğru yönde kanalize edilmesi gereken bir çok özelliğe, kabiliyete, yeteneğe sahiptir. Bütün bunlar yadsınarak, insanları maddi ve hatta manevi uhrevi değerlerden yoksun bırakarak bir model geliştirilmek istenmesi insan ve toplum yapısıyla bağdaşmayan bir yöntemdir.

3.1.8 Tasavvufi Düşüncede Emek ve Meslek Anlayışı

Zenginlik, çok çalışıp kazanmaya ve sermaye birikimine dayanan bir olgudur. Tasavvuf ahlakında, zenginliği doğuracak emek ve gayrete belli sınırlar içersinde hoş bakılmış, bir insanın kendini ve yakınlarını geçindirmeye yetecek kadar emek ve gayret göstermesi yeterli görülmüştür. Bu kadarı meşru ve hatta lüzumlu; bundan fazlası lüzumsuz ve hatta zararlı sayılmıştır. Bu konuda Kınalızade: “ziyade sa’y etmeyi müeddi-i noksan bulduk! (fazla çalışmayı noksanlığa sebep bulduk)” demiştir. Çünkü bu anlayışta, dar ve mütevazi ölçüleri aşmak isteyen kazanç gayreti ve de bu konuda acele edilmesi ya da hızlı davranılması, hakiki yükseliş yolunun değil, bilakis sayısız dertlerin ve ızdırapların kaynağı olarak görülmektedir.⁴²⁷ Bu konuda Marifetname’de: “iki sıfatla gönüller muztarip ve mahzundur. O iki sıfat ol nesneyi taleptir ki mukadderden efzundur. İkincisi bir nesneyi vaktinden mukaddem taleptir ki umur evkatiyle merhundur. Pes acele bir hulk-i rezil ve dundur ki gaflet ve şehvete makrundur” ve devamla “acele kalbi muztarip eder bir bela-i azim ve bar-ı girandır ki sıfat-ı şeytandır”⁴²⁸ denilmiştir. Halk dilinde bu durum basit bir şekilde “acele işe şeytan karışır” şeklini almış ve günümüz insanın dahi ruh dünyasında iyiden iyiye yer etmiştir.⁴²⁹

İnsan-ı kamil anlayışı, zengin insan olmayı içermemektedir. Marifetname’deki ifadesiyle **insan-ı kamil**, “**kendi nefsi umurunda ve dünyası hususunda asla gam (çekmeyen) ve emelin kasredip sabaha sahip çıkmayan.. akıl ve agah (kalbi uyanık)**” insandır.⁴³⁰ Bu insan, “madde dünyasıyla devamlı temasların doğuracağı

⁴²⁷ Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 86.

⁴²⁸ İbrahim Hakkı, Marifetname, s. 336.

⁴²⁹ Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 86.

⁴³⁰ İbrahim Hakkı, age., s. 264’den naklen Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 86-87.

her türlü ihtiras taşkınlığından, hatta gelecek kaygısından uzak, iç alemine çekilmiş, telaşsız ve rızkından emin”⁴³¹dir.

Tarihi süreçte büyük zirai işletmeler veya büyük çiftlikler, bitip tükenmek bilmeyen bir gaile/sıkıntı, üzüntü, dert ve devamlı bir istismar kaynağı olduğundan tasavvufi etkilerin bariz bir şekilde hissedildiği ahlakçılar tarafından daima kötülenmiştir. Bu konuda kaynağı belirtilmeyen ancak, Hz. Peygamber’e, atfedilen “çiftlik edinmeyin, aksi takdirde dünyaya rağbet edersin” şeklindeki söz dayanak gösterilmiştir.⁴³²

Gazali de büyük zirai işletmenin ya da çiftliğin, insanın dünya işleriyle meşgul olmasına sebep olacağı yönündeki manevi tehlikelerine yanı sıra, iş verenler ile iş alanlar ya da ortaklar arasında sonu gelmez ihtilaflara yol açmak suretiyle dünya işlerinde de zararlı olacağı düşüncesindedir.⁴³³

Ülgener, Ahlak-ı Alai ve Marifetname gibi eserler ve kaynaklarda, sadece çiftliklere değil, gayri tabii sayılabilecek her türlü büyük işletmenin varlığına karşı çok sert ve şiddetli tenkitler bulunduğunu belirtmektedir.⁴³⁴ Ayrıca küçük ve dağınık işletmelerin birleşerek büyük işletmelere ve şirketlere dönüşmesi daima şiddetli itirazlara yol açmıştır.⁴³⁵

İslamiyet, bidayette/başlangıçta daha fazla tüccara ve ticarete kıymet/değer veren bir hava içinde doğup gelişmiştir. Tasavvuf ahlakı ise basit el işçiliğine daha fazla ehemmiyet vermiştir. Tasavvufi ahlak anlayışına göre basit el işçiliği yani zanaatkarlık, insanı terbiye edici bir fonksiyon icra etmektedir. El zanaatkarlığı sahibini aza kanaate, sabra ve tevekküle zorlamakla bir nevi terbiye edici, nefis körletici fonksiyonu vardır.⁴³⁶

Mutasavvıf ahlakçılara göre, esnaf ya da zanaatkarın işinin başına geç gitmesi ve bir o kadar erken dönmesi çok hayırlı ve selametlidir. Bu hususta Hamza Efendi,

---

⁴³¹ Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 87.

⁴³² Mütercim Asım Efendi, Kamusu’l-muhit (Okyanus), Cilt: II, s. 630.

⁴³³ Gazali, İhyaul’ulumid’din, cilt: III, s. 198.

⁴³⁴ Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 92.

⁴³⁵ Gazali, İhya, Cilt: II, s. 473.(Mısır, 1282).

⁴³⁶ Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası , s. 94- 95.

“Ehl-i suk yani çarşı ehli pazara ve çarşıya gide ve lakin gidecek gerçek (geç) gide ve çarşıdan evine geldikte bir miktar herkesten erken gele”(Çarşı ehili pazara ve çarşıya geç gitsin, çarşıdan evine herkesten önce dönsün) ifadelerini kullanmıştır. Müzekkinnufus müellifi Eşrefoğlu ise, “Hak Taala (şeytana) eyitti kim var bazarlar senin halkın derlenecek (içtima edecek) yerler olsun ve bazar ehli senin ehlin olsun dedi anınçündür kim suleha bazarda oturup malaniye mürtekip olmazlar hemen bir hacet için varırlar tez gine dönerler” (Allah, şeytana çarşı ve pazaların ve buralarda bulunan insanların onun halkının olmasını söylediği için, salih insanlar pazarlarda boş işlerle uğraşmaz, çok çabuk ihtiyacını görüp hemen evine dönerler) demektedir. Gazali de çarşıya erken gidip geç dönülmesini şiddetle eleştirerek, “Şeyatin(şeytanlar) alessabah(sabah-akşam) ellerinde alemleriyle çarşıya gelirler oraya ilk gelenlerle beraber ayak basarlar ve son çıkanlarla birlikte ayrılırlar” demektedir. Bu fikirler, ibadete ve istirahate bol vakit ayırmak ve dünya işlerine fazla kapılmamak gibi dini-manevi bir kaygı ile ileri sürülmektedir.⁴³⁷ Tasavvuf ve ahlak terbiyesi, mazbut yani derli toplu, planlı bir iş hayatına imkan vermeyen bir ruh ve kişilik gevşekliği istikametinde müessir olmuştur.⁴³⁸

Doğulu insanın psikolojisine asırlarca sindirilmek istenen tenbih ve telkinler deniz ticaretinin gelişmesine engel olmuştur. Zira bu tenbih ve telkinler denizlere açılmamayı ifade etmektedir. Bu durum Kabusname isimli kitapta: “Dahi akçen assısı (karı) için denize girme, yani on akçem onbir olsun deyu deniz sefer itme ki deniz seferinde eğerçi ki assı bol ola amma zahmet ve ziyarı dahi artuğ olur. Pes gerekmez, çok assı için var sermayeni yele veresin! Şöyle ki, kuruda eğer mal gitse baş kurtulmaya imkan olur ki mal bulunur can bulunmaz” (Kar amacıyla yani on akçeyi onbir yapmak için deniz seferine çıkma, her ne kadar deniz seferinin karı çok olsa da zahmeti ve zararı çok olur. Çok kar elde etmek için sermayeyi yele vermek gerekmez. Zira karada mal yok olsa, can kurtulur, mal bulunur ancak can bulunmaz)⁴³⁹ şeklinde ifade edilmektedir. Sadece bir defeya mahsus deniz yoluyla uğranılan yerlerin/dünyanın acaiblerini/garibliklerini görmek için deniz seferine cevaz/izin verilmekte ve şöyle denilmektedir: “Oldahi ibret için assı için değil! (o da ibret almak için olur, kar elde

⁴³⁷ Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 98-99.

⁴³⁸ Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası s. 166.

⁴³⁹ Keykavus, Kabusname, s. 265.

etmek için olmaz)”.⁴⁴⁰ Taşköprüzade ise, buna paralel olarak ,“bir kimse ki deryaya sefer gitse taleb-i rızıkta isticza (fazla düşkünlük) itmiş olur ki ol mezmumdur. Haberde variddir ki deryaya girmeye ille hac için veyahut umre veya gaza için!(Bir insanın deniz seferine çıkması rızıkını kazanmak için aşırı düşkünlük gösterdiği anlamına gelir, bu ise kötü bir şeydir. Ancak hac ve savaş için, deniz seferine çıkılabileceği rivayet olunmuştur.”⁴⁴¹ Bütün bunlar dinamizmin kaybolduğunu, hareketsiz, donuk bir hayat ve cemiyet anlayışını göstermektedir. İlk İslam telakkisi/anlayışı, hiç kuşkusuz, ferdi sürekli bir kesb/çalışma ve cihad misyonu ile yer yüzüne dağılmaya ve yayılmaya teşvik eden sözler ve fikirlerle doludur. Ancak tasavvufla birlikte, bu dinamik ve hareketli hayat anlayışı, yer ve yurt değiştirmekten hoşlanmayan sabırlı ve mütevekkil bir atalet felsefesine dönüşmüştür.⁴⁴²

Tamamıyla bu dünyanın ötesine çevrili tasavvufi ahlak sistemi, kendi içersinde de çelişkiler arz etmektedir. Gösterişi seven, bol harcamaya ve lüks yaşamaya düşkün sosyal tabakanın üstündeki insanlara ve bunların zihniyetine hoşgörü gösterilip, tavizkar ve imtiyazkar davranılarak, ayrıcalık tanınmaktadır. Ancak tasavvufi ahlak anlayışı, üst tabakaya açık bıraktığı imtiyazları aşağı tabakaya doğru tıkamış ve kapatmış, tevazu ve kanaati halk yığınlarına mahsus bir fazilet haline getirmiştir. Tasavvufi ahlak orta ve alt sosyal tabakayı, daima kısmetine rıza gösterir, uysal pasif bir yığın haline getirme gayreti içersinde olmuştur.⁴⁴³ Dolayısıyla bu noktada tasavvufi sistemde seçkin bir anlayışın var olduğu görülmektedir. Her ne kadar teoride insanların dünyaya karşı aynı tutuma sahip olmaları hedeflense de, gerçekte yani pratikte ise varlıklı tasavvuf ehline ayrıcalık tanındığı anlaşılmaktadır. Tasavvufun insan yetiştirme modelinde bu hususta bir tutarsızlığın ve eşitsizliğin olduğu söylenebilir.

3.1.9 Tasavvufi Düşüncede Dünyaya Bağlılığı Önleminin Yöntemleri

“Tasavvuf asıl hakikatlere göre imanı ikrar etmek ve kulların iktidarında olana hiçbir (şekilde) ümit bağlamamak” diyen Ma’ruf el-Kerhi, tarafından verilen Tasavvuf’un meşhur ve ilk tariflerinden hareketle, özellikle 3. ve 4. asrın sufileri

⁴⁴⁰ Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası , s. 178

⁴⁴¹ Taşköprüzade, Mevzuatülulum, cilt II, s. 479.

⁴⁴² Ülgener, İktisadi çözümünün ahlak ve zihniyet dünyası, s. 179.

⁴⁴³ Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası , s. 130-132.

zevklerin ve azapların ötesinde olan hakikati tanıma gayreti içersindedirler. Allah’a olan bu hakikati, zühd alıştırmalarında yani riyazette bulduklarına inanıyorlardı. Bu yöntemle, sufiler, Allah’a vasıl olmayı arzu ediyorlardı.⁴⁴⁴

Tasavvufta bir takım bilgilere ulaşmak için kalbin tasfiye edilmesi gerekmektedir. Bunlar, nazar ve istidlal yöntemiyle ulaşılamayan, ancak amel, ibadet ve dince emredilenlerin uygulanması neticesinde ortaya çıkan tecrübi bilgilerdir. Bunun için tasavvufta kal (söz) değil, hal (yaşama) ön plana çıkmaktadır. Bu bilgiler, “allemeni ebi” (babam ve hocam öğretti), cinsinden olmayıp “eddebeni rabbi” (edeb ve terbiyemi Rabbim belletti) türündendir. Tasavvufta buna “kalbi tasfiye etme yolu” denilmektedir. Büyük bir samimiyetle amel ve ibadete koyulan sufinin kalbi, sarf ettiği çabalarının, mücahede ve riyazetinin neticesinde saf, berrak ve cilalı hale geleceği düşüncesi vardır. Böylece kalbin ilahi alemi ve gayba ait hususları görmesine engel olan nefsanî ve zulmanî hicap ve perdeler kalkmakta, ilahi tecelliler temaşa edilmekte ve gaybe ait hususların bilinmesi mümkün olmaktadır.⁴⁴⁵ Hicab adı verilen kalb gözünü örten ve insanın melekut alemini temaşa etmesini engelleyen perdelerin kalkması, kalb tasfiyesi denilen bir muamele sonunda mümkün olur.⁴⁴⁶ Riyazetle hedeflenen, kalbin saf hale getirilmesidir. Kalbin saflığını engelleyen unsurların başında ise dünya ve unsurları yer almaktadır.

Tasavvufta vahdet-i vücud düşüncesinden hareketle, çeşitli mücahede ve riyazet temrinleriyle bedeni özellikler ve cismanî nitelikler zaafa uğratarak gaybın sırlarına vakıf olmak ve kainat üzerinde esrarengiz kuvvetler yolu ile tasarrufta bulunma gayesi belirli bir dönem ağırlık kazanmıştır. Bilgi edinme kaynakları olan akıl, nazar ve istidlal aşağılanmış, buna mukabil tasavvufun bilgi edinme yöntemi olarak kabul edilen marifet, ilham ve keşf yüceltilmiştir.⁴⁴⁷

Vahdet-i vücud anlayışında insan, dünyaya gelmeden önce bir ruhtan ibaretti. Dünyaya gelip cismanî bir varlık haline gelince dünyevî zevkler onu, tabiatında var olan ilahî nitelikten uzaklaştırıp ızdıraba düşürmüştür. Bundan dolayı insan daha önce sahip

---

⁴⁴⁴ Salih, Ölümünden Sonra Diriliş, s. 132.

⁴⁴⁵ Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı, s.130.

⁴⁴⁶ Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı , s. 136.

⁴⁴⁷ Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı , s. 126.

olduğu ilahi niteliği yeniden kazanabilmek için riyazet, zühd, ibadet, takva, taat ve zikir vb. yöntemlerle düşüşüne neden olan beşeri varlığını terk edip ilahi niteliğe tekrar kavuşabilir. Beşeri varlık düzeyinden İlâhi Varlık düzeyine yapılan bu geçişe ‘Allah’ta fani olma’ anlamında “fena fillah” denilmektedir. Varlığın kaynağı ile ilişkiye geçebilme kapılarının açılması ve de fena fillah aşamasına ulaşması, insanın kendisini maddi dünyanın karışıklığından ve geçiciliğinden çekip çıkarmasına bağlıdır.⁴⁴⁸ Bunun gerçekleşmesine zemin oluşturan ise zühd ve genel anlamda riyazettir. Zühd anlayışı ve pratik tezahürü olan riyazet, marifet, ilham ve keşf olmak üzere tasavvufi bilgi edinme yollarının önündeki engellerin kaldırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu manada zühd, tasavvufun eğitim felsefesi; riyazet ise eğitim yöntemi gibidir.

Dünyevi ilgi ve zevklerden uzaklaşma, insanın beşeri arzuların şuur üzerindeki bozucu etkilerini ortadan kaldırmasına ve ilahi hakikatleri tam alıcı duruma geçmesine yardımcı olmaktadır. Bu anlamda sufi, şuur alanını meşgul eden her türlü fizyolojik ve psikolojik iç oluşumları denetim altında tutabilmek için az yemek, az uyumak, devamlı oruç tutmak, perhiz yapmak gibi bedeni riyazetlere başvurur. Belli bir süre insanlarla olan münasebetlerini en alt seviyeye indirerek, ıssız bir köşede halvet ve uzlete çekilerek, tam bir inziva hayatı yaşamağa çalışarak, bütün duyu organlarını dış uyarcıların etkisinden korumaya çalışır.⁴⁴⁹

Dünyanın insan için afet olma durumundan kurtulabilmenin yolu, sufilerce bilgi ve irade temeline dayandırılmaktadır. Kuşeyri, ise tasavvuf şeyhlerinin büyük çoğunluğunun iradeyi, “adet üzere olunan şeyleri terk etmek” şeklinde tanımladıklarını belirtmektedir.⁴⁵⁰ Bu tanımdan hareketle, belli bir çabayı harekete geçiren bir güç olarak irade, insanı dünya karşısında belli bir tavır ya da tutum almaya yönlendirir. Bu bağlamda dünyaya bağlılığa engel olabilmek için iradeye dayanan ve birbirine bağlı iki yol bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bedeni süreçlerin kısıtlanması, ikincisi ise en az

⁴⁴⁸ Mustafa Armağan, **Gelenek ve Modernlik Arasında**, İstanbul : İz Yayıncılık, 1995, s. 120-121.

⁴⁴⁹ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 2. Baskı, Ankara : TDV Yay., 1992, s.324.

⁴⁵⁰ Kuşeyri, 345. Hucviri, s. 538-539.

bunun kadar önemli olan zihinsel süreçlerin disipline edilmesi aşamalarıdır.⁴⁵¹ Bu süreçlerin ilkinde “fizyolojik riyazet”; diğerine de “zihinsel riyazet” diyebiliriz.

Sufiler, fizyolojik süreçlerin kısıtlanmasını riyazet kavramıyla açıklamaktadırlar. Riyazet ise, sözlükte ‘boşlama, boş hale gelme’, tasavvuf literatüründe ise ‘her şeyden yüz çevirme’ anlamına gelen tahalli kavramıyla yakın anlamlıdır. Riyazetle muhasebe ve mücahedenin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır.⁴⁵² Bu konuda Gazali, riyazetin açlık, az uyku, az konuşma ve toplumda karşılaşılan sıkıntılara katlanma olmak üzere dört yönü üzerinde durmuştur. Ona göre göz ve kulak yoluyla kalp denilen algı merkezine giden kanalların temizlenmesi, ancak halvet ve riyazetle mümkün olabilir. Halvet, algıların oluşmasına vesile olan göz ve kulak gibi duyu organlarını, kişideki dünyevi hazları tetikleyecek arzulardan uzak tutmaktır. Gazali halvetin etkisini şu şekilde izah eder: “Halvetin hayat vermesinin faydası zihni meşgul eden şeyleri terk etmek, kulak ve gözü iyi zapt edebilecek hale getirmektir. Çünkü kulak ve göz, kalbin kanallarındandır. Kalb, his (duyu organları) nehirlerinden gelen kirli, pisli, bulanık suların döküldüğü bir havuzdur. Riyazetten maksat havuzun kendisinin ortaya çıkması ve ondan temiz su görülsün diye onu bu pis sulardan ve bunların oluşturduğu çamurdan temizlemektir”.⁴⁵³ Açlık insan tabiatını zayıflatan önemli bir süreçtir. Gazali’ye göre riyazetin ilk unsuru olan az yemek, insanı dünyaya bağlayan şehvetleri kaldırır, uykuyu azaltmak ise iradeyi güçlendirir.⁴⁵⁴ Sufiler dünyaya bağlanma ihtimali karşısında yolculuk (sefer) yapmayı bir eğitim metodu olarak benimsemişlerdir.⁴⁵⁵

Bu arada sufiler, sosyal riyazet diyebileceğimiz, nefsi eğitime ve kalbi tasfiye yöntemi olarak toplumsal hayata katılmama anlamına gelen uzlet veya inziva metodunu geliştirmişlerdir. Buna göre tasavvufun dışında görüp zahir ehli, rüsum ehli veya avam olarak isimlendirdikleri, kendilerine (havas) yabancı ve kötülük çevresi kabul ettikleri kitlelerden ya tamamen veya belli bir süre ya da hiç olmazsa kalben uzak kalmayı tercih

---

⁴⁵¹ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 324.

⁴⁵² Serrec, s. 354; Hucvuri, s. 540.

⁴⁵³ Gazali, İhya, III, 81

⁴⁵⁴ Gazali, İhya, III, 94.

⁴⁵⁵ Kuşeyri, s. 604.

etmişlerdir.⁴⁵⁶ Tasavvuf düşüncesinde, nefislerini terbiye etmek ve yüksek mertebeler kazanmak amacıyla dağlara, mağaralara, kırlara veya çöllere çekilenler olmuştur.⁴⁵⁷ Çok sayıdaki tasavvuf eserinde “kişi köpeklerin inlerinde yaşamadıkça sıddıklar mertebesine ulaşamaz” diyen,⁴⁵⁸ Malik b. Dinar’ın toplumdan uzaklaşarak köpeklerle haşır neşir olması büyük bir hayranlıkla anlatılmaktadır.⁴⁵⁹ Mutedil sufi olarak bilinen Hucvuri de “tasavvuf halktan uzak olmaktır” demektedir.⁴⁶⁰ Özellikle servet ve makam sahibi kişilerden uzak durmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Fudayl b. Iyaz, devlet adamlarıyla yakınlık kurmaktan kaçınan kişinin, gecesini namazla, gündüzünü oruçla geçiren, hac ve umre yapan, Allah yolunda savaşı, ancak devlet ricaliyle konuşan kişiden daha faziletli olduğunu belirtmektedir.⁴⁶¹ Şakiku’l-Belhi ise zenginden bir şeyler beklemeyi “Allah’tan başka tanrılar edinmek” ile eş değer kabul etmiştir.⁴⁶²

Toplumdan uzak kalarak, evlenmeyip bekar kalmayı, bazı sufiler zühd hayatı ve dinin selameti açısından gerekli görmüşlerdir. Malik b. Dinar’a ‘evlenmeyecek misin?’ diye sorulduğunda ‘elimden gelse nefsimi de boşayacağım’ cevabını vermiştir.⁴⁶³ Ilımlı mutasavvıf olarak bilinen Hucvuri de tasavvuf yolunun esasının bekar bir hayat sürmek olduğunu belirtir.⁴⁶⁴

Netice olarak diyebiliriz, zühd anlayışı ve riyazet uygulamaları insanın her şeyden el etek çekmesi anlamına gelmektedir. Her şeyden el etek çekme, bireyselliği, egoizmi ve içe kapanmayı neden olabilmektedir. Her şeyden el etek çekerek vaz geçmek şeklindeki egoizm ise insanı kendi içine kapanık yapar, onun toplumla ilişkisini keser ve günlük pratik hayatta varlık göstermesini önler. Bu, normal dışı ve sapkın bir durumdur.⁴⁶⁵

---

⁴⁵⁶ Mustafa Çağrı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, 3. Baskı, İstanbul: Dem Yay., 2006, s. 114.

⁴⁵⁷ Serrac, s. 527-529.

⁴⁵⁸ Ebu Nuaym, Hilye, II, 359.

⁴⁵⁹ Çağrı, s. 115:

⁴⁶⁰ Hucvuri, Keşfu’l-mahcub, I, 233.

⁴⁶¹ Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 98.

⁴⁶² Sülemi, Ebu Abdurrahman, Tabakatu’s- sufiyye, s. 65.

⁴⁶³ Ebu Nuaym, Hilye, II, 365.

⁴⁶⁴ Hucvuri, Keşfu’l-mahcub, s. II, 611.

⁴⁶⁵ Muhammed Kutup, **İnsan Psikoloji Üzerine Etüdler**, 4. Baskı, İstanbul : İşaret Yay., 1992, s. 365.

Manevi temizlik hedefine ulaşabilmek için bedeni isteklerin en son haddine kadar kısıtlanması, hatta insanın kendi bedenine eziyet etmesi, aç ve susuz bırakması, kendini dövmesi ve acı çektirme yöntemleri uygulanabilmektedir. Böylece insanlar ruhlarının yüceleceklerini sanmaktadırlar. Ruhi arzuların tatmin edilmesi herkes tarafından yerine getirilmesi gereken insani bir faaliyet ve davranıştır. Ancak ruhu tasfiye etmek için bedene eziyet eden ve böylece yücelmeyi arzu eden kişi, insan tabiatına aykırı hareket ettiği için anormal biridir. Bu tür davranışlar da normal dışı davranış biçimidir.⁴⁶⁶

Zühd anlayışının ve riyazet temrinlerinin, genel anlamda beşer hayatı için tatbik edilebilirliği; insan fıtratına ve insanlığın gerçeklerine uyması mümkün değildir. Din eğitimi nokta-ı nazarından baktığımızda zühd anlayışının ve riyazet uygulamalarının bir din eğitimi anlayışı ve metodu olarak kabul edilmesi ve uygulanabilmesi çok zor görülmektedir. Bu hususun izah edilmesine yardımcı olacağını düşündüğümüz Muhammed Kutub'un tespitlerini kayde değer bulmaktayız: "Budist ve Hindu felsefesiyle bunlara benzeyen diğer ruhçu akımlar bütün hayırların bedeni ezmekte olduğunu, temizliğin bedeni duyguları baskı altına alarak yok etmekle mümkün olacağını ve yalnızca ruhi gerçeklere uymak gerektiğini savunmaktadırlar... Ama unutuyorlar ki, insan varlığında onların hayal ettikleri gibi saf ve öz ruh diye bir şey yoktur. Bedene eziyet etmek için yapılan bütün hareketler, aç bırakmalar ve nefsi köreltme temayülleri hiçbir zaman için bir içtimai ekol olarak ortaya çıkmaz ve genişliğine bir tatbik alanı bulamaz. Açlık ve benzeri riyazetlerle her ne kadar ruhi olduğu iddia edilen fevkalade hareketler yapabilseler de, ateşe girip yanmasalar da, aylarca aç kaldıkları halde ölmeseler de, ruhi güçleri ile maddi kanunları alt edebilseler de, hiçbir zaman için sosyal bir hareket olarak beliremez ve genel anlamda beşer hayatı için tatbik sahası bulamazlar."⁴⁶⁷ Nitekim İbnü'l-Arabi'nin geliştirdiği Sadreddin Konevi, Attar, Celaleddin Rumi gibi vahdet-i vücudçu sufilerin devam ettirdiği felsefileşmiş tasavvuf üzerinde yapılan yorumlar ve uygulamalar içinde din ve ahlak

---

⁴⁶⁶ Kutup, s. 346-347.

⁴⁶⁷ Kutup, s.400.

ilkeleriyle bağdaştırılması imkansız ve bir “ahlak anarşisi”ne götürme tehlikesi bulunan taşkınlıkların bulunduğu bir gerçektir.⁴⁶⁸

Tasavvufi eğitim sürecinin kişiyi getireceği noktalardan bir de tevekküldür. Sufiler nihai anlamda her şeyi sebeplerden değil, Allah’tan beklemeyi karakter haline getiren bir bilinç seviyesine ulaşan tevekküle vurgu yapmaktadırlar. Bununla birlikte sufiler içersinde Şakik Belhi gibi rızkı aramak için harekete geçmenin, Allah’ın garantisinden şüphelenmek olacağı gerekçesiyle hoş görmeyenler olmuştur.⁴⁶⁹

Sufiler eğitim süreçleri sonucunda, insanın dünyaya karşı duyarsız hale gelebildiğini belirtmektedirler. Gazali, insanın malın varlığı ya da yokluğu karşısında mutluluk ya da üzüntü duymayacak bir seviyeye ulaşabileceğini ifade ederek, bu kayıtsızlık durumunu ideal bir tavır olarak görmektedir.⁴⁷⁰ Kalpten mal sevgisinin çıkarılarak, dünyanın insan bilincinden silinmesi zühdün hedefidir. Fitri olan bir şeyin silinmesi insan tabiatına aykırıdır. Ancak mal sevgisi ve dünya bilinci disiplin altına alınarak doğru bir şekilde yönlendirilmesi için eğitimin yapılması gerekir.

İnsanın dış dünyaya bağlanmasının sebebi, tabiatında var olan temel dürtülerdir. Sufilerin bir kısmı zahidane bir şekilde dünyayı kötüleyerek ve ondan kaçarak, bir kısmı da dünyaya bağlanmaya sebep olan bu iç güçleri kontrol altına almaya çalışarak bir yöntem belirlemişlerdir.⁴⁷¹

Tasavvuf, büyük ölçüde sufînin mistik tecrübelerinden ibaret olan hem zihni hem de ameli bakımdan sübjektif bir alandır. Dolayısıyla böyle bir alanda mutlak ve genel geçerliliği olan bir ahlaki anlayış belirlemek güçtür. İlk dönem mutasavvıfları dünyevi nimet ve imkanlar karşısında ihtiyatlı bir tavır takınmışlardır. Ancak Kur’an ve Sünnet, dünyevi imkanlara esir olmak yerine bunların belirli prensipler çerçevesinde Allah rızası ve insanların mutluluğu için kullanmayı öngörürken, İslam dünyasındaki

---

⁴⁶⁸ Çağrı, s. 120.

⁴⁶⁹ Ebu Abdullah Haris b. Esed el-Muhasibi, el-Mekasibü rızkı’l-halal ve hakikatü’t-tevekkül ale’llah, nşr. Muhammed Osman el-Huşt, Kahire 1983, s. 63, 119,-120,127; Ali Bolat, “Muhasibi’nin el-Mekasib’i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakiki Zühd Anlayışı”, Tasavvuf İlmi ve Akamedik Araştırma Dergisi, sy. 11, Ankara 2003, s. 190.

⁴⁷⁰ Gazali, ihya, IV, 235.

⁴⁷¹ Erginli, agm., s. 15

sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki gelişmelerin de tesiriyle, bu müspet yaklaşım tasavvuf ahlakında giderek dünyaya bağlılığın ruhun alçalmasına yol açtığı, bu durumda ebedi kurtuluş için bu bağları koparmak, kısaca ölmekten önce ölmek gerektiği şeklindeki menfi bir anlayışa evrilmiştir.⁴⁷²

Bu anlayışın sonucu olarak Hz. Peygamber'in açık tavır ve tutumlarına rağmen,⁴⁷³ tevekküldeki 'tevessül' ve 'tesebbüb' unsurları kaldırılarak tevekkül 'terk'ten yani terk-i dünyadan ibaret sayılmıştır. Bu bağlamda sufi, "yarın kaygısı taşıyanın kalbinde hikmet bulunmaz", sözünden hareketle "anı değerlendiren (ibnu'l-vakt) kişidir".⁴⁷⁴ Tasavvufi ahlakta, gelecek günlerin rızkı için tasalanmayı yeren, her günün kısmetini değişmez ve şaşmaz bir alın yazısıyla hemen kapısı önünde hazır sayan sakin ve müsterih bir hayat anlayışına dayanan bir kanaatkarlık bulunmaktadır.⁴⁷⁵

Hucvuri dünya külfetlerine katlanmayı ve sebeplere baş vurmayı ahlaka aykırı görmektedir.⁴⁷⁶ Abdulkadir el- Cilani ise Allah'ın kendisi için yoksulluğu uygun gördüğü kişinin zengin olmayı istemesini, Allah'ın tercihindən hoşlanmamak şeklinde izah etmiştir.⁴⁷⁷ Böyle bir tevekkül anlayışının sonucu olarak Hucvuri şunu der: "Kısmetini zorlama; çünkü ezeli taksim zorlamakla değişmez".⁴⁷⁸ Gazali, fakrın en yüksek derecesinin, insanın dünya malından nefret ettiği, şerrinden ve meşguliyetinden kaygılandığı için mal sahibi olmaktan kaçınması, olduğunu belirtir.⁴⁷⁹ Tasavvufi anlayışta, kısmetine razı olmak, halinden ve konumundan şikayetçi görünmemek, alışılmışın yani rutin hayatın dışına çıkmamak bütün bunlar, insan ile madde arasında bir mesafe bilincinin sonucu oluşmuştur. Bu bilinç yani pasif hayat anlayışı dünya ve ahiret selameti için şart koşulmuştur.⁴⁸⁰

Tasavvufi düşüncede durgun ve atıl hayat anlayışının tezahürü olarak, ağırlık ve yavaşlık, hırs ve tamahtan uzaklık, kanaat ve tevazu gibi değer ön planda

---

⁴⁷² Çağrı, s. 112-113.

⁴⁷³ Buhari, Zekat, 30; Savm, 54, 55; Edep, 33; Müslim, Zekat, 54, Siyam, 182,192.

⁴⁷⁴ Çağrı, s. 113.

⁴⁷⁵ Ülgener, İktisadi Çözümünün Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 118.

⁴⁷⁶ Hucvuri, Keşfu'l-mahcub, 237.

⁴⁷⁷ El-Fethu'r-Rabbani, s. 193.

⁴⁷⁸ Hucvuri, Keşful mahcub, s. 363.

⁴⁷⁹ Gazali, İhya, IV, 165.

⁴⁸⁰ Ülgener, İktisadi Çözümünün Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 120-122.

tutulmaktadır. Bu durum bir fütüvvetnamede sade bir dille: “Hırs kapısının bağlaya kanaat ve rıza kapısının açma tokluk ve lezzet kapısının bağlaya açlık ve riyazet kapısının açma halktan yana kapısının bağlaya haktan yana açma” (Hırs kapısını kapat, kanaat ve rıza kapısını aç. Tokluk ve lezzet kapısını kapat, açlık ve riyazet kapısını aç. Halktan yana olan kapıyı kapat, Hak’tan yana olan kapısını aç) şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁸¹

Bu bakış açısı ya da böyle bir zihniyet hem ilimleri, hem dünyayı ve hem de ahireti sağlıklı değerlendirememeye sonucuna götürmektedir. Böyle bir tutum normal değil anormaldir. Normal olan insanların genelinin, anormal ise pek az kısmının tutumudur. Normal olan objektif olandır, anormal ise sübjektiftir. Normal ve objektif olan eğitim konusu yapılabilir, anormal ve sübjektif olan eğitim konusu ya da insanlara kazandırılması gereken bir tutum olarak sunulamaz.

Yukarıda gördüğü şekilde, insanlar avam ve havas şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Dünya ehli avamdan sayılmakta ve bunun yanında adeta aşağılanmaktadır. Bununla birlikte dünyanın imarı gibi önemli, zor ve çetin bir iş dünya ehline havale edilmektedir. Bu durum ise tamamen bir çelişkidir.

Tasavvufi düşüncenin kamil insan yetiştirme modelinde fakirliğin hedefe ulaşmada bir yöntem olarak kabul edildiği görülmektedir. Fakir insanın, tasavvufi eğitimi başarı ile bitireceği görüşü hakimdir. Ancak bu, insan gerçekliğine aykırı bir yöntemdir. Zira insan, açığa çıkarılmak istenen ve aynı zamanda doğru yönde kanalize edilmesi gereken bir çok özelliğe, kabiliyete, yeteneğe sahiptir. Bütün bunlar yadsınarak, insanları maddi ve hatta manevi uhrevi değerlerden yoksun bırakarak bir model geliştirilmek istenmesi insan ve toplum yapısıyla bağdaşmayan bir yöntemdir.

Diğer taraftan Yüce Allah’ın görüleceği meselesine girmeleri ve bunun olacağına inanmaları Kur’an dışı bir anlatımdır. Çünkü, Araf Süresinin 143. ayetinde Allah’ı görmek isteyen Hz. Musa’ya Yüce Allah şöyle seslenmiştir: “Beni asla göremesin; ama şu dağa bak! Eğer o yerinde durabilirse, sen de beni göreceksin”. Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa baygın vaziyette yere yığıldı. Kendine gelince şöyle yakardı: “Seni noksan sıfatlardan uzak tutarım, tevbe edip sana yöneldim.

---

⁴⁸¹ Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 97.

Ben iman edenlerin ilkiyim”. Bu ayetin yer aldığı bir kitaba iman edenlerin Allah’ı göreceğiz demeleri ne anlama gelir?

Zühdün üç hususta gösterilmesi durumunda tamamen ereceği ifade edilmiştir: Dirhemde, giyside ve gıdada.⁴⁸² Ayrıca insanın kulluğunun sıhhati ve amellerinin ihlası ancak şu dört şeyden kaçmaması ve sakınmaması durumunda gerçekleşecektir: Açlık, çıplaklık, fakirlik ve zillet.⁴⁸³ Bu durum insanlara dünyadan el etek çekmeyi öğretmekte, zaman içersinde muhtaç hale getirmektedir. Bu zihniyetten hareket eden İslam aleminin dünyayı ihya edenler karşısında ne hale geldiğini göstermektedir.

3.2 Hadislere Göre Dünya Hayatı

Hadisler, İslam dinine ve kültürüne kaynaklık etmeleri ve Müslüman geleneğinin teşekkülündeki etkileri bakımından önemli bir yere sahiptir. İster okulda öğretmen olsun isterse camide imam ve vaiz olsun din eğitimcilerinin din eğitimi faaliyetlerinde konu anlatımlarında kullandıkları materyallerin başında hadisler gelmektedir.

Çalışmamız bağlamında “dünya” ilgili sağlıklı bir tasavvurun oluşturulması ve İslam’ın doğru dünya görüşünün anlaşılabilmesi için popüler dini literatürde yer alan ve dünyayı yeren asılsız rivayetlerin değerlendirmesi ve sonuçlarını; aynı konuyla ilgili, sıhhat açısından hadisçiler tarafından ‘amel edilebilir’ nitelikte görülen dünyanın olumsuz bir şekilde zikredildiği bazı rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği ve dünyaya olumlu bir biçimde değinilen sahih hadislere değinilmesi önem arz etmektedir.

3.2.1 Mevzu/ Uydurma Rivayetlerde Olumsuz Dünya İmajı

Uydurma haberlerin halkın İslam’ı yanlış anlamasına çok büyük etkisi olmuştur. Dünya kavramı içersinde değerelebileceğimiz pek çok konuda asılsız rivayetlerin olması Müslüman zihin dünyasını ciddi bir şekilde olumsuz etkilemiştir. “Dünya sevgisi her türlü günahın başıdır”⁴⁸⁴; “Eğer kadınlar olmasaydı, Allah’a

---

⁴⁸² El-Mekki, c. 2, s. 422.

⁴⁸³ El-Mekki, c. 2, s. 426.

⁴⁸⁴ Sehavi, *el-Makasidu’l-hasene fi beyani kesiri min ehadişi’l-müştehere ale’l-elsine*, Beyrut: Daru’l-kitabi’l-ilmiyye, 1979, s. 182.

hakıyla kulluk edilirdi”⁴⁸⁵; “Süratli yürüyüş müminin heybetini mahveder”⁴⁸⁶ gibi sözlerin tesir ve telkiniyle Müslümanlar dünyayı bir tarafa atmışlar, Allah’a giden yolda bir engel oldukları düşüncesiyle mal, mülk, evlat ve aileyi bir tarafa terk ederek ihmal etmişlerdir. Bir çok insan dünya ile ilişkilerini keserek aç susuz kalmış; Allah’ın helal ve mubah kıldığı şeyleri nefislerine haram etmişler; çoluk-çocuğunu sefalet ve perişanlığa terk etmişler; Allah’a olan vazifelerini ifa etmeye mani olur fikriyle kadınlarının üzerlerindeki haklarını hesaba katmaksızın onları ihmal ederek, sorumluluklarını yerine getirmemişlerdir.⁴⁸⁷

Uydurma rivayetlerin çokça bulunduğu belli başlı konular arasında, çocuğu zemmeden hadislerin tamamının, bekarlığı öven hadislerin ve ticareti zemmeden ve malın fitne olduğunu bahseden hadislerin asılsız oluşu dikkat çekicidir.⁴⁸⁸ Dolayısıyla din eğitimi ve eğitimcilerini konuların işlenişinde kullandıkları hadislerin menşei konusunda ciddi formasyon bilgisine sahip olmaları gerekir. Her ne kadar bu konular hadis ve hadis usulü ilmini ilgilendiriyor gözükse de, din eğitimi bilimini de ilgilendirmektedir. Disiplinler arası ortak çalışmalar yapılarak din eğitimi bilimi edilgen bir bilim dalı olmanın ötesinde etken bir bilim dalı haline getirilmelidir. Din eğitimi, sadece kendisine verili hadis malzemesini kullanan bir bilim dalı olmamalıdır. Aynı zamanda bu malzemenin kritiğini ve analizini yaparak sağlıklı bir insan yetiştirme modeli oluşturmalıdır.

Dünya ile ilgili birkaç uydurma rivayeti konumuza açıklık getirmesi adına yer vermek istiyoruz. “Dünya bir leştir, onun peşinde koşanlar ise köpeklerdir.”⁴⁸⁹ “Dünya bir köprüdür, üzerinden geçiniz, (fakat) onarıp mamur hale getirmeyiniz”.⁴⁹⁰ “Sanki dünya hiç yokmuş gibi, ahiret de ebedi gibi (yaşa)”.⁴⁹¹ “Dünyadan sakının. Çünkü o, Harut ve Marut’tan daha büyüleyicidir.”⁴⁹² Bu rivayetin insan zihninde oluşturacağı dünya algısının olumsuz olacağı aşîkardır. Dolayısıyla din eğitimcileri bu tür

⁴⁸⁵ Elbani, **ed-Daife**, Riyad: Mektebetu’l-ma’arif, 1992, Cilt. I, ss. 74-76.

⁴⁸⁶ Elbani, C. I, ss. 70-74.

⁴⁸⁷ Yaşar Kandemir, **Mevzu Hadisler**, 6. Baskı, İstanbul: İFAV, 2011, s. 202.

⁴⁸⁸ Kandemir, s. 176.

⁴⁸⁹ Aluni, Keşf, I, 409.

⁴⁹⁰ Sağani, el-Mevduat, 38.

⁴⁹¹ Sehavi, s.311; Acluni, Keşf, II, 128.

⁴⁹² Elbani, ed-Daife, I, 106-107; Acluni, Keşf, I, 57.

rivayetlerin varlığından haberdar olmalı, dünya hayatı ile ilgili konuların işlenmesinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Hadis diye, Peygamber sözü denilerek her görülen hadis malzemesi kullanılmamalıdır.

“Dünya ahiret ehline haramdır, ahiret de dünya ehline haramdır, hem dünya hem ahiret ise Allah ehline haramdır”. Bu uydurma haberle ilgili Elbani, “akıllı bir müslüman, bu haberin batıl olduğu hususunda şühe etmez” diyerek, “ Allah, müminlere yani ahiret ehline dünya ve güzelliklerinden/tayyibatından faydalanmayı mubah kılmış iken, Rasulullah nasıl haram kılar?” kılar sorusunu sormaktadır. Bu soruya Kur’an’dan şu iki ayetle cevaplamaktadır.⁴⁹³ “Allah, yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratmıştır”⁴⁹⁴; “De ki: ‘Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?’ De ki: ‘Onlar, dünya hayatında, özellikle de kıyamet gününde müminlerindir.’ İşte, bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.”⁴⁹⁵ Maalesef Peygamber’in söylemediği bir sözden hareketle helali haram ve haramı helal göstermeye çalışmak dini tahrife yeltenmek başka bir şey değildir.⁴⁹⁶

Hiz. Aişe’nin, Hiz. Peygamber’i “Abdurrahman b. Avf’ı cennete emekleyerek girerken gördüm” buyururken işittiği⁴⁹⁷; “Peygamberlerden cennete en son girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman (a.s), Aşhabımdan en son girecek olan ise, dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf’tır”⁴⁹⁸ dediği rivayet edilmiştir. Bu iki rivayette adı geçen iki kişiden, Allah’ın Peygamberlik vazifesini verdiği yüce bir insan, diğeri de önemli bir sahabedir. O, zenginliğin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getiren bir sahabe olarak, Hiz. Peygamber kendisinden hoşnut olarak vefat etmiş, Hiz. Ömer ise onu Hiz. Osman’ın halife seçimi için görevlendirdiği altı kişilik şurasına almış, oylar eşit çıkarsa onun görüşüne belirleyicilik hakkı tanımıştır. Bütün bunlar, haberin muhtevasındaki sorunu ortaya koymaktadır.⁴⁹⁹ Dolayısıyla din eğitimcileri, başta dünya hayatı veya dünya ile ilgili hadis malzemesini kullanırken mutlaka ciddi bir kritik

---

⁴⁹³ Elbani, ed-Daife, I, 105.

⁴⁹⁴ Bakara 2/29.

⁴⁹⁵ Araf 7/32.

⁴⁹⁶ Yaşar Kandemir, s. 196.

⁴⁹⁷ İbnu’l-Cevzi, el-Mevduat, Mektebetu edvai’s-selef, Riyad-1997, II, 246-247.

⁴⁹⁸ İraki, el-Müğni, IV, 287.

⁴⁹⁹ Muhittin Uysal, “Dünyayı Yeren Asılsız Haberler, Tasavvuf ve İslam”, Selçuk Ü. İlahiyat Fk., Yıl 2001, sayı 12, s. 100

süzgeçinden geçirerek konuların işlenmesinde yer vermeleri gerekir. Aksi takdirde çok ciddi zihniyet sorunlarının yaşanmasına sebebiyet verileceği ortadadır.

Uydurma haberlerde, dünya ve dünya nimetleri hakir gösterilmiş, bu konudaki ayet ve hadislerin ruhuna yaklaşılamamış, mutlak anlamda dünyanın kötülenemeyeceği kavranılamamıştır. Allah'ın ihsan ettiği nimetler, insanın hayatını idame ettirmesi ve ibadet edebilmesi için ihtiyaç duyduğu yiyecek ve içeceklerin zemmedilmesi mümkün değildir. Ayet ve hadislerin yerdiği husus, bir şeyin helal olmayacak şekilde elde edilmesi ve israf sayılacak şekilde harcanmasıdır.⁵⁰⁰

Bir çok Müslüman, uydurma haberleri akıl ve mantık ölçüsüne vurmadan kabul etmiş ve ayet ve hadislerin ruhuna aykırı tuhaf tutum ve davranışları sergilemiştir. Bu durumu yansıtan, “kim hayırlı bir işe yalın ayak giderse, sanki cennet toprağı üzerinde yürüyormuş gibidir; melekler onun için mağfiret diler; o kimsenin bütün azası da Allah'ı tesbih eder” uydurma söz hakkında İbnu'l-Cevzi: “Dinin münezzeh olduğu böylesi saçma sözlere kapılarak yalın ayak yürüyen talebeler görmüşüzdür. Halbuki yalın ayak yürümek hem göze hem de ayağı zarar verdiği gibi, bu şekilde pisliklerden de korunmak mümkün olmaz”⁵⁰¹ şeklinde bir izah yapmıştır.

Dünyayı yeren uydurma haberler, başta tasavvuf olmak üzere, vaaz kitapları, tefsir kitapları, kısacası popüler dini edebiyatın bütününde, oldukça fazla ilgi görmüştür.⁵⁰² Özellikle yaygın din eğitimi faaliyetlerinin en büyük kaynakları bu sahalardaki eserlerdir. Dolayısıyla din eğitimi faaliyetlerinde, Müslümanların dünya algısında oluşturacağı olumsuz etkileri dikkate alınarak, bu tür rivayetlerin varlığı her zaman göz önünde bulundurulmalı ve de çok dikkatli olunmalıdır. Zira mevzu hadislerin, hem dinin bünyesinde hem de Müslümanların zihin yapısında ve yaşayışında pek çok tahribata sebebiyet olduğu aşikardır.

3.2.2 Sahih Hadislerde Dünya Hayatına Mesafeli Bakış

---

⁵⁰⁰ İbnu'l-Cevzi, Telbisu İblis, Kahire 1928, s. 150'den Yasar Kandemir, Mevzu Hadisler, s. 202.

⁵⁰¹ İbn Arrak, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinani, Tenzihu's-ş-şeriatil'l-merfua ani'l-ahbari's-ş-şeriatil'l-mevdua, , Mısır- 1375, I, 252.

⁵⁰² Muhittin Uysal, s.102.

Hız. Peygamber, bir hadisinde dünyanın bir meta olduğunu ifade ederek onu “yararlanılan bir eşyaya” benzetmiştir.⁵⁰³

Hız. Peygamber, burada bir benzetmede bulunarak dünyanın gerçek değerini, insanların zihinlerine yerleştirmeye çalışmaktadır. Dünyanın bizatihi bir değeri olamayıp, gerçek ve ebedi hayat, ahiret hayatı olduğundan dünya, ahireti kazandıracak çabalara araç kılındığı oranda değerlidir. Dolayısıyla dünyanın değeri araçsaldır. Bu hadis şu ayete uygun düşmektedir: “Kadınlara, çocuklara, altın ve gümüş cinsinden birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazilere yönelik dünyevi zevkler insanoglu için çekici kılınmıştır. Bütün bu zevkler bu dünya hayatında tadılabilir; ama mutlu son, Allah katında olanıdır.”⁵⁰⁴

Dünyanın Çekiciliğı: Hız. Peygamber, dünyanın tatlı ve yeşil/çekici olduğunu, Allah’ın insanları dünyaya nasıl amel edeceklerini görmek ve denemek için yerleştirdiğı, bu nedenle dünyanın cazibesinden sakınmak gerektiğini belirtmektedir. “Dünya tatlı ve yeşil/çekicidir, Allah sizi bu dünyaya nasıl amel edeceğinize bakmak için yerleştirmiştir. Öyleyse dünyadan sakınınız.”⁵⁰⁵

Dünya kelimesiyle dünya hayatının kastedildiğı bu hadiste, tatlılık ve çekicilik özelliklerine dikkat çekilerek dünya hayatı yeşile benzetilmiştir. Hadiste geçen “yeşillik” kelimesini hem çekici hem de erken solduğı için dünya hayatının kısa ve geçiciliğinin ifadesi olarak anlamak mümkündür. Çünkü yeşil, hem çekici hem de erken solup sararan bir renktir. Bu bağlamda dünya hayatı da hem çekici hem de geçicidir; ebedi ve kalıcı olan ise ahiret hayatıdır. Tatlılık, dünya hayatının insana verdiği hazzı, çekicilik de bu hayatın insanı kendisine bağlayıcı gücünü ifade etmektedir. Aşırı haz, aşırı sevgiyi doğurur; aşırı sevgi de bazı hakikatlerin fark edilmesini engeller; bu da mal sahibini kural tanımamaya ve ölçüsüzlüğe sevk eder. İnsanın dünyaya aşırı sevgi beslemesi, ona, yaratılış amacını ve yaratanına, hemcinslerine ve eşyaya karşı olan sorumluluklarını unutturabilir. İşte hadiste insana, dünyaya ebedi olarak yerleştirilmediğı, sadece geçici bir hayat sürüp nasıl davranacağı konusunda imtihan

---

⁵⁰³ Mülim, Rada’ 64.

⁵⁰⁴ Ali İmran, 3/14.

⁵⁰⁵ Müslim, Zikir 99.

olmak için gönderildiği hatırlatılmaktadır.⁵⁰⁶ Hz. Peygamber'in bu açıklamasını Mülk Süresinin 2. ayeti ile Hadid Süresinin 20. ayetine denk düşmesi nedeniyle doğru kabul ediyoruz. Böylece Hz. Peygamber'in dünya görüşünü Kur'an'ın belirlediği esasını anlamış oluyoruz.

Hadislerde, dünya ve mal kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber, ashabına sohbette bulunurken, şunları söyler: “Benden sonra sizin dünyanın güzelliğine/parlaklığına ve süsüne sahip olup, ona kapılmanızdan korkuyorum...Bu mal yeşil ve tatlıdır. Müslümanların ondan fakire/miskine, yetime, yolda kalmışa vermeleri ne güzeldir. Onu hakkı olmadan alan, yiyip doymayan kimse gibidir. Böyle bir mal kıyamet gününde sahibinin aleyhine şahitlik edecektir.”⁵⁰⁷ Hadiste görüldüğü gibi, dünya kelimesinden kastedilen dünya malı veya dünya hayatıdır. Burada, dünya malının ve servetinin tatlılığı ve çekiciliğinden sakınarak, övülen bir değer olabilmesi için hakkıyla elde edilmeli ve ihtiyaç sahibi yerlere harcanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ahiret hayatı gündeme getirilerek, aksi bir durumda, kıyamet gününde bu dünya malının sahibinin aleyhine şahitlikte bulunacağı vurgusu yapılmaktadır. Yukarıda rivayet edilen Hz. Peygamber'in hadisi şu ayetlere uygun düşmektedir: “Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiklerini infak etmekte cimrilik gösterenler sanmasınlar ki o, kendileri için hayırdır; tersine bu onlar için şerdir. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır”(Ali İmran 3/180); “Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! O gün cehennem ateşinde bunları derileri kızdırılıp pul pul dökülür; bunlara onların alınları, yanları sırtları dağlanır ve onlara denilir ki: “İşte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığdığınız şeylerin azabını tadınız” (Tevbe 9/34-35).

Dünyaya Karşı Doyumsuzluk ve Hırs: Hz. Peygamber, dünya malına karşı nasıl bir tutum içersinde olunması gerektiği hususunu şu hadiste dile getirmektedir: “Hakim b. Hizam(r.a.), ‘Ben Rasulullah’tan bir şeyler istedim verdi, tekrar istedim,

⁵⁰⁶ Ağırman, s. 40.

⁵⁰⁷ Buhari Zekat 47.

tekrar verdi, tekrar istedim, tekrar verdi, sonra bana şöyle dedi: “Ey Hakim! Bu mal yeşil ve tatlıdır. Kim onu gönül tokluğuyla alırsa, o, onun için bereketlenir. Kim de onu hırsla alırsa, o, onun için bereketlenmez. Böyle biri, yiyip doymayan kimse gibidir. Veren el, alan elden üstündür.”⁵⁰⁸ İnsan nefsi, dünya malına karşı fitri olarak istekli ve eğilimlidir. Ayetler ve hadisler bu isteğin olmayışından bahsetmezler, fakat bu isteğin tatmin edilmesi noktasında bir takım düzenlemeler getirirler. Dünya malına olan istek, hayatın idamesi ve bir takım mali ibadetlerin ve hayırların yerine getirilmesi için gerekli ve da kaçınılmazdır. Ne var ki, doyumsuzluk derecesinde istekli ve arzulu olmak normal bir tutum olmadığı gibi, bir tür psikolojik rahatsızlıktır. Böyle bir durumda insanın eğitime ihtiyacı vardır. Yoksa, insan hem kendine hem de çevresine zarar verebilir. Yine hadiste dikkat çekilen önemli bir hususta, dünya malının hırsla kazanılmasıdır. Hırs, insanı mal ve servet elde etme noktasında doyumsuz ve açgözlü yapar. Hz. Peygamber, dünya malının aşırı hırsla kapılmadan gönül zenginliği ile elde edilmesi gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Doyumsuzluk ve aşırı hırsla kazanılan bir malın veya servetin elden çıkması kolay olduğu gibi psikolojik olarak da sahibinin duygu ve beklentilerini tatmin edemez.⁵⁰⁹

Dünya Malının Meşru Yollarla Elde Edilmesi: Dünya malının, meşru yollarla, hakkaniyetle ve alın teri ile kazanılması gerekir. Hakkıyla kazanılan mal, sahibinin elinde bereketlenir. Haksız yollarla elde edilen mal, kıyamet gününde sahibi için ateştir ve onun Cehenneme götürür: “Dünya/mal yeşil ve tatlıdır. Kim dünyayı/malı hakkıyla elde ederse kendisi için bereketlenir. Nefsinin isteklerine dalan nice kimseler vardır ki bu dünya/mal kendisi için kıyamette ateşten başka bir şey değildir.”⁵¹⁰ Aynı zamanda Hz. Peygamber, başkasına muhtaç olmadan, alın teri ile çalışıp kazanmanın ve hatta alan el olmayıp, veren el olunması üzerinde durmaktadır: “Sizden birinizin, ip alıp, sırtında odun taşıyıp, sonra onları satması, insanlardan istemesinden(dilenmesinden, el açmasından) daha hayırlıdır.”⁵¹¹

---

⁵⁰⁸ Buhari, Zakat 50.

⁵⁰⁹ Ağırman, s. 41-42.

⁵¹⁰ Tirmizi, Zühd 41; Ahmed B. Hanbel, Müsned, VI, 364, 378.

⁵¹¹ Burhari, Zekat 50.

Dünya malı Allah'ın bir nimetidir, onun hayır ve şer olması insanın elinde olup, isterse onu kendisi için ateşe dönüştürebilir. “Kim bu dünyada helalinden mal kazanır ve hakkıyla infak ederse Allah onu mükafatlandırır ve cennetine kor, kim de helal olmayan yollardan mal kazanır ve hakkı olmayan yerlere harcarsa Allah onu cehenneme kor. Dünya malına dalıp giden nice kimseler vardır ki bu mal onlar için kıyamette ateştir.”⁵¹²

Dünya malının meşru olmayan yollarla elde edilmesi ve emanet bilincinden uzak bir şekilde yanlış değerlendirilmesinin doğurduğu sonuç benzetmeler yapılarak verilmektedir: “Sizin aleyhinizde en korktuğum şey Allah'ın size çıkaracağı bereketleridir. Çünkü bu mal yeşil ve tatlıdır.”⁵¹³ Hadisteki bu ifadelerin akabinde dünya malı ilkbaharda yeni biten yeşillığe benzetilmektedir. İlk biten otlar ölçülü ve seçici otlanmadığı takdirde hayvanın midesini bozduğu gibi dünya malı da helal ve meşru yollardan kazanılmaz, gerektiği şekilde ve ölçülerde harcanmazsa insanın hem dünyasına hem de ahiretine zarar verir. Bahar otlığına yapılan bu benzetmenin ardından bu hakikat şu kelimelerle dile getirilir⁵¹⁴: “Bu mal tatlıdır. Onu kim hakkıyla elde eder ve hakkını verirse o ne güzel bir nimettir. Kim de onu hakkı olmadan elde ederse yiyip doymayan kimse gibidir.”⁵¹⁵

Dünya Hayatının Gelip-Geçiciliği: Hz. Peygamber, ahirete karşılık dünya hayatının gelip geçiciliği yani kısıllığını benzetmeler yaparak izah etmektedir. “Ben dünyada bir ağacın altında gölgelenip istirahat eden ve sonra orayı terk edip giden bir yolcu gibiyim”.⁵¹⁶

Hz. Peygamber, yine dünya hayatının kısıllığını vurgulamak için, “dünyada yabancı gibi ol, ya da yolcu gibi ol” demiştir. Bu hadisi rivayet eden İbn Ömer, “Akşamladığında sabahı bekleme; sabaha çıktığında da akşamı bekleme; hastalanmadan önce sıhhatin; ölüm gelmeden önce hayatın değerini bil” demektedir.⁵¹⁷ Hadislerde

---

⁵¹² Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn, Şu'abu'l-İman, th., Muhammed es-Said Beysuni Zağlul, Beyrut 1410, IV, 396, No. 5527.

⁵¹³ Buhari, Rikak 7.

⁵¹⁴ Ağırman, s. 43.

⁵¹⁵ Buhari, Rikak, 7, Cihad 37; Müslim Zekat 122; Nesai, Zekat 81; Ahmde b. Hambel, III, 7, 21, 91.

⁵¹⁶ İbni Mace, Zühd 3.

⁵¹⁷ Buhari Rikak 3.

ömrün kısalığına vurgu yapılarak, çok iyi değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Dünya hayatının kısa ve çok hızlı gelip geçmesi, tembelliği ve ataleti değil; tam tersine daha çok çalışmayı, kısa zamanda fayda pek çok şey üretmeyi gerektirir. Ölümün her an gelebileceği, dolayısıyla, ahirete her an hazırlıklı olmak, dünya hayatını buna göre düzenlemek, her anı ahireti hesaba katarak yaşamak gerekir. İnsan dünyaya geliş amacını en iyi şekilde gerçekleştirmeyi hedeflemeli ve Allah'ın insana verdiği görevi yerine getirilmelidir.

Dünya hayatının değeri ya da değersizliği de ahiret hayatına göre bir anlam kazanmaktadır. İki şey arasında bir mukayese yapılarak, diğerine göre üstün özellikleri olanın tercih edilmesine yönelik ifadelerin hadislerde yer aldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in "sabah namazının iki rekâtı, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır"⁵¹⁸; "Sınır boylarında bir gün nöbet tutmak dünya ve dünyadakilerden daha hayırlıdır. Cennette bir kırbaçlık yer dünyadan ve dünyadakilerden daha hayırlıdır. Sabah akşam Allah yolunda bir yürüyüş, dünya ve dünyadakilerden daha hayırlıdır"⁵¹⁹ sözlerini dünya ve ahirete verilen değeri belirtmesi açısından ele almak gerektiği gibi, aynı şekilde dünya ve ahiret değerlendirilirken, ahiretin tercih önceliğini vurgulayan bir anlam içeriğine sahip olduğu görülmektedir.⁵²⁰

Yasaklanan Dünya Sevgisi: Hz. Peygamber, dünya sevgisi konusunda, "yaşlının kalbi iki konuda genç kalır: Dünya sevgisi ve uzun emel"⁵²¹ buyurmaktadır. Bu ifadeler, dünya sevgisinin fitri bir duygu olduğunu göstermektedir. Dünya sevgisi, hayata tutunabilmek için Allah'ın insana bahşettiği bir güç, bir potansiyel ve bir nimettir. İnsan bu sevgiyi gönlünden söküp atması mümkün olmadığına göre, bu sevginin yasaklanmış olması da düşünülemez. Bununla birlikte "hadislerde, dünyaya yönelik yasaklanan sevgi, ahirete perde olan sevgidir. Sırf bu sevgiden ve dünyaya aşırı bağlanmaktan dolayı ahireti göz ardı etmek veya onu tamamen amaç dışı bırakmak yasaklanmıştır. Önemli olan bu sevginin asıl gaye ve hedeflerden uzaklaştırmasına engel olmak, ölçülü olabilmektir. Yoksa ahiret sevgisi ve inancıyla beraber dünyayı

---

⁵¹⁸ Tirmizi, Salat 190.

⁵¹⁹ Buhari, Rikak 2; Cihad 72.

⁵²⁰ Ağırman, s. 44-45.

⁵²¹ Buhari, Rikak 5.

sevmenin bir mahzuru yoktur. Dünyayı imar etmek, medeniyetler kurmak, kurulan medeniyetleri geliştirmek, yeni keşifler yapmak dünyayı sevmekle olur. Fakat bununla beraber hiçbir sevgi, ulvi gayelerin gerçekleşmesine engel teşkil etmemelidir. Çünkü dünya hayatı, bir sınavdır. Onun aşırı çekiciliğine kapılarak ahireti unutmak büyük bir hata olur. Dünyayı ahiret için çalışma alanı olarak kabul etmek en önemli hedef olmalıdır... Dünya ile ahiret, et ve kemik gibidir. Dünya vasıta, ahiret ise hedeftir. Dünya olmadan ahiret kazanılmaz. O halde, vasıtasız hedefe ulaşmak mümkün olmadığına göre hedefe ulaştıran vasıtanın en az hedef kadar önemli olduğunu söylemek yanlış olmaz.”⁵²²

Dünyayı değersiz olarak takdim eden bütün ayet ve hadisler, dünyanın, tamamen reddi manasına gelmemektedir. Bunlar, dünya hayatının kısa ve geçiciliğini, ahiret hayatının ise ebediliğini bildiren ve aldanmamaya yönelik uyarı niteliğini taşımaktadırlar. Çünkü boş ve uzun emellere takılıp kalmak, ahiretin kaybedilmesi anlamına gelir.⁵²³ Dolayısıyla dünya veya dünya hayatı ile ilgili hadis rivayetlerini, ahiret dikkate alınarak değerlendirmek gerekir.

Hız. Peygamber, dünyaya ve dünya malına tutkulu bir şekilde ilgi göstermediğı, eşyadan nefesine yönelik yararlanma konusunda o günün şartlarına göre en asgari düzeyi esas aldığı, peygamber ve devlet başkanı olmasına rağmen krallar gibi sarayları ve lüks giysileri tercih etmediğı görülmektedir. O’nun son derece sade bir hayat yaşadığı zaman zaman açlık çektiğı, evinde günlerce aş pişmediğı, vefatında ise miras olarak geriye kayda değer bir meblağ bırakmadığı gelen haberler arasındadır. Konuya açıklık getirmek bakımından bazı hadislere burada yer vermek faydalı olacaktır. Hız. Aişe’nin bildirdiğine göre Medine’ye geldiğinden vefatına kadar Hız. Peygamber’in aile halkı üç gün arka arkaya buğday ekmeğinden midelerini doyurmamış; aile fertleri bir günde iki öğün yemek yememiştir. Yedikleri iki öğünden biri muhakkak hurma olurdu. Ay gelir geçerdi de evlerinde yemek pişirecek bir ateş yanmazdı. Yemekleri sadece hurma ile sudan ibaret olurdu. Ancak, bazen ikram edilen bir parça et yedikleri de olurdu.⁵²⁴

---

⁵²² Ağırman, s. 45.

⁵²³ Ağırman, s. 60.

⁵²⁴ Buhari, Rikak 17.

Hiz. Aife, yeğeni Urve'ye hitaben: "Ey kız kardeşimin oğlu! Biz peygamber ailesi, iki ay içinde üç hilal görürdük de, Rasulullah'ın evinde bir ateş yakılmazdı" demişti. Urve de, "Teyzeciğim ne ile geçiniyordunuz? diye sorunca: "İki siyah şey, hurma ve su." diye cevap vermiş ve şunu ilave etmişti. "Ancak, Rasulullah'ın Ensar'dan komşuları vardı. Bu komşuların da sağmılık develeri olurdu. Sağıp geri vermek üzere bu develerden Rasulullah'a ariyet verirlerdi. Onların sütlerini içerdik" demişti.⁵²⁵ Yine Hiz. Aife, "Peygamber vefat ettiğinde benim rafımda herhangi bir ciğer sahibinin yiyeceği yarım vesk/ölçek arpadan başka bir şey yoktu" demiştir.⁵²⁶ Rasulullah ve ailesi çoğu geceleri akşam yemeği yemeden geçirirlerdi.⁵²⁷ Enes (ra) yanındakilere: "Yiyiniz, ben Peygamberin Allah'a kavuşuncaya kadar ne inceltilmiş halis buğday unundan yapılmış yufka bir ekmek yediğine ne de kızartılmış bir davar gördüğünü biliyorum" dediği rivayet edilmektedir.⁵²⁸ Yine Hiz. Aife'nin, "Rasulullah'ın döşeği tabaklanmış deridendi; içi de hurma lifiyle doluydu" dediği rivayet edilmektedir.⁵²⁹ Hiz. Peygamber, "Allah'ım Muhammed ailesine giyinecek kadar rızk ihsan eyle!" şeklinde dua ederek yeterli rızktan fazlasını istememiştir.⁵³⁰

"Bütün bunlar Hiz. Peygamber'in sade bir hayat yaşadığını, lükse ve israfa hiçbir zaman meyletmediğini, gönüllü bir tercihle fakirlerin yanında yer aldığını gösterir. Hiz. Peygamber isteseydi daha rahat ve daha yüksek standartlı bir hayat yaşayabilirdi. Fakat o, toplum seviyesinin en alt düzeyini tercih ederek melik peygamber değil; kul peygamber olmayı tercih etmiş, eline geçen imkanları kendisine ayırmadan bekletmeksizin hep fakirlere dağıtmıştır."⁵³¹

Hiz. Peygamber'in suffa ashabı ve sahabelerin yaşadıkları yokluk, fakirlik, çektikleri açlık ve imkansızlıkların bir kısmı, özellikle savaşlarda yaşanan açlık ve imkansızlıklar olup bir zaruret sebebiyle yaşanan konjonktürel yokluklardır.⁵³² Dolayısıyla Hiz. Peygamber dünyayla ilgili söyledikleri ve tutumları değerlendirilirken

---

⁵²⁵ Buhari, Rikak 17.

⁵²⁶ Buhari, Rikak 17.

⁵²⁷ İbn Mace, Et'ime 49.

⁵²⁸ Buhari, Rikak 16.

⁵²⁹ Buhari Buhari 16.

⁵³⁰ Buhari, Rikak 17.

⁵³¹ Ağırman, s. 58.

⁵³² Ağırman, s. 52.

bu durumun mutlaka dikkate alınması gerekir. Din eğitimcileri, Hz. Peygamber'in hayatını yüzeysel değil, daha derinlikli ve çok yönlü okumalar yaparak insanlara takdim etmelidirler. Hz. Peygamber'in yaşadığı çağın sosyo-kültürel özellikleri ve insanların yaşam standartları göz önünde bulundurularak dünya ve dünya hayatı kavramları çevresinde değerlendirilebilecek konular ele alınmalıdır.

Hz. Peygamber, yeme, içme ve giyme gibi kendisine yönelik zaruri ihtiyaçlarını karşılamanın dışında maddi anlamda sadece gündelik yararlanmayı esas almış. Hz. Peygamberin bu tutumunu, terk-i dünya yani dünyayı tamamen terk anlayışının dayanağı olarak değil; dünyaya aşırı bağlanmamanın bir eğitimi olarak değerlendirmek gerekir.⁵³³

3.2.3 Sahih Hadislerde Dünya Hayatına Olumlu Bakış

Kur'an, Müslümanlara manevi hayatın kapılarını açtığı gibi, maddi ya da dünyevi hayatın araç ve amaçlarını da açık bırakmıştır. Bu bakımdan, Müslümanlar, ahiret hayatına doğru ilerlerken, dünya hayatının araçlarını da terk edemezler. Çünkü İslam'da, dünya nimetleri karşısında nefsi büsbütün mahrum etmek haramdır. Ne dünyevi maddi hayatın girdabında boğulmak, ne de ruhi bir hayata ulaşayım diye, dünyaya ters düşmek söz konusudur.⁵³⁴

Dünya ve nimetlerine mesafeli yaklaşan hadislerin yanı sıra, dünya ve nimetlerinin, mal ve zenginliğin kıymetini haber veren; fakirliğin tehlikesine işaret eden bir çok rivayetin bulunması da dikkat çekicidir. Bunlardan bazılarını zikretmek istiyoruz: “Dünyalık/dünya nimeti tatlıdır, çekicidir. Kim onu hakkı ile (helal yollarla) elde ederse, onun için mübarek olur”⁵³⁵; “Helal mal, Salih bir insan için ne iyidir!”⁵³⁶; “Fakirlik neredeyse küfür olacaktı”⁵³⁷; “Allah'ım kâfirlikten ve fakirlikten sana sığınırım”⁵³⁸; “Allah'ım, bize verdiklerini artır, eksiltme. Bize ikramda bulun, bizi zengin

---

⁵³³ Ağırman, s. 58.

⁵³⁴ Abbas Mahmud el-Akkad, Kur'an Felsefesi, Ahmed Demirci (çev.). Ankara: Nur Yayınları, ts., s. 144-145.

⁵³⁵ Buhari, Rikak, 7; Tirmizi, Zühd, 41.

⁵³⁶ Ahmed, Müsned, IV, 197, 202.

⁵³⁷ Beyhaki, Şu'abu'l-iman, IV, 267.

⁵³⁸ Nesai, İstiaze, 16.

etme, bize ver, mahrum etme”⁵³⁹; “Allah’ım, ben zayıfım, beni güçlendir; zelili, beni aziz kıl; fakirim, bana rızık ver”⁵⁴⁰; “Allah’ım, fakirlikten, muhtaç olmaktan, zilletten, zulmetten ve zulme uğramaktan sana sığınırım”⁵⁴¹; “Veren el, alan elden daha üstündür”⁵⁴²; “Allah katında güçlü mümin, zayıf müminden daha hayırlıdır. Her şeyde bir hayır vardır. Sana fayda verecek şeye karşı hırslı/istekli ol, aciz olma”⁵⁴³ ; “Sizden birinin ipini alıp dağa çıkması, sırtına bir demet odun yüklenip getirerek onu satması ve bu sebeple Allah’ın onun şerefini koruması, insanlardan dilenmesinden daha hayırlıdır. Sonra (istediği kişi) belki verir, belki vermez.”⁵⁴⁴

Bu hadislerin bizlere verdiği mesaj, çalışıp helalinden mal ve servet sahibi olmanın emredildiği; başkalarına yük ve muhtaç olma anlamındaki fakirliğin yerildiğidir. Hz. Peygamber’in fakirlikten Allah’a sığınması ve onun neredeyse küfür olacağından söz etmesi dikkat çekmektedir.

İslam, lüks ve israf içinde yaşamayı ve saçıp savurmayı bir hastalık olarak gördüğü kadar, fakirliği de bir çok sosyal hastalığın kaynağı saymıştır. Başka faktörlerin yanı sıra, fakirlik, hırsızlık, yalan, gasp, ahde vefasızlık gibi bir çok sosyal yaranın yaygınlık kazanmasına sebep olmaktadır.⁵⁴⁵ Nitekim günümüzdeki iktisadi problemler neticesinde insanların yaşam kalitelerinin düşmesiyle dünyanın değişik ülkelerinde yaşanan olaylar bunun en canlı örneğini oluşturmaktadır.

Kardavi, fakirliği iman, ahlak, İslam düşüncesi, aile ve toplum huzuru için bir tehlike olduğuna işaret etmektedir. Ona göre İslam, İran Maniliğinden, Hristiyan Ruhbanlığından ve Hind Sufiliğinden/Mistisizmden gelen aşırı cereyanları kabul etmez. Fakirliği öven ne Allah’ın kitabında bir ayet, ne de Hz. Peygamber’in Sünnetinde sahih bir hadis vardır. Zühd ve takvayı öven hadisler hiçbir zaman, fakirliğin övülmesi anlamına gelmemektedir. Zira zühd kelimesi anlam bakımından mülkiyeti gerektirir.

---

⁵³⁹ Tirmizi, Tefsir 1; Ahmed, Müsned, V, 36, 39, 42, 44.

⁵⁴⁰ Hakim, el-Müstedrek, I, 527.

⁵⁴¹ Nesai, İstiaze, 14,15,16.

⁵⁴² Buhari, Zekat, 18, 50; Müslim, Zekat, 94, 95; Ebu Davud, Zekat, 28; Tirmizi, Zühd, 32; Nesai, Zekat, 50.

⁵⁴³ Müslim, Kader, 34; İbn Mace, Mükaddime, 10, Zühd 14.

⁵⁴⁴ Buhari, Zekat 50, 53, Buyu’, 15; Nesai, Zekat, 85; İbn Mace, Zekat, 25.

⁵⁴⁵ Muhittin Uysal, Dünyayı Yerin Asılsız Haberler, İslam ve Tasavvuf, s. 118.

Nitekim gerçek zahid, dünyalığa sahip olup elinde bulundurduğunu kalbine sokmayandır.⁵⁴⁶

Hiz. Peygamber'in, zenginlik ve fakirliğin doğurabileceği muhtemel sorunlarından Allah'ı sığınmasında dikkatleri çekmektedir. O, hem zenginlik, hem de fakirlik fitnesinden Allah'a sığınmıştır.⁵⁴⁷ Maddi anlamda varlık ve yokluk bir imtihan vesilesi ya da aracı olabilmektedir. Bu araçların ise insanı unutucu ve azdırıcı bir başka ifadeyle Allah'ı unutturucu ve O'na karşı azgınlaştırıcı sonuçlarından Hiz. Peygamber sıkındırmıştır.⁵⁴⁸

Hiz. Peygamber, insandaki dünya hayatını sevmenin tabiliğini belirten bir hadiste şöyle demektedir: "İnsan ihtiyarlasa bile onun iki duygusu genç kalır: Dünya sevgisi ile çok yaşama arzusu".⁵⁴⁹ Yahudiliğin sadece dünyaya, Hristiyanlığın ise ahirete dönük yüzüne karşılık, İslam bu aşırı algılama biçimlerini kaldırmış, orta yolu (itidal) ve insan yaratılışına (fıtratına) uygun olanı tercih etmiştir. Allah, Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyurur: "Allah'ın sana verdiği imkanlar içinde ahiret saadetini kazanmaya çalış, fakat dünyadan da nasibini unutma"(Kasas, 28/77).

Bu konu da şu hadis açıklayıcı mahiyet taşımaktadır. "Resulullah ile birlikte küçük çapta bir askeri yürüyüşe çıkmıştık. İçimizden biri bir su birikintisinin yanından geçerken şöyle demiş: 'İnsanların arasından çekilip de şu suyun kenarına gelsem, ondan ve etrafındaki yeşillikten yararlanarak ibadetle meşgul olsam'. Nihayet bu sahabe fikrini Hiz. Peygamber'e açmaya ve ondan gelecek emre göre hareket etmeye karar vermiş. Rasulullah kendisini dinledikten sonra fikrini beğenmediğini anlatmak üzere şöyle buyurmuştur. 'Ben Yahudilik veya Hristiyanlığı tebliğ etmek için gönderilmiş bir peygamber değilim. Aksine ben orta yolu takip eden, selim yaratılışa uygun düşen kolay ve yaşanabilir bir dini öğretmek için gönderildim. Muhammed'in varlığı kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki Allah yolunda ve İslam'ı yayma uğrunda bir sabah yürüyüşü, bir akşam gezintisi dünyadan ve onun içinde bulunan her şeyden değerlidir.

---

⁵⁴⁶ Yusuf Kardavi, Müşkiletü'l-fakr ve keyfe alecehu'l-İslam, Beyrut- 1987, s. 10-20.

⁵⁴⁷ Buhari Deavat, 44, 45, 46. Müslim, Zikir, 48.

⁵⁴⁸ Tirmizi, Zühd 3.

⁵⁴⁹ Buhari, "Rikak",5; Müslim, "Zekat", 113.

Yine yemin ederim ki sizden birinizin savaş saflarında yer alması altmış yıllık (nafile) namazından hayırlıdır”.⁵⁵⁰

Mal gaye değil, bir araçtır. Araç olan bir şeyin, değersiz ve kötü olduğu anlamına gelmez. Nitekim Ümmü Eymen, Hz. Peygamber’e hizmet eden Enes için dua etmesini istediğinde, O’nun duası: “Allah’ım, ona çok mal ve çocuk ver, verdiklerinde de bereket lütfet” şeklinde olmuştur.⁵⁵¹

Hz. Peygamber, Huneyn savaşından sonra yenilgiye uğrayan Hevazin kabilesinin reisi Malik’e, gelip Müslüman olması halinde esir olan ailesini ve ganimet olarak alınan mallarının kendisine verileceği haberini gönderdi. Malik bunu duyunca geldi ve Müslüman oldu. Hz. Peygamber ailesini serbest bıraktı ve mallarını iade etti.⁵⁵²

Yukarıdaki hadisler maddi unsurların insanları yönlendirmede çok büyük etkisi olduğunu göstermektedir. Önemli olan bu unsurların yerli yerinde kullanılması ve zamanlamasının çok iyi yapılmasıdır. Hz. Peygamber bunu çok iyi bir şekilde yapmaktadır. Kime, nerede, niçin, ne zaman ve nasıl davranılması gerektiğini çok iyi bilmektedir. Bu konuda insanları yönlendirmek ve motive etmek için maddi unsurları da kullanmaktan çekinmemiştir.

---

⁵⁵⁰ Müsned, V, 266.

⁵⁵¹ Buhari, Deavat, 18, 25, 47, 48.

⁵⁵² Osman Kesioğlu, Hz. Peygamber’in Hayatı Siyer-i Nebi, s. 131.

4. DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

Tezimizin eksen konusunu oluşturan din eğitimi açısından Kur'an'ın dünya hayatına bakış meselesi ele alındığında şu şekilde açıklamayı uygun gördük:

4.1 İman Öğretiminde Bir Araç Kainatın Maddi Boyutu

Kur'an, bir eğitim kitabı olarak, insanlığı eğitmek, yetiştirmek ve sağlam bir yöne yöneltmek için gelmiştir. İşte bu yöneltmeyi ya da rehberliği sağlamak için insana bir takım psikolojik sırlarını açıklar, çevresinde bulunan kainatla ilgili bilgiler verir. İnsanın hem kendi nefsindeki sırları, hem de çevresinde bulunan kainattaki sırları araştırıp öğrenerek doğru bir yön tutmaya teşvik eder.

Kur'an bir eğitim ve emir; insan ruhuna en doğru yolu tayin eden ve gösteren bir taktik kitabı olarak, onun içinde yer alan bilgiler, insan için kainatla ilgili işaretlerdir. İnsanın Allah'ın kainatında gözünü açarak tefekküre dalması ve celal sahibi Rabbine sığınarak ona itaat etmesi için birer belgedir.

Aklını kainatın esrarengiz derinliklerine yönelterek, akli eğitimini geliştirmek ve hayatın her alanında Allah'ın ayetlerini gösterir nitelikte Kur'an'da yer alan bilgilerden insanın istifade etmesi sağlanmalıdır.⁵⁵³ Yola dikilen işaret levhalarının, yaya veya sürücüsünün gözlerini kendilerine değil de, gideceği yöne yönlendirmesi gibi, evrendeki varlıklar veya tabiat olayları da dikkatleri kendilerine değil, kendilerinin ötesinde bir istikamete yöneltmeye çalışır. Bu bakış açısıyla, değer yüklü olan dünya veya daha geniş anlamda evren ve içerdiği her bir varlık, bir işarete, bir sembole, bir belgeye Kur'an'ın ifadesiyle 'ayet'e dönüşür.⁵⁵⁴

İnsan kendinde olmayan varlıklar alemi içinde yaşamaktadır. Onların etkisinden uzak kalmaz. Tabiat insanı hem inanç hem de zihin yönünden etkiler. Kainatta eğitim yönünden bir çok fayda bulunmaktadır. Allah tabiatın tetkikini isterken, bir yandan bilginin kaynağı olduğunu bir yandan da kendi varlığını anlayıp inanmaya

⁵⁵³ Muhammed Kutup, İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler, s. 12-15.

⁵⁵⁴ Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 169.

vasıta olacağını kastetmektedir.⁵⁵⁵ Kur'an'da, "göklerde ve yerde nice deliller/ayetler vardır"⁵⁵⁶ ifadeleriyle, Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, sonsuz kudretine, ilmine ve hikmetine delil teşkil eden varlık, kanun ve oluşumlara, işaret edilmektedir. Bunlar bir ders niteliğinde insana sunulmaktadır.⁵⁵⁷ Bu derste insan çevresinde olup bitenlere gözlem yapar; dikkatle araştırır ve inceler. Bu ise insanı alem (kainat, dünya) hakkında bir bilimsel bilgiye götürür. Daha sonra alemin yapısı hakkında tefekkür ederek de Yaratıcı'nın varlığı inancına ulaşır.⁵⁵⁸ Bu dersin sonunda her insan hedeflenen zihin dünyasına sahip olmakta mıdır? Kur'an akla, yani tefekkür, teemmül, tedebbür vs. ye başvurarak makul olan Allah'ın varlığına imanın oluşabileceği⁵⁵⁹ gibi, marazi bir durum olan inançsızlığın ise devam edebileceğini⁵⁶⁰, bildirmektedir.⁵⁶¹

"İman, akli bir temele dayanmak durumundadır."⁵⁶² Bununu için Allah, Kur'an'da aklın kullanılmasını istemektedir. Bunu da daha çok tabiat oluşumlarını, dünya nimetlerinin meydana geliş süreçlerini anlatarak bunlar üzerinde akılla yani tefekkür, tedebbür, tefakküh vs. edilmesini istediği bir çok ayette görülmektedir.

İslam fikir tarihinde özellikle bir çok tasavvufi düşünür ve azımsanmayacak sayıdaki Hristiyan ilahiyatçısı Allah'a imanı akla ve mantığa dayandırmanın verimsiz ve hatta saçma olduğunu düşünmüştür. İslam fikir tarihinde özellikle çeşitli tasavvufi yönelişler içinde bulunan birçok düşünür, iman konusunda nazari aklın gücüne güvenmemişlerdir. Onlar derin teemmül ve tefekkür hayatını benimsemelerine rağmen, tefekkürün neticeyi elde ettirecek bir yapıda olmasının işe yaramayacağını düşünmüş görülmektedirler. İmanın akli ya da rasyonel delillerle temellendirilmesine karşı çıkma, Batı fikir tarihinde özellikle ilahiyatçılar içersinde daha bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bir çok ilahiyat çevrelerinde, bazen, "inanma" ile "akıl-mantık çerçevesine sığma" neredeyse karşı karşıya gelmiştir. "İnanıyorum, çünkü saçmadır (akla, mantığa

---

⁵⁵⁵ Bayraklı, İslam'da Eğitim, s. 145-146.

⁵⁵⁶ Yusuf, 12/105.

⁵⁵⁷ Bayraklı, Tefsir, 11, 277.

⁵⁵⁸ Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, 7. Baskı, İzmir İlahiyat Fak. Yayınları, İzmir 1999, s. 27.

⁵⁵⁹ Ali İmran, 3/191.

⁵⁶⁰ Yusuf, 12/105.

⁵⁶¹ Mehmed S. Aydın, Din Felsefesi, s. 21.

⁵⁶² Mehmed S. Aydın, Din Felsefesi, s. 23.

sığmamaktadır)” diyen Hristiyan ilahiyatçısının sayısı hiç de az değildir.⁵⁶³ Dolayısıyla dünyevi nimetlerin oluşumuna ve tabiat olaylarındaki nizam ve intizamın mükemmelliğine dikkat çekilerek, Allah’a imana ulaştırmayı hedefleyen Kur’an’ın dünyayı algılayışı ile tasavvuf ve Hristiyan düşüncesindeki umumiyetle olumsuz dünya anlayışını telif etmek zor görünmektedir. Kur’an’da, gökler ve yer ve her ikisi arasında bulunan her şey, Allah’ı tesbih ederek ulvileşirken “ yedi gök ile yer ve onların içinde yer alan her şey O’nu tesbih etmektedir. O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur”⁵⁶⁴; geleneksel İslam düşüncesinde dünya ve içindekiler “mel’un”laşabilmektedir: “Dünya mel’undur, içindekiler de mel’undur”⁵⁶⁵. Bununla birlikte İslam düşüncesinde bunun aksi fikirde olanlar da olmuştur ki, onlardan biri olan Muhammed İkbal şunları söylemektedir: “Kutsal olmayan diye bir dünya yoktur. Bütün bu madde genişliği, ruhun kendini anlayabilmesi için bir alan teşkil etmektedir. Her yer kutsal, pak ve saftır.”⁵⁶⁶ Bize göre çünkü Allah’ın eseridir, Allah’ın eserine ise melun denilemez.

Bunun çok ötesinde Kur’an, bütün dünyaya, kainata, tabiata Müslüman gözüyle bakmaktadır. Zira insanın dışında⁵⁶⁷ dünyada yani “göklerdeki ve yerdekilerin hepsi, ister istemez O’na teslim olmuştur”⁵⁶⁸; ve “göklerde ve yerde bulunan her şey Allah’ı tesbih etmektedir.”⁵⁶⁹

Dünya ya da alem veyahut tabiat Allah’ın varlığına ve sıfatlarına delil teşkil eden bir yapıya sahiptir. Kelamcılar ve filozoflar buradan hareketle bir çok delil geliştirmişlerdir. Bunların delil, kaynağı ise dünya veya tabiat olmuştur. Bunlardan biri “kozmoz” dan yani “alem”den Allah’ın varlığına gitmeye çalışan “kozmozolojik” delildir. İnsanların çevrelerinde görüp tanıdıkları varlıkların kendi kendilerini açıklayacak

---

⁵⁶³ Mehmed S. Aydın, Din Felsefesi, s. 25.

⁵⁶⁴ İsra, 17/44.

⁵⁶⁵ Acluni, Keşfu’l-hafa ve muzillu’s-safa, 1, 364.

⁵⁶⁶ Muhammed İkbal, İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, Çev.: N. Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul tsz., s.211.

⁵⁶⁷ Fazlurrahman, Ana Konuları Kur’an, s. 125.

⁵⁶⁸ Ali İmran, 3/83.

⁵⁶⁹ Hadid, 57/1; Haşır, 59/1; Saf, 61/1; İsra, 17/44; Nur, 24/41.

durumda olmamaları, kelimcileri ve filozofları maddi dünyanın ötesine gitmeye sevk etmiştir.⁵⁷⁰

Dünyadaki objelerden hareketle Allah’a ulaşan Hz. İbrahim’in zihni çıkarımları dikkat çekicidir. “Böylece biz İbrahim’e, kesin inananlardan olsun diye göklerin ve yerin melekutunu gösteriyorduk. Üzerine gece basınca İbrahim bir yıldız gördü: “Budur Rabbim” dedi. Yıldız batınca, “Batanları sevmem” dedi. Ayı doğarken görünce: “Budur Rabbim” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce: “Budur Rabbim, bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım”. “ Ben, benliğimi tamamen gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben O’na ortak koşanlardan değilim”.⁵⁷¹ Hz. İbrahim, gelip-geçici olandan hareket ederek gelip-geçici olmayan bir yapıcıya, yaratıcıya, sebebe, varlığı zorunlu olana ulaşmıştır. Dünya hayatı da gelip geçicidir ancak, varlığı ile Yüce Allah’ın varlığına işaret eden bir yapıdadır.

Kur’an’da, delil kelimesi, iletmek, götürmek, yol göstermek, irşat etmek anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁷² Dünyadaki varlıklar, oluşum ve işleyiş süreçleriyle Allah’a götüren birer delil veya ayettir. Alemde var olan her şeyde bir düzen ve gaye görülmektedir. Bu düzen ve gaye ise kendi başına ortaya çıkamaz. Aleme bu nizam ve gayeyi veren ilim, kudret, irade ve inayet sahibi bir varlığın bulunması gereklidir. Bu varlık ise Allah’tır. Dolayısıyla dünya veya alem, insanları Allah’a götüren bir ayet bir delil olmaktadır. Din eğitimi, Allah’a ve ahiret iman konusunda dünyanın bu yapısından istifade etmelidir.

Kur’an’da, Allah’ın yeryüzündeki bütün varlıkları insanların hangilerinin daha güzel davranışta bulunacaklarını denemek üzere bir süs olarak yarattığı dile getirilir.⁵⁷³ Kur’an’da, dünyadaki varlıkların sıradan süsler olmadığını, Allah’a götüren çok önemli objeler olduğu görülmektedir. Kur’an’da bazı ayetlere temas etmemiz konuyu daha açıklayıcı hale getirecektir: “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün gidip

⁵⁷⁰ Mehmet S. Aydın, Din Felsefe, s. 41-42.

⁵⁷¹ Enam, 6/76-79.

⁵⁷² Furkan, 25/45; Saf, 61/10; Taha, 20/40.

⁵⁷³ Kehf 18/7.

gelişinde elbette akıllı selim sahipleri için ibret verici deliller vardır. Onlar ..göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: “Rabbim sen bunu boş yere yaratmadın, sen yücesin, bizi ateş azabından koru (derler)”⁵⁷⁴ Dünya, kainat üzerinde düşünülmesi gereken bir değere sahiptir düşünen insanlar ve din eğitmcileri “dünyanın kainatın boşana yaratılmadığı ilkesini” insanlığa öğretmelidir. Dünyayı adi gören ve ona değer vermeyen bütün görüşleri yukarıdaki ayette geçen bu ifade yok etmektedir. Çünkü Yüce Allah boşunalık yaratmaz. Düşünen ve anlayan insanlar için kainat boşuna olamaz. Din eğitmcileri de Ali İmran süresinin 190 ve 191. ayetlerini öğrenciler ve tüm halka öğretmeli, akıllı kainata akıtmanın erdemini vurgulamalıdır.

Diğer taraftan şu ayetlere de bakabiliriz: “Güneşi ışık, ayı nur yapan, yılların sayısını ve (vakitlerin) hesabını bilmeniz için aya konakları düzenleyen O’dur. Allah bunları hak ile yaratmıştır..”⁵⁷⁵

“Odur ki dünyayı/yeryüzünü/arzı yaydı, orada dağlar ve ırmaklar var etti; bütün meyvelerden iki çift yarattı... Bunda düşünen toplum için ibretler vardır. Arzda birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, çatalı ve çatalsız hurmalıklar vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır, ama üründe birini ötekinden üstün kılarız..”⁵⁷⁶

“Bakmıyorlar mı develere nasıl yaratıldı, gökler nasıl yükseltildi, dağlar nasıl dikildi, yer nasıl yayıldı ve döşendi?”⁵⁷⁷ Dünyadaki varlıklar, bunları yaratılış ve özellikleri, üzerinde düşünce, tefekkür, akletme ameliyelerinin gerçekleştiği ve neticesinde Allah’a ve Ahiret varlığına ulaştırıcı çok değerli obje, din eğitimi açısından eğitim materyali haline dönüşmektedir. Bundan dolayı eğitiminin programında tabiat bilimlerinin dersleri olmalıdır. Çünkü Yüce Allah tabiat denen bir kitabı bize vermiştir, bu kitap okunmalı, anlaşılmalı ve araştırılmalıdır. Bu araştırmalardan kabuk bir ilahiyat eğitimi olamaz.

Kur’an’ın üçte birine yakın bir kısmını, insanın kendi nefesine, biyolojik yapısına, yer ve göklerde olup bitenlere, tarihi olaylara bakmasını, onlar üzerinde

---

⁵⁷⁴ Ali İmran, 2/190-191.

⁵⁷⁵ Yunus, 10/5.

⁵⁷⁶ Ra’d, 13/34.

⁵⁷⁷ Gaşiye, 88/17-20.

düşünmesini isteyen ayetlerden oluşması dikkat çekicidir. Alemde görülen nizam ve gayenin tespitinden yola çıkarak Allah'ın varlığına ve O'nun ilim, kudret ve irade gibi sıfatlarının bilgisine ulaşılmaktadır. Farabi, İbni Sina, Gazali gibi bir çok ünlü düşünür, Allah'ın adaletini, cömertliğini, güzelliğini anlatırken sözü alemin yapısına getirmekte ve fikirlerini bu yolla açıklamaya çalışmaktadırlar. Gazali, alemin yapısı ile ilgili ayetler hakkında düşünen ve gözlerini alemdeki hayran olunacak sağlam düzene çeviren bir kişinin, onun yaratıcı, yönetici bir failden müstağni kalamayacağını göreceğini belirtir. Allah, biz insanları akli çıkarımlara yöneltmekle en hakir ve zayıf bir şeyde bile latif hilkatın ve tertiple tezyin edilmiş bir yapının bilgisine iletir.⁵⁷⁸ İnsan, kendisi dışında dünyada bulunan varlıklardan hareket ederek Allah'ın varlığı fikrine ulaşmaktadır. Böylece dünya varlıklarıyla birlikte insanı Allah'a imana götüren bir vasıta ya da araç olmaktadır.

Allah, gece ile gündüzün nasıl birbirinden ayrıldığını, gemilerin denizlerde ne şekilde yüzdüğünü, gökten yağmurun nasıl indiğini, rüzgarların nasıl estirildiğini, gökle yer arasında bulutların nasıl sürüklendiğini açıklamamakta, bunları gözlem ve deneye bırakmaktadır. İnsan, Allah'ın koyduğu kanunların mahiyetini Allah'ın inayeti ile aklını kullandığı ölçüde, gözlem ve deneylerle kavrayabilir, öğrenebilir.⁵⁷⁹

Kur'an, insanın eğitilmesi sürecinde farklı yaklaşımları ve materyalleri kullandığını görmekteyiz. Hz. Peygamber'in ilahi davetine olumsuz tavır takınan muhataplarını eğitmek, için yani Allah'a, ahiret gününe ve peygamberine inanmalarını gerçekleştirebilmek için putların her hangi bir gerçekliğinin olmadığını, geçmiş kavimlerin başına gelen helak ediliş hallerinin aşikar olduğunu Kur'an anlatmaktadır.⁵⁸⁰ Bütün bunlara rağmen Kur'an, onların nefislerinin arzularını tanı edinerek, büyük çoğunluğunun ilahi daveti dinlemedikleri veya akıllarını kullanmadıklarını, benimsedikleri tavır itibarıyla hayvanlardan daha kötü durumda

---

⁵⁷⁸ Mehmet S. Aydın, Din Felsefesi, s. 71.

⁵⁷⁹ Muhammed Kutup, İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler, s. 16.

⁵⁸⁰ Furkan, 25/1-42.

olduklarını belirtir.⁵⁸¹ İlahi davete verilen bu olumsuz cevaplara ve tavırlara rağmen Allah'ın insanı eğitime iradesi, farklı bir yöntem ve argümanla kendini göstermektedir.

O da Allah'ın, dünyadaki veya tabiattaki tabi olayların cereyan edişini bir eğitim malzemesi ve aracı olarak kullanmasıdır. Dünyada, ilahi eğitime olumlu cevap vermeyenler yine dünyada ve dünyadaki tabi olaylarla eğitmek istenmektedir. Ayetlerde tabi olaylar çok çarpıcı ve ritmik bir şekilde anlatılarak, buradan hareketle insanın aklını kullanması ve böylece Allah'a, ahirete ve peygambere imana ulaşması hedeflenmektedir. Bir manada dünyadaki tabii olaylar, mesajı taşıyan kanal fonksiyonu görmekte, bu kanallarda da aklın işletilerek düşünüp öğüt alınması ile ilahi davete olumlu cevap verilmesi amaçlanmaktadır. “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi, onu elbet hareketsiz kılardı. Sonra biz, güneşi ona delil kıldık. Sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz. Sizin için geceyi örtü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de çalışıp rızık arama vakti yapan O’dur. Rüzgarları rahmet yağmurunun önünde müjdeleyici olarak gönderen O’dur. Ölü toprağı diriltmemiz ve yarattığımız hayvan ve insanları sulamamız için gökten tertemiz su indiriyoruz. Gerçek şu ki, düşünüp öğüt almaları için suyu, ülkeler arasında bir nizamla göre dağıtmışızdır. Buna rağmen insanların çoğu nankörlükte direnmiştir.”⁵⁸²

Yüce Allah hemen hemen her sürede, insana ders vermek ve onu böylece eğitmek amacıyla dünyada meydana gelen tabiat olaylarıyla adeta yeni bir ders işlemektedir. Bu ders ile kendinin sonsuz bir kudrete sahip olduğunu insana ispat etmekte, eserden müessire gitmenin yolunu öğretmektedir. İnsan aklını, gözlemine çeşitli tabiat olaylarına çevirerek, ona tevhid inancının yolunu göstermektedir. Allah, tabiat kitabını insanın önünde açıyor, onu nasıl okuyup değerlendireceğini gösteriyor ve oradan Allah'a imana nasıl varacağını öğretiyor. Hayatın kökenine ve hayatını sürdürmek için ihtiyacı olan nimetleri ve kendisine sunulan fiziki çevre döşediğini ve beşliğini anlatarak ilahi kudreti anlamasında rehberlik ediyor.⁵⁸³

---

⁵⁸¹ Furkan, 25/ 43-44.

⁵⁸² Furkan, 25/45-50.

⁵⁸³ Bayraklı, Tefsir, 13, 519, 524.

Kur'an, tabiat ve tabii olaylar hakkında sık sık ve devamlı tekrar edilen ifadelerle tabiatı, Allah'a isnat etmiş veya tabiatla insan arasında ilgi kurmuş ya da bu ikisiyle birden ilişkilendirmiştir. Bunlar, çoğu zaman, Allah'ın sınırsız kudretini ve haşmetini tasvir ederek insanı inanmaya davet etmekte veya yine Allah'ın sonsuz rahmetini sergileyerek insanı Allah'a şükretmeye çağırmaktadır. Aynı zamanda tabiatın azameti ve insana sağladığı faydalar, tabii olaylardaki görülen düzenlilik ve kararlılık kadar vurgulanmaktadır.⁵⁸⁴

Tabiat, Allah'ın en büyük mucizesi olarak Kur'an'da bir çok defa dile getirilmiştir. Tabiat o kadar mükemmel örülmüş ve o kadar düzenli çalışmaktadır ki, Allah'tan başka hiçbir varlık böylesine geniş ve istikrarlı bir yapıyı inşa edemez: “Yedi kat göğü birbiri üzerine tabaka tabaka yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında bir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görüyor musun? Sonra tekrar tekrar yine bak; sonunda göz, aradığı bozukluğu bulamayıp güçsüz ve bitkin bir halde sana geri dönecektir.”⁵⁸⁵ “Dağları, yerinde cansız gibi durur görürsün. Oysa onlar bulutların geçişi gibi geçerler. Bu, her şeyi sağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Doğrusu O, yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵⁸⁶

Dev bir makine gibi olan bu dünya veya kainat, içindeki tüm sebeplilik süreçleriyle birlikte, kendi yapıcısının temel işareti yani ayeti ve varlığının delilidir. Boyutları böylesine engin, karışık, zor, ancak dakik olan bir düzeni sonsuz güçlü, merhametli ve gayeli bir varlıktan başka kim yaratabilir? Dolayısıyla tabiat, akla sığmaz enginliği ve mükemmelliği ile insanlar için Allah'ın varlığına bir işaret/ayet olarak hizmet etmektedir.⁵⁸⁷

Dünya bütün tabiiliğiyle kendinden öteye başka bir varlığı, yani yaratıcısını gösteren bir işaret/ayettir. Her ne kadar işaretten yaratıcıya geçiş akla uygun ise de bir işaretin ne anlama geldiğini anlayabilmek için akıldan başka diğer bir yeteneğe daha ihtiyaç vardır, o da imandır. Zira birçok tabiatçı, kainatı kendinden başka bir şeye delalet eden bir işaret olarak değil, kendisini bizzat nihai bir hakikat olarak

---

⁵⁸⁴ Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 127.

⁵⁸⁵ Mülk, 67/3-4.

⁵⁸⁶ Neml, 27/88.

⁵⁸⁷ Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 130, 131.

görmemektedir: “Onlar, ‘Bizim dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Dünyaya geldiğimiz gibi ölürüz. Bizi ancak zaman yok eder’ derler. Fakat onların bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Sadece öyle zannediyorlar.”⁵⁸⁸ Kur’an, bütün surelerinde, bir işaretin doğru okunabilmesi ve tam anlaşılabilmesi için “akli-kalbi” bir tavrın şart olduğunu ısrarla ifade etmektedir. Böyle bir kimse ancak gerçekten işitir, gerçekten görür ve gerçekten anlar”⁵⁸⁹.

Kur’an’da, rüzgarın,⁵⁹⁰ kuşların,⁵⁹¹ dağların,⁵⁹² yeryüzündeki ve göklerdeki yani dünyadaki varlıkların hepsinin Allah’ı tespih ettikleri,⁵⁹³ yine yıldızlardan ve ağaçlardan,⁵⁹⁴ tutun da gölgelerine varıncaya kadar yeryüzündeki ve göklerdeki her şeyin Allah’a secde ettiği⁵⁹⁵ belirtilmektedir. Hatta Kur’an’ın bazı sûrelerine tespih ile başlanması da dikkat çekmektedir.⁵⁹⁶ Bütün varlıklar kendi yapıları ve varoluşları ile Allah’ın yüceliğini, kudretini ve bütün diğer sıfatlarını hal dilleri ile ifade etmektedirler. Dünyada ağacından kuşuna varıncaya kadar her şey bize Allah’ın varlığını, birliğini ve kudretini anlatmaktadır. Ayrıca dünyadaki bütün varlıkların her biri, insan aklını ve gönlünü Allah’a götürmekte ve iman etmesini temin edecek gizemler taşımaktadır.⁵⁹⁷ Kainattaki varlıkların tespihi gündeme getirilerek, insanlara tespihlerini ihmal etmemeleri söylenmekte, bir bakıma evrensel bir ibadet olan tespih ibadetinin dışında kalmamaları önerilmektedir. Böylece Allah, bize tüm kainatta var olan varlıkların O’na ibadet yapmasının tespih olduğunu da öğretmektedir.⁵⁹⁸

Tesbih, Allah’ın varlığına ve birliğine götüren delil anlamına da gelmektedir.⁵⁹⁹ Kainatın, göklerin, yerin ve onların içindeki varlıkların esrarengiz

---

⁵⁸⁸ Casiye, 45/24.

⁵⁸⁹ Fazlurrahman, Ana Konuları ile Kur’an, s. 132-133.

⁵⁹⁰ Rad 13/13.

⁵⁹¹ Nur 24/41.

⁵⁹² Enbiya 21/79; Sad 38/18.

⁵⁹³ Haşr, 59/1, 24; İsrâ 17/44;

⁵⁹⁴ Rahman 55/6.

⁵⁹⁵ Rad 13/15; Nahl 16/49; Hac 22/18.

⁵⁹⁶ Hadid 57/1; Harş, 59/1; Saf, 61/1; Cuma, 62/1; Teğabun, 64/1.

⁵⁹⁷ Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, 2. Basım, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2007, 19, 16, 238.

⁵⁹⁸ Bayraklı, Tefsir, 19, 238, 263.

⁵⁹⁹ Bayraklı, Tefsir, 19/270.

yapısı, Allah'ın varlığına delil teşkil etmektedir. Bu varlıkların delil olması, tesbihin kendisini teşkil etmektedir.⁶⁰⁰

Dünya veya kainat, Kur'an ayetlerinin de Allah tarafından gönderildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla dünyayı öyle sıradan bir olgu olarak algılamamak gerektiğini bizler buradan anlamaktayız. Tek yönlü bakışlar değil, çok yönlü bakışlar dünya kavramını daha gerçekçi zeminde değerlendirme fırsatını bizlere vermektedir. Dünya varlığıyla Allah'a iman eğitimi destekleyen en önemli malzemeyi teşkil etmektedir. Din eğitimcileri Allah'a ve ahirete iman eğitimi konusunda dünyanın bu özelliğini Kur'an'da Allah'ın insanı eğitmek için değerlendirildiği gibi, değerlendirebilmelidirler.

Göklerden yere kadar olan tüm tabiat olayları, karada ve denizde meydana gelen çeşitli olaylar, tabiatı yaratan ve hikmetini gayet açık olarak tabiatta gösteren Allah'ın, aynı şekilde Kur'an ayetlerini veya işaretlerini vahiy yoluyla gönderdiği hakikatini de desteklemektedir. Eğer ciddi olarak ve içtenlikle tabiat ve Allah hakkında tefekkür edilirse bu aşikar bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla tabiatı Allah'tan başkası yaratmış olamazsa, aynı şekilde Kur'an'ı da O'ndan başka kimse göndermiş olamaz. Tabiat, Allah'ın tükenmez 'kelimelerini' veya 'kelamını' ihtiva ettiği gibi, Kur'an'da onları temsil etmektedir⁶⁰¹: "De ki: 'Rabbimin kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadarını daha ilave etsek, Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi.'⁶⁰²

Kur'an'da tabiatın yaratılışı ile vahyin gelmesini birbirine benzeten bir çok İslam alimi, vahiy ile kainatın yaratılmasındaki paralellığe ve benzerliğe işaret etmişlerdir. Kur'an ve tabiatın bu kadar çok bir arada zikredilmesi tesadüfî olamaz; bilakis aralarında çok yakın bir alaka olduğu için zikredilmişlerdir.⁶⁰³ Kıyamet gününde iyi ve kötü davranışta bulunanlara nasıl muamelede bulunulacağından kısaca bahsedildikten sonra⁶⁰⁴ Kur'an diyor ki: "İşte bunlar Allah'ın, sana hak olarak

---

⁶⁰⁰ Bayraklı, Tefsir, 11, 276; 3, 304-305.

⁶⁰¹ Fazlurrahman, s. 133-134.

⁶⁰² Kehf, 18/109.

⁶⁰³ Fazlurrahman, s. 134.

⁶⁰⁴ Ali İmran, 3/106-107.

okuduğumuz ayetleridir... Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır...".⁶⁰⁵ Görüldüğü gibi kainatın ayetleri kimden gelmiş ise Kur'an'ın ayetleri de O'ndan gelmiştir, O yaratmıştır.

Kur'an, kainatın, bir düzen ve sisteme bağlı olduğunu vurgulayarak, insanlara sistemli düşünmenin kapılarını aralamakta ve böylelikle o, insanı darmadağınık düşünce kırıntılarından kurtarıp, sistemli tefekküre ve kainatı sebep-sonuç perspektifinden değerlendirmeye yönlendirmektedir. Sistemli düşünme yöntemini kavrayan insan, aynı zamanda, düşünce bakımından yüksek ahlaka ermiş, terbiye görmüş ve ideal insan olma yoluna da girmiş demektir.⁶⁰⁶

Kur'an'ın, Allah'a imanın öğretimi ve eğitimi konusunda tabiat olaylarını ve dünyevi nimetlerinin oluşumunu çok yoğun bir şekilde kullanması din eğitimi açısından oldukça anlamlıdır. Burada hareketle Allah'a, ahirete ve hatta vahye iman öğretimi ve eğitiminde dünyadaki varlıkların bir eğitim unsuru ya da aracı olarak kullanılması gerekmektedir.

4.2 Dünyevi Nimetler Ve Yeryüzündeki Ve Göklerdeki Varlıklar İle İnsana Kazandırılmak İstenen Bakış

Mekke'de indirilen vahiyler, insanların İslam dinini öğrenmeye hazırlanmaları olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemdeki ayetler, insanları, kendi subjektif görüşlerini aşmaya, çevrelerini gören, duyan, düşünen ve anlayan gözlerle bakmaya çağırmıştır. İnsanlar baktıklarını görmeli, gördükleri üzerinde düşünmeli, akıllarını kullanmalı, var oluş sırlarını anlamaya çalışmalıdırlar. Bu insanların sahip oldukları kabiliyetleri gereğince kullanmasına bağlıdır. Böylece kabiliyetlerini iyi değerlendirerek çevresindekilere bakan, gören, düşünen, aklını kullanan ve var oluş sırlarını anlamaya çalışan insanlar, "Allah'ın varlığını kabul edecek, O'na inanacak, O'nu sevecek, O'nun sevgisiyle Peygamberi sevecek ve Peygamberin getirdiği öğütlere uyacaklardır."⁶⁰⁷ Bu hususta şu ayetler misal olarak verilebilir: "Yeryüzünde dolaşınız da bakınız ki Allah yaratmaya nasıl başlamıştır. İşte Allah, aynı şekilde sonraki yaratmayı da yapacaktır.

⁶⁰⁵ Ali İmran, 3/108-109; 190-191; Rad, 13/1-2; Yunus, 10/1-3; Yusuf, 12/102-105; Taha, 20/1-6.

⁶⁰⁶ Fethullah Gülen, Kur'an'ın Altın İkliminde, Nil Yayınları, İstanbul 2010, s. 534.

⁶⁰⁷ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, **Din Öğretimi**, Akid Yayınları, Ankara 1991 s. 43.

Şüphesiz ki Allah'ın her şeye gücü yeter.”⁶⁰⁸ “Görmüyorlar mı ki, kudretimizin eseri olmak üzere onlar için birçok hayvan yarattık...”⁶⁰⁹ “Develerin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”⁶¹⁰

Böylece Yüce Allah gözlem metodu ile bilimsel araştırmaların yapılmasını öngörmekte ve tabiat bilimleri ile manevi bilimlere gidişin önemini vurgulamış olmaktadır. Bilimsel araştırmalar yapılarak, yaratılışın arkasındaki gücün bulunması, oradan imana gidiş demektir. Tabiat bilimlerinin neticelerini, manevi oluşumlara dönüştüren bir beyin ve bunun yetiştirilmesinin önemi açıkça belirtilmektedir. Maddi oluşumlardan manevi oluşumlara geçecek bir beyin ve rahat bir gönül aranmaktadır. Beyindeki bilgilerin gönle inmesi, orada imana dönüşmesini gerçekleştirecek bir şahsiyet ve eğitim insanlardan, özellikle Müslümanlardan istenmektedir.⁶¹¹

Hayvanlar ve ekinler/bitkiler, Ali İmran 14'te dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan, insanların aşırı sevgiyle bağlandıkları hayali ve gayri meşru bir şeye sebep olmaları sebebiyle şeytanın ve beşerin bilgisizliğinin süslü gösterdiği objeler arasında yer almaktadır.⁶¹² Aynı zamanda bunlar meşru birer nimet olmaları hasebiyle Allah'ın süslediği nesnelerdir.⁶¹³ Kur'an'da, hayvanlar ve bitkiler, amacı tevhid inancına varmak; ara hedefi ise insanın duyu organlarını ve beynini harekete geçirmek olan derslerin araçları olarak da değerlendirilmektedir. “Sizin için hayvanlarda da büyük bir ders/ ibret vardır”.⁶¹⁴ Yüce Allah, kendi varlığını, birliğini ve kudretini anlatmak için hayvanlar üzerinde ders vermektedir. Hayvanlar alemini, özellikle insanlar için çeşitli faydalar temin eden hayvanları incelemek, ibret denen dersi oluşturmaktadır. Bu ders, Allah'ın insan aklına hitap ettiğini, akli harekete geçirmek istediğini gündeme getirip, insan aklını Allah'a götürmeyi hedeflemektedir.⁶¹⁵

---

⁶⁰⁸ Ankebut, 29/20.

⁶⁰⁹ Yasin, 36/71.

⁶¹⁰ Gaşiye, 88/17-20.

⁶¹¹ Bayraklı, Kur'an Tefsir, 21,, 87,90.

⁶¹² Elmalılı, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul :Azim Dağıtım, 2, 321.

⁶¹³ Elmalılı, 2, 31.

⁶¹⁴ Nahl, 16/66.

⁶¹⁵ Bayraklı, Tefsir, 11, 14-17; 13, 204-205.

Rahman süresinde akıcı ve ahenkli bir üslupla Allah'ın lütuf ve nimetleri sayılır, “Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız?” şeklinde uyarıda bulunulup, insanlar inkardan aciz kılınarak inanmaya çağılır. “Yıldızlar ve ağaçlar secde ederler.⁶¹⁶ Yeri de canlılar için hazırlamıştır. Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır.Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.”⁶¹⁷ “Şimdi, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz”.⁶¹⁸ “Şimdi, Rabbinizin yaratış gücünü nasıl göremezsiniz?”⁶¹⁹

Yüce Allah, Nahl süresinde, yeryüzünü ve gökleri ve insanı da nutfeden/meniden yarattığını ifade ettikten sonra, ⁶²⁰ çok ayrıntılı bir şekilde dünyadaki/yeryüzündeki küçük ve büyük baş hayvanların, ayrıca at gibi binek hayvanların insanlara sağladığı faydalı özellikleri sayılmaktadır.⁶²¹ Yine yeryüzünde ağaçları, zeytinleri, hurma ağaçlarını, bağları ve her türlü ürünü; rengarenk şeyleri insan için yarattığını; geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve yıldızları insanları hizmetine sunduğunu; pek çok nimetin elde edildiği ve yara gemilerin gittiği denizleri de insana boyun eğdirdiğini vurgulamaktadır.⁶²² Bütün bunlarda, düşünen, aklını kullanan ve öğüt alacak bir toplum için dersler vardır.⁶²³ Böylelikle, tabiat kitabını okurken akıl, tefekkür, öğüt alma ve şükretme değerlerini harekete geçirme hedeflemektedir.⁶²⁴ Yüce Allah yeryüzündeki dünyevi nimetler ve tabiat olayları ile insanın düşüncesine; gökyüzündeki cisimlerin işleyişi ile insan aklına; tabiatın ve dünya hayatının birer enstrümanı olan nimetlerin ya da varlıkların güzellik boyutu ile de insanın hatırlayıp öğüt alma yeteneğine hitap etmekte, onları harekete geçirmekte ve onlardan hareketle Allah'a varmayı öğretmektedir.⁶²⁵ Bu bağlamda, din eğitiminin programında, insanı Allah'a şirk koşma ve O'nu inkar etmeden kurtaracak ve tevhid inancının kökleşmesini sağlayacak

---

⁶¹⁶ Rahman, 55/6.

⁶¹⁷ Rahman, 55/10-12.

⁶¹⁸ Rahman, 55/16

⁶¹⁹ Rahman, 55/13.

⁶²⁰ Nahl, 16/3-4.

⁶²¹ Nahl 16/5-8.

⁶²² Nahl 16/10-14.

⁶²³ Nahl 16/11,12,13.

⁶²⁴ Bayraklı, Tefsir, 10, 448.

⁶²⁵ Bayraklı, Tefsir, 10, 451.

yeryüzü, gökyüzü ve biyoloji ile ilgili bilgileri üreten bilimlerin de yer alması önerilmektedir.⁶²⁶

İnsanların öyle iç gözleri, kabiliyetleri vardır ki, onlarla Allah'ı görüyormuşçasına idrak edebilirler. “Size Rabbinizden açık belgeler gelmiştir; kim görürse lehine, kim körlük ederse aleyhinedir”.⁶²⁷ İç bakış, ince ve derin anlayışa erişen insanların vahiyleri kavramaları kolay olmuştur. Bu tür insanlar bilen ve anlayan insan haline gelmişlerdir. “Bilen millet için ayetleri uzun uzun açıkladık. Anlayan millet için ayetleri uzun uzadıya açıkladık.”⁶²⁸

Bununla birlikte insanlar kabiliyetlerini yeterince kullanamayabilmektedirler. Kabiliyetler eğitilmeyince en ilkel seviyede kalabilmekte, bunun ötesinde körleşebilmektedir.⁶²⁹ Dolayısıyla bir kısım insanlar, “göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlardaki delillerden yüzlerini çevirip geçerler.”⁶³⁰ Zira, “...onların kalpleri vardır, ama onunla anlamazlar; gözleri vardır, fakat göremezler; kulakları vardır, fakat işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da kötüdürler. Onlar gafilirdir.”⁶³¹

İnsan, çevresinde bulunan varlıkları, yeteneklerini, neler yapmaya muktedir olduğunu, karşılaşacağı riskleri ve akıbeti konusunda kalp gözünü açmazsa tecrübi bilgi de ona çok fazla yarar sağlamayabilir.⁶³² “Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, düşünecek kalpleri ve işitecekleri kulakları olsun. Gerçek şu ki, gözler kör olmaz, fakat asıl sinelerdeki kalpler kör olur”.⁶³³

Kur'an'ın insan için üç tür bilgiyi yararlı bulduğunu görüyoruz. Birincisi, insana hizmet edecek duruma getirilen tabiat bilgileri, yani tabii ilimler. İkincisi, tarih (ve coğrafya) bilgisi. Üçüncüsü, insanın kendisinin bilgisidir. Bu bilgiler “ilmi bilgi”dir. Zira gözler ve kulaklarla yapılan gözlemlere dayanmaktadır. Bununla birlikte bu bilimsel bilgi, kalbe inerek, ahlaki anlayışla uyum içinde, bir insanın bilimsel ve

---

⁶²⁶ Bayraklı, Tefsir, 10, 439.

⁶²⁷ Enam, 6/103-104.

⁶²⁸ Enam, 6/96.

⁶²⁹ Beyza Bligin, Mualla Selçuk, s. 44.

⁶³⁰ Yusuf, 12/105.

⁶³¹ Araf, 7/179.

⁶³² Fazlurrahman, s. 82.

⁶³³ Hacc, 22/46.

teknolojik yeteneklerini değiştirebilecek basiret meşalesini yakmak zorundadır. Bu basiret olmadan ilmi ve teknolojik bilgi hiç şüphesiz, çok tehlikeli olabilir ve olacaktır. Kur'an, maddeten ve ekonomik anlamda refah içinde olan Mekkelileri eleştirirken bu hususa dikkat ekmiřtir⁶³⁴: "...Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmını bilirler. Oysa onlar, gerçekten ahiretten habersizdirler."⁶³⁵ Kafirler, dünya hayatında cereyan eden olayları ve olguları görüyor ve biliyorlar ancak, dünya hayatının görünen kısmına bakıp değerlendirme yaptıkları için, için sonunu ve içyüzünü anlayamamaktadırlar.⁶³⁶

İnsanın dünya hayatına ve çevresindeki varlıklara iki tür bakışının olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri baş gözü ile bakış; diğeri kalp gözü ile bakış. Baş gözü ile bakış insana, bedeni varlığını devam ettirip geliştirecek nimetleri gösterir, insan da bu nimetlere erişmek için çalışır. Kalp gözü ile bakış ise insan bütün bu faaliyetlerin değerinin ne olduğunu, dünya hayatının niçin çabalamaya değer olduğunu gösterir. Her iki bakışın birbirini tamamlamasıyla insan, hayatı sevebilir ve değerli bulabilir. Dolayısıyla her iki bakışın da öğrenilmesi önemli olup, her ikisinin de eğitilip geliştirilmesi gerekir.⁶³⁷

4.3 Duyguların Eğitimi Açısından Dünya Sevgisi

Duygunun tanımlanması konusunda bilim adamları değişik tarifler getirmişlerdir. Duygular, ruhta tecrübe edilen şeylerin ve onların en verimli beslenme yerlerinin ana kaynağı; şuurun etkisi olmadan i ve dış olaylara bir tepki olarak beliren ve dil ile anlatılması güç olan, hoş ya da hoş olmayan ruhsal oluşumlardır.⁶³⁸ Yine duygular, insan ruhunda cereyan eden, belli bir süre içinde karakteristik bir gelişme gösteren ve yaşanmakta olan çevreye, ya da çevrede yaşanılan çeşitli durumlara karşı yönelmeyi ve sakınmayı gerektiren olumlu ya da olumsuz özel i yaşantılar olarak da tanımlanmaktadır.⁶³⁹ Bu bakımdan insanın dünyaya ve onun muhtevasını oluşturan objelere karşı ortaya koyduğu davranış, aynı zamanda bu nesnelere karşı sahip olduğu duyguları da yansıtmaları adına önem arz etmektedir.

⁶³⁴ Fazlurrahman, s. 82-83.

⁶³⁵ Rum, 30/7.

⁶³⁶ Bayraklı Kur'an Tefsiri, 15, 22.

⁶³⁷ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, Din ğretimi, s. 44.

⁶³⁸ Kerim Yavuz, ocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, Ankara, 1983, s. 29.

⁶³⁹ Yavuz, age., s. 30.

İnsanın bütün faaliyetlerinde duyguların izleri bulunur. İnsan davranışlarının, hayattaki uyum ve uyumsuzluklarının en önemli etmenleri duygulardır.⁶⁴⁰ Duygularımız bir iç yaşantı olmanın ötesinde, nelere erişip nelerden kaçınmaya çalışacağımızı tayin eden yönlendirici ve güdüleyici motivler olduklarından,⁶⁴¹ tutum ve davranışlarımızı başlatmakta, değiştirmekte, yönlendirmektedir. Duygularımızla sevdiklerimize yaklaşmakta, sevmediklerimizden uzaklaşmaktayız.⁶⁴²

İnsanın bir bütün olarak iradi, zihni, hissi (duygu) ve sosyal yönü bulunmaktadır. Eğitimcilerin görevi, insanı bütün yönleriyle eğitmektir. Bu bakımdan İslam eğitim sisteminde duygu eğitimi ihmal edilemeyecek kadar önem arz eder.⁶⁴³

Duygu eğitimine yeterli ölçüde yer verilmeyen eğitim sisteminde iyi duygular gelişmeyebilir. Bireyler kötü duyguların esiri olabilirler. Sahip olunan duygularda birtakım sapmalar ve aşırılıklar baş göstererek, insan neyi, kimi ne kadar seveceğini, kime de ne kadar mesafeli olacağını kestiremez. Bazen sevmesi gerekeni sevmez; sevmemesi gerekeni sever. Sevmesi gerekeni aşırı derecede sever, kalbinde onu adeta putlaştırır.⁶⁴⁴

İnsan, kalıtımla doğuştan getirdiği bir takım yetenekleri çevre faktörünün etkisiyle yeterliliğe dönüştürür. Yeterlik, insanın gizil gücünün bir bölümünü oluşturan yeteneklerin, iş ve uygulama yapabilecek, eyleme geçebilecek nitelikte geliştirilerek açığa çıkarılması olarak tanımlanır. Yeteneklerin eğitim ve öğretim yoluyla ulaştığı yeterlilik, bilebilme, becerebilme, uygun tutumu takınabilme, eyleme geçebilmeyi ifade etmektedir.⁶⁴⁵ İnsanın sahip olduğu kabiliyetlerin ve yeteneklerin önemlileri arasında duygular yer alır.

İnsanın duyguları da insanın sahip olduğu gizil güçleridir. İnsanın, dünya hayatında tavır koyabileceği herkes ve her şey hakkında kullanabileceği, temelinde haz ve elem bulunan sayısız duyguları mevcuttur. Bu duyguların istenilen yeterliliğe

---

⁶⁴⁰ Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, TDV Yayınları, Ankara 1990, s. 48.

⁶⁴¹ C. Morgan, **Psikolojiye Giriş** Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları (çev.), Ankara: 1991, s. 213.

⁶⁴² M. Şekip Tunç, **Terbiye Bakımından Psikoloji Dersleri**, İstanbul :1947, s. 54.

⁶⁴³ Yaşar Fersahoğlu, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi**, Marifet Yayınları, İstanbul- 1998, s. 10.

⁶⁴⁴ Fersahoğlu, s. 10.

⁶⁴⁵ İbrahim Ethem Başaran, **Eğitim Psikolojisi**, s. 27.

ulaştırılması gerekir. Din eğitimcilerinin görevi, bireyin duygularını çizilen hedefler doğrultusunda eğitmek olacaktır. Bunun için: a- Olumlu duygular uyandırılmalı, b- Olumsuz duygular bastırılmalı, c- Duygular yönlendirilmeli ve d- Duygular dengelenmelidir.⁶⁴⁶ Bunların hepsi hem genel eğitim hem de din eğitimi faaliyetidir.

İslam eğitiminde duyguların yönlendirilmesi önemlidir. İnsanda sevgi dahil bir çok duygu bulunmaktadır. Bu duygular layık oldukları yere yönlendirildiklerinde değer kazanırlar. Kur'an insanın iyi duygular ile bezenmesi yanında , insandaki bu duyguların istikametini de belirlemiştir. Duygular, yönlerine göre değer kazanırlar. Bu itibarla insanın, duygularını yönlendirirken kime, neyi, ne kadar vereceği ilkesi ortaya çıkmaktadır. Sevgi duygusu açısından bu ilkeyi değerlendirdiğimizde, insan neyi ne kadar seveceğini bilmek durumundadır. Kur'an öncelikli olarak sevginin, Allah'a, O'nun Peygamberine ve O'na inanan müminlere yönlendirmesini istemektedir.⁶⁴⁷

Sevgi duygusu kaypak bir alan olduğundan insanı başta şirk olmak üzere yanlış tutum ve davranışlara götürebilir. İnsanın ayağını kaydırabilir. Sevgi duygusunu hangi objelere ve ne kadar yoğunlukta olması gerektiği önemli bir husustur. Duygu eğitimi açısından sevgi duyusunun "yönlendirilmesi" gerekmektedir. "Bazı insanlar, Allah'tan başkalarını O'na denk tanrılar edinirler, onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha fazladır. Keşke zalimler, azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve O'nun azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi."⁶⁴⁸ İnsanın bir objeye ölçüsüzce sevgi beslemesi, onu tanrı seviyesine çıkarmasına sebep olabilir. Bu durumda insan, Allah'tan başka varlıkları Allah'ı sever gibi sevmekle denklik kurma şirkini gerçekleştirir.⁶⁴⁹ Bu husus eğitilmesi gereken bir durumdur.

Hangi varlıkların ve nesnelere duyulan sevginin insanı şirke götüreceğine Tevbe 9/ 24. ayette işaret edilmektedir. Aynı zamanda bu objeler dünya hayatı kavramının muhtevasını oluşturan unsurlardır⁶⁵⁰. Anne-baba, çocuklar, kardeş, eş,

---

⁶⁴⁶ Fersahoğlu, s. 81-130.

⁶⁴⁷ Fersahoğlu, age., s. 111

⁶⁴⁸ Bakara 2/165.

⁶⁴⁹ Bayraklı, Kur'an Ahlakı, s. 219-220.

⁶⁵⁰ Ali İmran, 3/14.

kabile, mal, ticaret ve meskenlere duyulan sevgi eğer Allah’a, Peygamber’e ve Allah yoluna savaşmaya olan sevgiden daha çok ise insanı şirke götürür. Bundan dolayı sevgi duygusunun yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Yüce Allah, insanın sosyal ve ekonomik çevresini oluşturan sekiz değerden bahsetmektedir. Müminler bu değerleri, Allah, Peygamber ve O’nun uğrunda mücadeleden daha sevgili tutamaz. Aksi takdirde şirk gerçekleşir. Böylelikle Allah, sevilen objeye göre sevgiyi ayarlamaktadır.⁶⁵¹

İnsanları bir duygu eğitime tabi tutan Yüce Allah, duygu eğitimi yapılmadığı takdirde insanların her an şirke düşebilecekleri ihtimaline işaret etmektedir. Bakara 2/165 ile Tevbe 9/24 ayetlerde duygu eğitimi gerçekleştiren Yüce Allah, özellikle de sevgi ve şirk arasındaki ilişkiyi işlemektedir. Bir takım şeyleri Allah’ı sever gibi sevmek, Allah’a eş koşmanın işaretidir.⁶⁵²

Sevgi duygusunun “dengelenmesi” gerekir. Bu bağlamda sevgi ile iman arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Tevbe süresinin 23. ve 24. ayetlerini birlikte değerlendirdiğimizde iman ile sevgi arasından bir denge kurulması öngörülmektedir. Allah’a iman etmek, O’nu daha fazla sevmeyi gerekli kılar. Şirke götüren sevgi, öncelikle insanda bir ahlaksızlığı meydana getiriyor, sonrasında ise sosyal ahlakı bozuyor. Dolayısıyla sevgi denen güçlü ve dönüştürücü duygu, yanlış bir objeye yönelince ve de o objeyi kutsallaştırınca tehlikeli hale gelebiliyor. Sosyal, dini ve gönül yapılarını kirletebiliyor. Bundan dolayı da eğitilmesi gerektiği ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.⁶⁵³

Sevgi akıl, bilgi ve iman ile kaynaştırılıp bir bileşim haline gelince toplum veya insanlık ahlaki bir yapıya sahip olmaktadır. Kur’an’ın getirdiği, öğrettiği ve oluşturmak istediği ahlak bu değerlerin birleşmesinden ibarettir. Allah sevgisi, anne sevgisi, kardeş sevgisi, eş sevgisi, çocuk sevgisi, mal sevgisi, dünya sevgisi gibi ayırabilinen sevginin görüntülerini ve boyutlarını iyi tanıyıp, gereken oranda

---

⁶⁵¹ Bayraklı, Kuran Ahlakı, s. 220.

⁶⁵² Bayraklı, Kur’an Ahlakı, s. 220.

⁶⁵³ Bayraklı, Kur’an Ahlakı, s. 222.

verilmesini temin etmek bir eğitim işidir. Neyin ne kadar sevileceğinin bilinci, eğitim tarafından verilecektir, Kur'an bunu yapmaktadır.⁶⁵⁴

Sevgi duygusuna, duyguların anası diyebiliriz.⁶⁵⁵ Faziletlerin doruk noktasında sevgi bulunmaktadır. Sevginin insanı olgunlaştırıcı, insanlara karşı tutumlarını iyiden iyiye değiştirici ve gelişmenin basamaklarını tırmandırıcı bir gücü sahip olduğunu, bütün düşünler kabul etmektedirler.⁶⁵⁶ Sevgi, insan yaşamında çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. İnsan, kendini, insanları, eş ve çocukları, malı, Allah'ı ve Resulünü, içindeki bütün varlıklarla beraber bütün evreni sever.⁶⁵⁷

İslami anlamda onaylanan sevgi, menfaat ve kötü niyetlerden arınmış olan ve terminolojide muhabbet denen sevgidir. Bu sevgi insanların gönüllerine ve ilişkilerine yerleşir ve bunlara canlılık kazandırır.⁶⁵⁸

Sevgi, yöneldiği objeye ve taşıdığı yoğunluğa göre tehlikeli olabilir. Sevgi denen duygu insanı fazilete ya da rezilliğe götüren iki tarafı kesen bir bıçağı andırmaktadır. Objesine göre sevgi, insana faydalıdır, ya da zararlıdır. Sevginin insan için bir erdem oluşturması yöneldiği objenin ne olduğuna bağlıdır. Yöneldiği objeye ne derecede yoğunlaştığı da önemlidir.⁶⁵⁹

Kur'an sevgi duygusunun fitriliğini ifade etmektedir. "İnsanlara kadınlar, oğullar, altın ve gümüşten istiflenmiş yığınlar, yaylıma salınmış atlar, davarlar ve ekinlerden yana nefsin isteklerine karşı sevgi süslenip bezendi. Fakat bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Fakat sonuç güzelliği Allah katındadır".⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁴ Bayraklı, Kur'an Ahlakı, s. 222.

⁶⁵⁵ Bayraklı, Kadın, Sevgi ve Temel Haklar, s. 85.

⁶⁵⁶ Bayraklı, Kur'an'da Gelişim-Değişim-Kalite Kavramları, s. 239.

⁶⁵⁷ Osman Necati, Kur'an ve Psikoloji, s.67.

⁶⁵⁸ Bayraklı, Kadın, Sevgi ve Temel Haklar, s. 87.

⁶⁵⁹ Bayraklı, Kadın, Sevgi ve Temel Haklar, s. 88.

⁶⁶⁰ Ali İmran 3/14.

İnsan tarafından sevilen objelerin durumuna göre sevgi değer kazanır, ya da insan tatmin olur. Seven ile sevilen arasındaki bağa göre sevgi insanı hidayete ya da yanlışla götürür.⁶⁶¹

Daha çok sevgi, insanın gerçeği görmesine engel olur. Sevilene karşı aşırı tutku onun hatalarını örter. Dost olmayanı dost olarak gösterir. “Siz o kimselersiniz ki kafirleri seversiniz. Halbuki onlar sizi sevmezler...”⁶⁶² İnsan sevmekte hata edebilmektedir. Kur’an bize neyin sevilleceğini neyin seilmeyeceğin bize öğretmektedir. “Ey müminler din kardeşlerinizden başkasını dost edinmeyiniz”.⁶⁶³

İnsandaki sevgi vasfı olumlu olana olduğu kadar olumsuz olana da yönelebilmektedir. “...Mümkündür ki bazen hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için iyi, hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir...”⁶⁶⁴

Sevgi yapılan kötülüğe yönelir. Kötülüklerin benimsenmesi ile ortaya çıkar ve onlarla övünmeye sebep olur, nihayetinde Hakkı sevmeyen kötüyü sever. “Sanma ki bu şekilde başardıklarıyla övünen ve yapmadıklarıyla övülmeğe hoşlananlar azaptan kurtulabilecekler. Onlar için elim bir azap vardır”.⁶⁶⁵

Sevgide sübjektifliğin çok fazla olması, insanın doğruyu bulmasında ve tercih etmesinde yanıltabilmektedir. “Bu, onların ahirete karşı dünya hayatını tercih etmelerindendir...”⁶⁶⁶. Dünya hayatına karşı olan bu sevgi o kadar güçlüdür ki, kalbi iman dolu olan kimsenin inandıktan sonra Allah’ı inkar etmesine ve gönlünü inkarcılığa açmasına neden olur.⁶⁶⁷ Sevgi duygusunun dünyaya aşırı bağlılık şeklindeki tezahürü, bu insanın duyu organlarının doğruyu bulamaz hale gelmelerine neden olabilir. “İşte, Allah’ın, gönüllerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimseler bunlardır. Onlar gafillerin ta kendileridir”.⁶⁶⁸

---

⁶⁶¹ Bayraklı, İslam’da Eğitim, s.129.

⁶⁶² Ali İmran 3/119.

⁶⁶³ Ali İmran 3/118.

⁶⁶⁴ Bakara, 2/216.

⁶⁶⁵ Ali İmran 3/188.

⁶⁶⁶ Nahl 16/107.

⁶⁶⁷ Nahl 16/106.

⁶⁶⁸ Nahl 16/108.

Sevginin insana yöneldiği de görülmektedir. Bu sevgi insanı yücelttiği gibi fuhşa da sürükleyebilir. Anne ve baba sevgisi insanı yüceltirken, mahremi olmayan birini sevme yanlış davranışa sürükleyebilir. “Şehirde bazı kadınlar şöyle dedikodu yapmaya başladılar: ‘Azizin karısı genç uşağının nefsinden gönlünü eğlendirmek istemiş. Cinsel arzudan yüreğinin zarı delinmiş. Biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz”.⁶⁶⁹

Sevginin mala yöneldiği de görülmektedir. Mal sevgisi insanın fitratında bulunmaktadır. Mal sevgisinden feragatte bulunmak insanı erdemli kılar, bu da sahip olunan maldan infak etmek ile olur. Bu davranış Kur’an’da, gerçek iyilik olarak vurgulanır. “ Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle ve kitaba iman edenin; malını çok sevmesine rağmen onu akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere, köle ve esirlere verenin... eyleminden oluşur. İşte doğru olanlar bunlardır; işte sakınanlar da bunlardır”⁶⁷⁰ Buradan şöyle bir sonuçta çıkarılabilir: Mal sevgisi ve buna bağlı olarak dünya sevgisinin ıslah edilmesi gerekmektedir. Bu ıslah eğitiminde, infakta bulunma eylemi önemli rol oynamaktadır.

Malı aşırı sevmek, insanı müspet olarak ahlaki bir değer taşımayan bir çok yanlışla sürükler. “Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz; yoksulu doyurmaya teşvik etmiyorsunuz; haram-helal demeden mirası yiyorsunuz; malı aşırı derecede seviyorsunuz”.⁶⁷¹ Yetimi doyurmama, haram yeme, yardıma teşvik etmeme gibi davranışların temelinde mal sevgisi bulunmaktadır.⁶⁷²

Sevgi duygusunun Allah’a yönelmesi ve yoğunlaşması ile gerçek iman olur. Bu sevgi kendini davranış ve ibadetlerde kendini belli eder. “Ey Peygamber, de ki: ‘Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır; merhamet sahibidir”.⁶⁷³

Sonuç olarak sevgi insanın fitratında bulunmaktadır. Ancak bu sevginin, tezahürleri ve de davranışlara yansımaları çok farklıdır. Eğitim sevgi duygusunu

---

⁶⁶⁹ Yusuf 12/30.

⁶⁷⁰ Bakara 2/177.

⁶⁷¹ Fecr 89/17-20.

⁶⁷² Bayraklı, İslam’da Eğitim, s. 131.

⁶⁷³ Ali İmran 3/ 31.

yönlendirmeli, ayarlamalı ve dengelemelidir. Eğitim açısından hangi objenin ne kadar sevilleceğini tespit etmek çok önemli ve zor bir konudur.

Dünyaya Olan Sevginin Eğitilmesi

Kur'an'da sevgi duygusunun, imana⁶⁷⁴, yakın akrabaya⁶⁷⁵, Allah'a⁶⁷⁶, kötülüğün yayılmasını istemeye⁶⁷⁷, temizlenmeyi/arınmayı istemeye⁶⁷⁸, Allah yolunda hicret edenlere(muhacirlere)⁶⁷⁹, inanmayanlara⁶⁸⁰, Allah'ın dışındaki şeylere⁶⁸¹, imana karşılık küfre⁶⁸², aydınlığa/hidayete karşılık körlüğe/küfre⁶⁸³, Allah'a, Peygamber'e ve Allah yolunda cihada karşılık babalara, oğullara, kardeşlere, eşlere, aşirete, kazanılan mallara, kesada uğramasından endişe edilen ticarete ve hoşnut olunan evlere⁶⁸⁴, şehvetlere(kadın, evlat, gümüş ve altından hazine, yağız atlar, hayvanlar, araziler)⁶⁸⁵, delikanlıya⁶⁸⁶, yiyeceğe/yemeğe⁶⁸⁷, mala/servete⁶⁸⁸, her hangi bir şeye⁶⁸⁹, ahirete karşılık dünya hayatına⁶⁹⁰, dünyaya⁶⁹¹ yöneldiğini görmekteyiz.

Sevginin yöneldiği objelerin en önemlilerinden birini dünya oluşturmaktadır. Kur'an'da sevgi duygusunun doğrudan dünyaya yöneldiğini ifade eden ayetler bulunduğu gibi⁶⁹², dünyanın bütün maddi değerleri ifade ettiğini⁶⁹³ düşündüğümüzde yukarıdaki belirtilen pek çok objeye işaret eden ayetin yer aldığı görülmektedir.

---

⁶⁷⁴ Hucucat 49/7.

⁶⁷⁵ Kasas 28/56.

⁶⁷⁶ Ali İmran 3/31;Maide 5/54.

⁶⁷⁷ Nur 24/19.

⁶⁷⁸ Tevbe 9/108.

⁶⁷⁹ Haşr 59/9.

⁶⁸⁰ Ali İmran 3/119.

⁶⁸¹ Bakara 2/165.

⁶⁸² Tevbe 9/23.

⁶⁸³ Fussilet 41/17.

⁶⁸⁴ Tevbe 9/24.

⁶⁸⁵ Ali İmran 3/14.

⁶⁸⁶ Yusuf 12/30.

⁶⁸⁷ İnsan 76/8.

⁶⁸⁸ Sad 38/32; Fecr 89/20; Bakara 2/177.

⁶⁸⁹ Bakara 2/216; Ali İmran 3/96, 152.

⁶⁹⁰ Nahl 16/107; İbrahim 14/3.

⁶⁹¹ Kiyame, 75/20; İnsan 76/27 .

⁶⁹² Nahl 16/107; İbrahim 14/3; Kiyame, 75/20; İnsan 76/27.

⁶⁹³ Bayraklı, Kadın, Sevgi ve Temel Haklar, s. 108.

Sevgi fitri olmakla birlikte, seven ile sevilen arasındaki bağa göre insanı dalalete veya imana götürmesi söz konusudur. Dünya kavramının muhtevası içinde ele aldığımız mala karşı insanın eğilimin ya da sevgisinin aşırı olması insanı Allah’a karşı kulluğunu unutturacak ve ibadetlerdeki ihmalini artıracak bir duruma getirebilmektedir.⁶⁹⁴ İnsanın malı sevmesi doğaldır.⁶⁹⁵ Nur suresinin 37. ayetine göre ekonomik faaliyetler insanı Allah’ı anmaktan alıkoymamalıdır. Bu bağlamda mal ve mal kazanma sevgisi, insanı Allah’a ibadet etmekten uzaklaştırmadığı sürece meşru bir sevgidir. Allah’ı anmak, düşünmek ve O’na ibadet etmekten alı koyan ve uzaklaştıran sevgi, dengesini kaybetmiştir.⁶⁹⁶

Kur’an, baba, eş, çocuk gibi yakınlarla gösterilen sevgiyi, aynı zamanda arkadaş, aşiret, vatan, mal ve varlığa karşı sevgiyi kontrol altına almayı önermektedir. Böylece bu objelere karşı gösterilen sevginin insanı, Allah’a karşı sevgiden, ona itaat ve yolunda mücadele etmek gibi daha üstün dini ve ahlaki davranışlardan alıkoymaması hedeflenmektedir.⁶⁹⁷ “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakınınız. Eğer affeder, vazgeçer ve bağışlarsanız, biliniz ki Allah da çok bağışlayıcıdır; çok merhametlidir. Mallarınız ve çocuklarınız sadece bir imtihandır. Asıl büyük ödül Allah katındadır.”⁶⁹⁸

Allah dünyaya ve bu kavramın mahiyetini oluşturan objelere karşı olan sevginin nasıl kontrol altına alınacağını yollarını da göstermektedir. Bu objelerin bir imtihan vasıtası oldukları ve bu hususta dikkatli olunması gerektiği, akli selim sahibi bütün insanların arzulayacağı gerçek mükafatın kendi katında olduğu bilincini vermektedir.⁶⁹⁹ Yine bu objelere karşı olan sevgiyi kontrol altında tutmak ve eğitmek için Allah’a saygılı olunması, emir ve tavsiyelerinin dinlenilmesi ve bu doğrultuda hareket edilerek O’na itaat edilmesi, nefsin cimriliğinden korunmak için infakta

---

⁶⁹⁴ Bayraklı, İslam’da Eğitim, s.129.

⁶⁹⁵ Bayraklı, Kadın, Sevgi ve Temel Haklar, s. 88.

⁶⁹⁶ Bayraklı, Kadın, Sevgi ve Temel Haklar, s. 88-89.

⁶⁹⁷ Osman Necati, Kur’an ve Psikoloji, s. 98.

⁶⁹⁸ Teğabün, 64/14-15.

⁶⁹⁹ Teğabün, 64/14-15.

bulunulması ve Allah'ın daha fazlasıyla ödüllendireceği ve günahların affına vesile olan karzı hasen (karşılıksız güzel borç) vermenin gerektiği Kur'an'da vurgulanmaktadır.⁷⁰⁰

4.4 Dünyaya Yönelik Arzuların Eğitimi

İnsanın, dünyaya yönelik bazı arzularının ve dürtülerinin varlığı bir gerçektir. Kur'an hiçbir zaman bu arzuları ve dürtüleri kötülemez ve insanın bütünüyle bunlardan kurtulmasını da önermez. Bununla birlikte Kur'an, bu arzuların daha uzak ve daha kalıcı hedefler için engel oluşturmayacak bir düzeyde sınırlandırılmasını yani eğitilmesini ister. Bununun başarılabilmesi içinde insanın hayatında ilahi bir bakış açısı şarttır. Zira insan, davranış ve tavırları için sağlam bir dayanak oluşturan ilahi yüceliği yitirince, kendi sübjektif arzularına tapmaya başlar. Bu durum Kur'an'ın farklı ayetlerde şöyle ifade edilmektedir: “Nefsinin arzusunu tanrı edineni gördün mü?..”⁷⁰¹ “Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına (hevasına) uymuş, ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.”⁷⁰² “...Ama o yere çakılı kaldı, arzularına (hevasına) uydu...”⁷⁰³ “Eğer sana cevap vermezlerse, onların sadece heveslerine uyduklarını bil. Allah'tan doğru bir rehber olmadan hevesine (hevasına) uyan kimseden daha sapık kim vardır? Şüphesiz Allah haksızlık eden toplumu doğru yola erdirmez.”⁷⁰⁴

İslam, gerçekçi bir bakış açısıyla insanın doğal eğilimlerinden ve psikolojik gerilimlerinden hareket eder. İslam öğretisinin çok önemli bir bölümü, insan kişiliğinde, toplumda ve ona bağlı olarak zaman ve mekanın akışında değişmeler meydana getirmek oluşturur.⁷⁰⁵ İnsanın tabiatında iyilik ve kötülük yapma potansiyelinin⁷⁰⁶ bulunması nedeniyle onda olumlu ve üretici güçler yanında olumsuz ve yıkıcı güçlerin etkisi de her zaman iş başındadır. Bundan dolayı dünya hayatını bir güç, iktidar, servet, şöhret ve gösteriş yarışı değil, bir “fazilet yarışı” haline getirmediği insanlığın ızdıraplarının sonunun gelmeyeceği çok açıktır. Ahlaki değerleri gerçekleştirmeye adanmış bir hayatın

---

⁷⁰⁰ Teğabün, 64/16-17.

⁷⁰¹ Furkan, 25/43.

⁷⁰² Kehf, 18/28.

⁷⁰³ Araf, 7/176.

⁷⁰⁴ Kasas, 28/50.

⁷⁰⁵ Enfal, 8/53; Ra'd, 13/11.

⁷⁰⁶ Şems, 91/8.

karşıtı, dünyayı hiçe sayan bir yaşantının ötesinde haz, güç, rahatlık, keyif sarhoşluğu, arzuları tatmin gibi sıradan ve bayağı değerlere adanmış bir hayattır.⁷⁰⁷

Kur'an'ın bakış açısıyla dünya, insan davranışlarının ahlaki değerler bakımından sınava tabi tutulduğu gerçek bir imtihan alanıdır. Kur'an dünyanın, insanın hayırlı faydalı iş ve davranışlarda bulunması için çok önemli ve gereği gibi değerlendirilmesi gereken bir fırsat sunduğunu bildirmektedir: “Hanginiz daha iyi iş ve davranışta bulunduğunuzu sınamak için ölümü ve hayatı yaratan O’dur”.⁷⁰⁸

Kur'an'ın bu dünyaya bakışı, orada değerleri gerçekleştirmeye yarayacak değişimler meydana getirmekle alakalıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın ahlak anlayışı da dünyaya yöneliktir. Bir Müslüman'ın Allah'a doğru yönelişi dünyayı ıskalayıcı ve askıya alıcı değil, bütünüyle nüfuz edici olmak mecburiyetindedir.⁷⁰⁹

4.4.1 Güç İsteği ve Bunun Eğitilmesi

İdeal ve mükemmel bir konuma yükselme, başkalarını ve eşyayı kontrol etme, yönetme isteği insanda çok güçlü bir eğilimdir. Üstünlük, hakimiyet, lider olmak, başkalarını sevk ve idare etmek, onların kaderinde söz sahibi olmak, onları istenilen eylem ve davranışlara zorlama arzu ve isteği insanda doğuştan bulunan, fitri, tabii bir özelliktir.⁷¹⁰ İnsan benliği ya da tabiatı üzerinde yapılan araştırmalar, çocukta doğuştan gelen güç, büyüklük ve mükemmellik duygusunun varlığına dikkat çekmekte, büyülenmeci kendilik ve eğilimin kişiliğin temel boyutu olduğundan söz etmektedirler.⁷¹¹ Sufi yazarlar, insanın derinliklerinde “Ben sizin en yüce Rabbinizim”⁷¹² diyen bir Firavun'un yattığını ifade ederler. Mükemmel bir konuma yükselme ve kusursuz bir varlık olma özlemi ile dolu insanın çabalarını besleyen güç ve

⁷⁰⁷ Hayati Hökelekli, **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**, İstanbul: Timaş Yay., 2011, s.236-238.

⁷⁰⁸ Mülk, 67/2; Hud, 11/7.

⁷⁰⁹ İsmail Raci Faruki, “Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine”, Çev.: Osman Bilen, İslamiyat 8(2005), sayı 2, s. 133-146.

⁷¹⁰ Hökelekli, **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**, , s. 135.

⁷¹¹ Cüneyt İçsan, **Kendilik Ruhbilimi**, Ankara: Compos Metis Yay., 1995, s.12-13.

⁷¹² Naziat, 79/24.

ktidar isteği insan davranışlarını yöneten temel güdülerden biridir.⁷¹³ Birçok İslam alimi insandaki bu köklü eğilime ve temel güdüye “rabbaniyet” demişlerdir.⁷¹⁴

Güçlü olama ve hakimiyet kurma istenci, herkeste aynı şiddet ve kuvvet derecesinde gelişmez. Bazı kişiler boyun eğme, itaat etme gibi eğilimlere ve karakter özelliklerine sahiptir. Bu karakter farklılıklarını toplumsal sürecin, kültür ve eğitimin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Ancak toplumda öne çıkmış olanlar, iktidarı ve mevkii, hayatta en önemli ve en önde gelen iş olarak gören insanlardır. Kendilerine uyulan, önder ve lider olmaya aday kimseler, toplumsal bakımdan bütün gözlerin kendilerine çevrildiği bir konum için çalışır, çabalar ve lider olarak, ihtişamla kuşatıldıklarında kendilerini rahat ve amaçlarına ulaşmış hissederler. Bu kişiler varoluşun muhtevasını hırslarına kurban etme riski ve ayartılma baskısı altında yaşarlar. Aynı zaman bu kişiler tiranlaşma ve sadistleşme eğilimi ya da tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Sadizmin farklı şekillerinin ortak özelliği ise başka bir insana tamamen hakim olmak, onu kendi irademize bağlı güçsüz bir nesne haline getirmek, onun mutlak efendisi olmak, tanrısı olmak, onu canının istediği gibi kullanmaktır. Başka bir insan üzerinde hakimiyet kurmuş olmaktan duyulan zevk, sadistçe yönelimin gerçek mahiyetini teşkil etmektedir.⁷¹⁵

Gücü elinde bulundurma veya başkalarının kaderi üzerinde söz sahibi olma, insanın psikolojik dünyasında çok önemli değişime ve yapılanmaya yol açar. Bir insanın diğer insanlar ve eşya üzerinde kudreti ve hakimiyeti arttıkça, onun “kendilik algısı” değişmeye başlar; bunun sonucunda onları kendisinin bir parçası olarak tasavvur etmesine neden olabilir. Bununla ilintili olarak bir kişinin benliğini, başka insanları ve eşyaları da kapsayacak şekilde genişletmesi, ona iktidar gücünün arttığı hissini verir. “Böylece toplumda özellikle mevki ve makam sahibi, mal ve servet bakımından zengin, yönetici ve lider konumundaki kişilerde, onlara özel bir psikoloji gelişir. Büyüklük, üstünlük, seçkinlik duygusu bu psikolojinin, başta gelen özelliklerindendir.” Kendinde tamlık ve mükemmellik bulunduğu vehmine kapılan veya sahip olduğu bilgi, sanat, mal,

---

⁷¹³ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 135.

⁷¹⁴ Gazali, İhya, III, 10; İbni Haldun, Mukaddime, Süleyman Uludağ (çev.). İstanbul: Dergah Yay., 1983, Cilt. II, ss. 885-887.

⁷¹⁵ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 136-137.

makam, servet, güce başkalarının muhtaç olduğunu düşünen kimselerde bu duygu çok güçlüdür.⁷¹⁶ İbni Haldun'un ilahlaşma (teellüh) adını verdiği⁷¹⁷ bu çok güçlülük ve tamlık duygusu diğer insanlarla münasebetlerde eşitlik ve ortaklık kabul etmeyi imkansızlaştırabilir. Zira çoğu zaman iktidarın başkaları üzerindeki etkisi her zaman tek yönlü belirleme biçiminde ortaya çıkar. Kur'an'da "ekabir", "mele", "mütref", gibi kavramlarla ifade edilen güç ve iktidar sahiplerinin temel yönelimi, "istiğna/kendini yeterli görme", "istikbar/kibirleşme", "ulüvv/büyükleme" gibi vasıflarla nitelendirilmektedir. Toplumun seçkinleri ve önde gelenleri bu özellikleri ile, kendileri dışında ve üzerinde hiçbir kuvvet ve otorite kabul etmeyen, her kesin kendilerine uymasını bekleyen ve kendileri ise çoğu zaman yanlış, haksız (zulüm) ve sapıkça (dalal) işler peşinde koşan ve kendilerine uyanları da yoldan çıkaran bir tutumun sahibidirler. Bu tür kişiler kendi kendilerinden son derece memnun, kendi kedesiyle övünen (tefhune) ve böbürlenene, şımarık ve azgın (beğ), Allah'ı dahi hiçe sayan (tuğyan) kişilerdir.⁷¹⁸

Firavun gibi despot ve tiranlar, "narsizm" denilen özel bir tür kişilik yapısına sahip olup, "megolamani" denilen "büyüklük hastalığına yakalanmışlardır. Narsist insan, çok büyük bir çarpıtılmanın içinde olup kendisini ve kendisine ait olan şeyleri aşırı değerli bulur. Kendini her şeye gücü yeten biri olarak görür, algılar. Bu benlik algısını tehlikeye düşürecek durumlarla karşılaştığı zaman, büyük bir öfke patlaması ya da çöküntü yaşar. Bunun sonucu olarak, dünyayı ve insanları kendi benlik algısına uygun hale getirmek için dünyayı değiştirme ve bütün muhalifleri yok etme çabası içersinde yaşar. Toplumda olağanüstü, mutlak bir güce sahip olan insanların hepsinde benzer özellikler bulunur. Bu kişiler mutlak güç elde etmişlerdir; ağızlarından çıkan sözlerle yaşam ve ölüm dahil her şey konusunda en son kararı verirler. İstedikleri her şeyi yapabilmenin bir sınırı yok gibidir. Bu insanlar yalnızca hastalık, yaşlanma ve ölümle sınırlandırılmış tanrılardır. Tanrılaşmaya çalıştıkça kişi, kendini öteki insanlardan soyutlar ancak, bu durum korkaklığa ve başkalarını düşman görmeye sebebiyet verir. Meydana gelen korkuya dayanabilmek için, gücünü, acımasızlığını ve

⁷¹⁶ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 138.

⁷¹⁷ İbni Haldun, Mukaddime, II, 922.

⁷¹⁸ Araf, 7/75-76, 132-133, 146; Mu'minun, 23/ 45-47; Furkan, 25/21; Neml, 27/13-14; Kasas, 28/76-78; Saffat, 37/ 35-36; Zümer, 39/ 59; Mü'min, 40/56, 71-76; Müddessir, 74/ 19-25.

narsizmini gittikçe artırır. Herkesten daha yüksekte olanın sadece kendisi olduğunu düşünür. Zira iktidar isteği kişiyi başkaları karşısında üstün hissettirir.⁷¹⁹

Bu hususların en belirgin bir şekilde, Kur'an'ın evrensel prototip olarak anlattığı Firavun'un dünyevileşmiş iktidarında ya da siyasetinde görülmektedir.⁷²⁰ Arzuları dünya hayatına yönlendiren, bu şekilde dünya hayatını tanrılaştıran kişiler güç elde etmekle dünya hayatına kulluk edeceklerini zannetmektedirler. Bu tip insanlara dünya hayatı “beni tanrı edinirsen başkasını ezeceksin” der.

İnsan tabiatının ya da benliğinin doğal dürtü ve eğilimlerini kuşatan ve yönlendiren aşkın ve evrensel değerler olmadan, iyiliğin hakim oluşu ve kötülüğün etkisini kaybettiği bir insani ve toplumsal düzene kavuşulamaz. Doğal dürtülerden olan güç istenci de adalet, merhamet, sevgi ve bilgelikle yönetilmediği zaman yapıcı değil yıkıcı olur, düzen koyucu değil, bozucu olur. Hem ferdi, hem de toplumsal manada dengesizlik, huzursuzluk, zulüm ve kargaşanın altında yer alan sebepler incelendiğinde, genellikle gücün kötüye kullanımının yer aldığı görülür. Hayatın amacının güç elde etme ve hakimiyet kurma yarışı değil, “iyi olanı gerçekleştirme”⁷²¹ görev ve sorumluluk bilinçinin yönlendirdiği “hayırda/erdemde yarışma”⁷²² olması gerektiği bilinci yerleştirilmelidir. Erdem ya da ahlak, gücü dışlamaz ancak onu faydalı ve verimli hale getirir. Çünkü güçsüz adalet, merhamet, sevgi işlemez; adaletsiz, merhametsiz güç ise zorbadır. Güçsüzlük ölümcüldür, tiranlık ise iğrençtir.⁷²³ Buradan hareketle, güç ve güç istencinin ahlaki değerlerle buluşturulması din eğitiminin en önemli amaçları içerisinde yer almalıdır.

4.4.2 Dünya, Sahip Olma Duygusu ve Din Eğitimi

İnsan tabiatında mal-mülk edinmeye karşı doğuştan, fitri bir eğilimin bulunduğu Kur'an'da pek çok yerde zikredilmektedir.⁷²⁴ Bununla birlikte bu doğal arzunun ölçü tanımaz bencil bir tutku haline gelip, insanın hem kendisini hem de

⁷¹⁹ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 139-140.

⁷²⁰ İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, İslamiyat 4(2001), sayı 3, s. 43.

⁷²¹ Mülk, 67/2.

⁷²² Bakara, 2/ 148; Maide, 5/ 47.

⁷²³ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 144-145.

⁷²⁴ Ali İmran, 3/14; Fecr, 89/20; Hümeze, 104/ 1-3.

toplumu ne büyük zararlara uğratabileceğinin tehlikelerine de işaret edilir ve insanlar bu konuda uyarılır.⁷²⁵

İnsanın kalıtsal özelliği olan sahip olma eğiliminin en fazla kendini gösterdiği ve dünya kavramının muhtevasının başlıca unsurlarından eşyaya, paraya ve iktidara sahip olma, tutku veya ihtiras seviyesine ulaştığında, para, servet, eşya ve iktidar insana sahip olmaya ve onu yönetmeye başlamaktadır. Bu, uyuşturucu madde tutkusu gibi engellenmesi güç bir dürtüdür. İnsanın varoluşuna bir anlam katamamış olmasının, boşluğunun, kendini değersiz bulmasının ve yalnızlığının bir ifadesidir. Para tutkusuna kapılan insanlar sahip oldukları imkanlarla orantılı bir hayat idame ettiremezler. Zira onlar için para ve servet, mal-mülk, iyi yaşamak için bir araç olmaktan öte, bir türlü giderilemeyen boşlukları doldurabilecekleri bir nesne haline gelmiştir.⁷²⁶

İnsan tabiatındaki doğal eğilimler, toplumsal değer ve kurallarla ya önem kazanmakta ya da önemi azalmaktadır. Biriktirilen mal ve servetin, saygınlık, prestij, değer ve büyüklük ölçüsü olduğu toplumdaki bir insanda, ne pahasına olursa olsun, her şeyi kendisinin elde etmesi gerektiği yönünde güçlü bir arzunun ya da eğilimin canlanması kaçınılmaz olur. Zenginlik kişiye hem güç hem de saygınlık kazandırdığı için, güçsüzlük, önemsizlik ve kendini küçük görme duygularından mal-mülk, servet edinme ve zengin olma çabası ile kurtulmak mümkündür. Böyle bir psiko-sosyal çevrede mülkiyetin nereden gelip, nasıl elde edildiği önemli olmamasının yanı sıra, ona sahip olmak insana bir takım sorumluluklar getirmez. Bu nedenle toplumdaki bir takım insanlarda, “mal ve kazancımın nereden ve nasıl elde ettiğim, ayrıca onu nasıl kullandığımı, kimseyi ilgilendirmez. Yasalar tarafından engellenmediğim sürece, haklarım mutlak ve sınırsızdır”, şeklinde zihin yapısı oluşur. Böyle bir psiko-sosyal zihniyette, maddiyatın artan önemine paralel olarak, bu amaca ulaşmakta her yolun “mübah” olarak görülmeye başlanması, kişisel çıkarın önemli ve etkili bir amaç olarak bütün diğer kural ve değerlerin önüne geçmesi eğilimi giderek güç kazanır.⁷²⁷ Bu zihniyetle gerçekleştirilen kazanma ve çalışma, sonunda tattıracağı tüketim ve gösterişe,

⁷²⁵ Kehf, 18/32-34; Kasas, 28/76-81; Kalem, 68/17-32.

⁷²⁶ Engin Gençtan, **İnsan Olmak**, 18. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997, s. 166-167.

⁷²⁷ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 48.

başkalarını belirli davranışa zorlanmanın tattıracağı üstünlük duygusu ya da bilincine hizmet eder.⁷²⁸

Mal-mülk edinme ve zengin olma çabasının temelinde yoksul olma, sefaletle düşme, başkalarına muhtaç olma, başkaları tarafından değersiz görülme gibi korkuların yattığı söylenebilir.⁷²⁹ Yoksullaşma korkusu, bir insanı hiç durmadan çalışmaya ve para getirecek hiçbir fırsatı kaçırmamaya yönlendiren itici bir güç olabilir. Ancak para ve servet ele geçirildikten sonra onu harekete geçiren duygu ve niyet çoğunlukla ortadan kalkar. Elde edilen zenginlik insanın kendisi için daha iyi ve zevkli bir hayat için ya da başka insanların da refah ve huzuru için harcanmak yerine, kendi içinde bir amaca dönüşerek daha fazla biriktirme ve çoğaltma yoluna gidilir.⁷³⁰ Çünkü zamanla biriktirilen mal ya da para sahibinden kolay kolay çözilemeyen bir uzuv halinde insanın kişiliğinin ya da benliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Para ya da mal (biriktirme) tutkusu, sahibinin adeta iliklerine işlemiştir.⁷³¹

Sahip olma tutkusunun güçlü olmasının sebeplerinden biri de “ölümsüzlük duygusu”nu tatmin etmedeki fonksiyonelliğidir.⁷³² Özcan Köknel, ölüm ve yok olma korkusunun insanın davranışlarında birincil rol oynadığını, insanların ruhun ölmezliğine inanarak bu korkudan kurtulma yolları aradığını, ifade etmektedir.⁷³³ Ölümün kaçınılmaz olduğunun farkında olan insan, ölümsüzlük imajını yaratacak ve besleyecek bazı semboller ve değerler arayarak bir çözüm bulma çabasına yönelebilir. Bir kişinin bedeni ve ruhi varlığının yanı sıra, sahip olduğu şeyler de benliğinin bir parçasını oluşturur. Bir çok insan kendi benliğini, sahip olduğu şeyler ile bir tutar. Kazanılan servet benliğini yükseltir. Sahip olma tutkusunun güçlü olduğu insanların servetlerindeki artma ve büyümenin olması onların benliklerinde bir zafer havası oluştururken, servetteki bir azalma veya zarar onları üzer, etkilenir, benlik saygısını yitirir. Dolayısıyla kendini sahip olduğu şeylerden oluşan bir bütün olarak algılayan biri, sahip olduklarının çokluğunun ve yok olmazlığının kendisini ölümsüz kılacağını

---

⁷²⁸ Ülgener, **Zihniyet Aydınlar ve İzm’ler**, Ankara: Mayaş Yayınları, 1983, s. 55.

⁷²⁹ Bakara 2/155.

⁷³⁰ Hökelekli, **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**, s. 149.

⁷³¹ Ülgener, **Zihniyet Aydınlar ve İzm’ler**, s. 42.

⁷³² Hökelekli, **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**, s. 149.

⁷³³ Özcan Köknel, **Korkular**, İstanbul :Altın Kitaplar Yayınevi, 1995, s. 23.

zanneder.⁷³⁴ Bu tür insanları ölümden korktukları anlaşılmaktadır. Farabi'ye göre, cahiller ölümden korkarlar, çünkü onların değerli buldukları yegane şey dünya hazlarıdır. Onlar, bu hazlara son verdiği için ölümden nefret ederler. Fasıkların korkusu ise, iki nedene dayanır: Birincisi bu dünya hazlarını yitirmek ve öteki dünyada mutlu olma imanını yitirdiğine inanmak. Faziletli insanın ölümden korkması için hiçbir sebep yoktur. O, mümkün olduğu ölçüde uzun yaşamak ve iyi fiillerini arttırmak ister ki, bu sayede ölümden sonraki mutluluğu artmış olsun.⁷³⁵

Kendini sahip olduğu şeylerle bir bütün olarak algılayan kişi yere çakılıp kalan ve hevasına/arzularına uyan insan gibidir. Kur'an'da bu durum şöyle anlatılır: "Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yere çakılı kaldı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur; bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat, belki düşünürler"⁷³⁶ Bu insan dört elle yere yani dünyaya sarılarak ilahi yüceliği bir tarafa bırakmaktadır. Kendisini, yerin yani dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak algılamaktadır. Bunun nedeni ise, insanın dünyayı önüne alıp, kendi aklını ve gönlünü onun arkasına koyarsa, dünya onu istediği yer götürmesidir. Ancak insan kendi aklını ve gönlünü öne alıp dünyayı arkasına takarsa, dünyayı istediği yere götürebilir. Dünyaya tutkulu bağlanan ve iğreti heveslerinin/arzularının peşine düşen insan yere çakılıp kalmakta⁷³⁷, kendisini madde ile aynileştirmekte veya onun ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir.

Allah'ın ayetlerine inanmak ve o ayetler sayesinde bir huzura, beyin berraklığına ve gönül aydınlığına sahip olmak insanın insanı yere ya da dünyaya çakılı kalmaktan kurtarır. Allah, ayetleriyle yüceltmek istediği insanın dünyaya tutkulu ile çakılıp kalmasını ve iğreti heveslerin peşine düşmemesi için, köpeği örnek olarak getirmektedir. Böylece, Yüce Allah, insanları düşündürmek için öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. İnsanın nasıl adileştiğini, hayvani davranışları nasıl sergilediği, bu duruma nasıl ve niçin düştüğünün analizi yapılarak, caydırma yöntemini

---

⁷³⁴ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 149.

⁷³⁵ Aydın, Din Felsefesi, s. 237-238.

⁷³⁶ Araf, 7/176.

⁷³⁷ Bayraklı, Tefsir, 7, 407.

kullanmaktadır. Çünkü hiçbir insan köpek gibi olmayı istemez. Düşünme kapasitesinin harekete geçilip çözümlerin üretilebileceğine işaret edilerek te, beşeri eğitimin ve de din eğitiminin amacına ve nereden başlanması gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁷³⁸

Yine Kur'an'da bu ruh haline sahip olan insan, şöyle dile getirilir: “Mal yığıp onu tekrar tekrar sayar ve malının kendini ebedileştireceğini sanır.”⁷³⁹ İnsanın kendisini gelip geçici mal ile anlamlandırması hastalıklı bir kişilik ve karakter yapısını göstermektedir. Böyle bir insanın, zihin, gönül ve kalp dünyasının rehabilite edilmesi gerekir. Bu ise çok ciddi rehberlik ve danışmalık hizmetleri ile, psikolojik ve psikiyatrik süreçleri gerekli kılabilir. Kur'an ayetleri bu görevi yapmaktadır.

Bu tutkuyu disipline etmenin veya eğitmenin en önemli yöntemi insanda, ebedi bir hayatın, ahiret hayatının ve cennet nimetlerinin varlığı inancının bilinç haline getirilmesidir.⁷⁴⁰ Zira asıl ölümsüzlüğü, ahirete olan iman sağlar ve bu iman ölüm korkusunun da en etkili ilacıdır.⁷⁴¹

Sahip olma isteği ile ilişkili olarak bir takım omuzsuz tutum ve davranışlar ortaya çıkmaktadır. Sahip olma tutusu ile hayata yönelen insanların ilişkilerinde düşmanlık, uzlaşmazlık ve korku duygularının egemen olması kaçınılmazdır. Kişiliğin en temel vasfı sahip olmak olan, yani benliği, sahip olduklarının toplamından ibaret olan kişinin bu duygusunun ve algısının çok şeyi elde etme ihtirasına sürüklemesi tabii olacaktır.⁷⁴²

Toplumda, eşya, para ve iktidara sahip olan kişiler kendilerini kabul ettirir ve onlara da önem verilir. Ne var ki, toplumun kabul ettiği ve önem verdiği, zengin olmanın, mal-mülk ve servet sahibi olmanın yegane ölçü ve kural olması yanında, dini ve ahlaki değerlerle toplum kurallarının etkisiz kalması sonucu, bütün toplum dokusunu tehdit eden çok ciddi tehlikeler ortaya çıkar. Nasıl elde edildiği değil de sahip olunan servet ve zenginliğe büyük önem verilen bir toplumda, mal-mülk sahibi kimselere özenilerek büyük değer verildiği görülür, bu kişiler de saygınlıklarını artıracak bir

---

⁷³⁸ Bayraklı Tefsir, 7, 407,409.

⁷³⁹ Hümeze, 104/2-3.

⁷⁴⁰ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, 5. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yay., 2010, s. 83.

⁷⁴¹ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 237.

⁷⁴² Hökelekli, *Değerler Psikoloji ve Eğitimi*, s. 150-151.

muameleye tabi tutulur. Bu durum onların her ne pahasına olursa olsun daha çok kazanma tutkularını besleyerek şiddetlenir. Sahip olma tutkusu, bu insanları şiddet kullanmaya ve gayri meşru yollara sürükleyebilmektedir. Bu durum, toplumun büyük çoğunluğu aleyhine çalışan adaletsiz ve dengesiz bir gelir dağılımına yol açtığından, insanlar arasındaki güven, saygı ve dostluk duygularını zedeler, toplum kesimleri arasında kin, nefret, öfke ve düşmanlık duygularının galeyana gelmesine sebebiyet vererek, sosyal psikolojik bir ortam oluşturur.⁷⁴³

Böyle bir ortamda dürüstlük, itidal, kanaatkarlık gibi değerler önemini yitirmesi, doğal olarak insanın sonu gelmez egoist arzuları, onun davranışlarını yönlendiren temel güdü haline gelmesi anlamını taşır. İnsanın sadece akıl varlığı olmadığı, sonsuz arzular üretme potansiyeline sahip olduğu bir hakikattir. Arzuların ya da istekler ne kadar çok güçlü olursa, bunların tatmin edilme ihtiyacı o nispette güçlü olur. Bu, ise çok güçlü bir şekilde egoizmi kışkırtır.⁷⁴⁴

Sahip olma ihtirası ya da tutkusu, insanın “yabancılaşmasına” da yol açar. Yabancılaşma ise, kimlik kaybı, kişilik parçalanması, güçsüzlük, inanç ve değerleri kaybetme, ahlaki hor görme, kuralsızlık ve duyarsızlık gibi sonuçları olan bir kavramdır. İnsanın benlik gelişmesi iki ana damardan beslenir: Birisi istekler, arzular, ihtiyaçlar (beslenme, cinsellik, sevgi, bağlanma, bağımsızlık, kendini gerçekleştirme) diğeri de değerler, idealler, amaçlar (din, ahlak, gelenek vb.). İnsan kişiliğinin sağlıklı gelişimi, ikincilerin birincileri yönettiği ve denetlediği denge durumuna bağlıdır. İnsanın insan olması, kendini aşan değerler dünyası ile bağ kurması ve kendini belli bir hedefe adanmasına bağlıdır. İç güdü, istek ve ihtiyaçların kişiyi yönetmesi, yabancılaşma denilen durumun en önemli kaynağıdır. İnsan var olan doğal dürtülerin, iç güdülerin dini ahlaki kuralları, bireysel ve toplumsal idealleri ve değerleri aşmasıyla, güçsüz ve etkisiz kalmasıyla ortaya çıkan nevrotik karakter, neticede yabancılaşmaya neden olur. “Dünyanın mahkumu olanlar, ünlü olma, para ve iktidar hırsı, cinsel isteklere aşırı düşkünlük gibi belli bir tutkunun bireye hakim olması ve onun kişiliğinden ayrılmaması ile ortaya çıkar ve giderek bireyi bir kuvvet olarak yönetmeye başlar. O artık varlığının

---

⁷⁴³ Hökelekli, s. 151.

⁷⁴⁴ Hökelekli, s. 152-153.

bir parçasına mahkum bir duruma düşer.”⁷⁴⁵ İnsanın tabiatındaki doğal dürtülerin ve iç güdülerin, dini ve ahlaki değerlerle disipline edilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Eğitilmeyen bu güdüler nevrotik karakterli ve davranış bozuklukları olan insan tipinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan din eğitimi, insanın dünyaya yönelik bu tutkularını Kur’an’daki dini ve ahlaki değerler ile eğitilmesi üzerinde ehemmiyetle durmalıdır.

Kur’an’da yer alan ahlaki prensipler ve bazı dini uygulamalar –zekat ve infak gibi mali ibadetler- insanlarda, bencil ve açgözlü karakter oluşumunu engelleyici bir nitelik taşır. Zekat vermek Kur’an’da emredilen olumlu bir davranıştır. ⁷⁴⁶Bu bağlamda olumsuz tutum ve davranışlardan uzak durabilmek için olumlu davranışları yerine getirmek gerekir. Olumlu davranışlar topluma mal edilmek suretiyle, olumsuz davranış ve tutumlarla mücadele edilebilir. Eğitimin sosyolojik anlamda en büyük hizmeti, evrensel değerleri toplum hayatına bir dantel gibi örüp, kötülüğün gücünün kırmak ve alanını daraltmaktır.⁷⁴⁷

Dini ve ahlaki normların ve kuralların etkisinin azaldığı bir toplumda yabancılaşma kaçınılmaz hale gelir. İnsanların çoğu, sahip olma ihtirasının/tutkusunun ve açgözlülüğün, kendi gerçek ihtiyaçlarını engellediğinin farkına varamaz hale gelir. Bu durumda akıl ve ruh sağlığı tehdit altındadır. Çünkü kişinin bütün ruh sağlığı ve dengesi, olabildiğince çok şey elde etmeye bağlı olduğu sürece, nesneler ya da objeler kişilere bağlı olmaktan çıkıp, onları denetler durama gelir. Kişi, mal-mülk, servet ve para denen dünyaya hakim olamayarak, bunlara mahkum hale gelir. Bu tür insanlar, elde ettikleri mal, makam ve itibarı fazlasıyla hak ettikleri ve kimseye de hesap verme zorunda olmadıkları inanç ve düşüncesi içersinde hayatlarını devam ettirirler.⁷⁴⁸

4.5 Dünya Hayatının Ölüm Bilinciyle Anamlı Kılınması

Ölüm bütün canlıların başına gelen en belirleyici, nihai ve en kaçınılmaz gerçektir. Dünya hayatı ise aldatici zevkten başkası değildir. Bu durum, Kur’an’da şöyle

---

⁷⁴⁵ Hökelekli, Değer Psikolojisi ve Eğitimi, s. 159

⁷⁴⁶ Bakara, 2/ 43.

⁷⁴⁷ Bayraklı, Tefsir, I, 395.

⁷⁴⁸ Hökelekli, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, s. 153-154.

ifade edilmektedir: “Her can ölümü tadacaktır... Zira bu dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başkası değildir.”⁷⁴⁹ Dolayısıyla ölüm ile dünya hayatı arasında yakın bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Ölüm bilinci insanı daha olumlu bir dünya görüşüne ve yaşam tarzına sahip bir bakış kazandırır. Ölüm bilinci, sayesinde insanın kendilik bilinci artarken, nefisini daha iyi tanır. Bu bilince sahip insan kendini düşünen bencil bir varlık haline gelmez. Toplumsal sorumluluklarının daha çok farkına varır. Ömrünü neye vereceğini bilen insan, hem hayatın hem de bu hayatın onun karşısına çıkardığı insanların değerini bilir. “Değerini bilmekle kalmaz bizzat değer üretir. İçinde doğduğu, içinde yaşadığı geleneğin ürettiği değerlerin de ne kadar önemli olduğunu fark eder. Ölüm bilinci, insanı daha da insanlaştırır. Öleceğini bilen, dünya malının dünyada kalacağını farkında olan insan, toplumsal davranışlarına da azami ölçüde özen gösterir. Diğer insanların kendisiyle aynı ölümlülük yazgısını paylaşan insan kardeşleri olduğunu kavrar, barışın ve adaletin gerçekliğini iliklerine kadar hisseder.”⁷⁵⁰

Varlıklar ya da canlılar içersinde ölüm bilincine sahip tek varlık ise insandır.⁷⁵¹ İnsanoğlu için doğumdan itibaren tek mutlak gerçek olan ölüm, kendisinden kaçamayacağını farkına varabilen tek varlık olan insana varoluşsal kaygı/anksiyete yaşatmaktadır.⁷⁵² Ölüm anlayışı, insanın davranışları üzerinde ciddi etkilerde bulunur. İnsanda ölüm bilincinin gelişimi, kişiden kişiye, yaştan yaşa ve kültürden kültüre değişiklik arz eder.⁷⁵³ İnsan, kendine özgü kimlik geliştirmesi gibi, kendisine has bir ölüm algısı da geliştiriyor. İnsanın ölüm algısı ya da anlayışı içinde yaşanan zamandan, kültürden, kişiliklerden, kısaca her şeyden etkilenmektedir.⁷⁵⁴ Ancak ölüm bilincini artırmak ve hayatlarımızı ölüm bilinci çerçevesinde yönlendirebilmek gerekir. Bu, bizim aynı zamanda dünya hayatımızı tanımamıza da imkan sağlayacaktır.

Kur'an, insan, maddecilik, ahiret inancı, ölüm ve dünya hayatı arasında çok yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Dünya hayatına tutkun olanlar, yaptıkları ahlaki davranışlar nedeniyle ölümü arzu etmez ve dünyada uzun yaşamak isterler.

---

⁷⁴⁹ Ali İmran, 3/185.

⁷⁵⁰ Erol Göka, **Ölme**, İstanbul :Timaş Yayınları, 2009 s. 54.

⁷⁵¹ Göka, s. 7.

⁷⁵² Bekri Onur, **Gelişim Psikolojisi**, 5. Baskı, Ankara: İmge Yay., 2000, s. 382.

⁷⁵³ Göka, s. 26.

⁷⁵⁴ Göka, s. 28.

Kur'an'da bu durum İsrailoğulları özelinden hareketle bütün insanlığa şöyle anlatılır. “Hatırlayınız ki, ‘Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri dikkatlice dinleyin’ diye sizden söz almış ve Tur’u üzerinize kaldırmıştık. Onlar, ‘İşittik ve isyan ettik’ dediler. **İnkarları sebebiyle buzağı sevgisi gönüllerine dolduruldu.** De ki: ‘Eğer inanıyorsanız, inancınız size ne kötü şeyler emrediyor!’ Söyle onlara: ‘**Şayet ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de sadece size ait ise ve bu iddianızda da doğru iseniz, haydi ölümü temenni ediniz.**’ Onlar, kendi elleriyle yaptıkları ameller sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir. **Onları, insanlar içinde dünya hayatına en çok düşkün olanlar olarak bulacaksınız. İçlerinden şirk koşanlar bin yıl yaşamak isterler.** Fakat bu kadar yaşasa da, bu uzun ömür onları azaptan uzaklaştıramaz. Allah onların yaptıklarını eksiksiz görür.”⁷⁵⁵ Böylece Yüce Allah, dünya hayatına aşırı bağlılığı ne kadar yanlış olduğuna dikkat çekmektedir.

İnsanların Allah’ı inkar veya ona şirk koşmaları, maddeye olan tutkularını artırmaktadır. İnkâr psikolojisi, insanda var olan saf sevgi duygusunun yanlış objelere yönelmesine sebebiyet vermektedir. Bu yönlendirme, Allah’ın dışındaki varlıklara olunca küfür veya şirk meydana gelmektedir. İnsanların gönüllerinde veya kalplerinde oluşan bu şirk, insanın dini eğitimi açısından büyük bir sorundur. Zira ilahi vahyin gönüllere girmesine ve orada yer etmesine mani olmaktadır.⁷⁵⁶

İnsan, yapmış olduğu eylemlere göre ölümü temenni eder ve ya etmez. Yani ölüme karşı olumlu bir tutum geliştirilmesi insanların amellerinin iyi ve kötü olmasına bağlıdır. Ölüm korkulacak bir olgudur. Bu korkunun defedilebilmesi, iyi ameller üretmeye bağlıdır. İyi amel, ölüm psikozunun ortadan kaldırılmasında önemli bir etkiye sahiptir.⁷⁵⁷

Ölüme karşı olumlu bir tutum belirleyemeyen insan, dünyaya karşı aşırı hırs ve dünyada çok uzun süre yaşama arzusu içersinde olmaktadır. Ölümü istememenin, dünyada uzun yaşama isteğinin ve dünya hayatına tutkulu bağlanmanın temelinde yatan

---

⁷⁵⁵ Bakara, 2/ 93-96.

⁷⁵⁶ Bayraklı, Tefsir, 2, 53.

⁷⁵⁷ Bayraklı, Tefsir, 2, 55-56.

neden ise şıktır. Böyle bir insan dünyadan göç etmekten, yani ölmekten korkmaktadır. Yüce Allah, bunun arka planında ise ahiret için hiçbir amel üretmeme kötülüğünün olduğunu bildirmekte, bir manada bizlere öğretmektedir. Allah, insanın iç alemindeki oluşumlar zincirinin halkalarını ve de bunların psikolojik analizini yaparak insan davranışlarındaki sebep-sonuç ilişkilerini bizlere göstermekte,⁷⁵⁸ bunların eğitim ve öğretimini yapmaktadır.

Ölümün inkarı, insanın ölümlü bir varlık olduğu, faniliğinin inkarıdır. Ölüm fikriyle bütünleşmek, fanilik bilinciyle hareket etmek, gerçekçi olduğu için bizi kurtarır. İnsan, öleceği bilinciyle yaşıyorsa, dünya hayatı hakkındaki planlarını, yaşantısını günlük maişet dertlerine takılıp kalmadan olabildiğince geniş ihtimaller çerçevesinde yapabilme imkanına kavuşur. Ölümün, ölümlülüğün farkında olan insan, zamanın değerini bilir ve zaman bilinci sayesinde önemsiz meşguliyetlerden uzak durmayı başarabilir. Yapılması gerekenleri uygun zamanda yapar, gereksiz ertelemelerden kurtularak, insan hayatına bir derinlik ve lezzet katar. İnsan, sorumsuzca, gündelik işlerin dağdağasına gark olmuş biçimde hayatını sürdürüyorsa, ölümlülüğünü fark etmeden, dikkate almadan yaşıyorsa o hayata yaşamak denmez.⁷⁵⁹ Kur'an, sorumluluklarını yerine getirmek istemeyen bazı insanlara, nerede olursa olsunlar ölümle yüzleşeceklerini ifade ederek, dünya hayatını daha anlamlı yaşamalarını istemektedir. Bu husus şöyle anlatılır: "...Onlara deki: 'Dünya menfaati önemsizdir. Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez.' Nerede olursanız olunuz ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"⁷⁶⁰

Ölüm Korkusunun Daha Fazla Görüldüğü Kişiler ve Dünya Hayatı

"Gelip geçici ve değişken her türlü soyut ve somut değerlere tutku derecesinde bağlı bir biçimde, yalnızca haz peşinde koşarak yaşayanlarda, bedenini ve sahip olduğu mevkii ve zenginlikleri çok seven hırslı kimselerde, çok sayıda ama içten olmayan toplumsal ilişkisi bulunanlarda ölüm korkusu daha fazla görülüyor. Kendilerini ölümden uzak gören, her zaman güçlü olduklarına inanan, güce, gösterişe, şatafata

---

⁷⁵⁸ Bayraklı, Tefsir, 2, 58.

⁷⁵⁹ Göka, s. 55.

⁷⁶⁰ Nisa, 4/ 77-78.

tapıcı, kendine hayran, narsistik kimseler daha yoğun ölüm korkusu yaşıyorlar.”⁷⁶¹ Bedii Ziya Egemen, ölümden en çok korkanların, hayatı sadece zaman ve mekan düzlüğünde yaşayan, hayvan benzeri, yalnız madde zebunu ve zevk düşünüşü kişilerin olduğunu belirtmektedir.⁷⁶²

Ruhun ölümsüzlüğüne, ebediliğe yani ahiret hayatının varlığına inananlarda ve bir biçimde öldükten sonra yeniden doğacağı inancına sahip olanlarda ölüm korkusunun daha az görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ölümle ilgili geliştirilen duygu, düşünce ve tutumlar ile dini inanç ve uygulamalar arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu, dindar kişilerin genel olarak ölüm karşısında daha olumlu tutumlar geliştirdikleri araştırma bulgularıyla ortaya konmuştur.⁷⁶³ Din eğitimi, dünya hayatına karşı tutkulu bir şekilde yönelen ve bunun sonucu olarak ölüm korkusunu aşırı bir şekilde hisseden insanları eğitmek için, ahirete iman, yeniden yaratılma ve ruhun ölümsüzlüğü gerçeklerini insanların zihinlerine ve gönüllerine iyice yerleştirmesi gerekir. Din eğitimi insanların dini inançları ile duygu, düşünce ve tutumları arasında olumlu bir ilintinin olduğu gerçeğini de her zaman göz önünde bulundurmalıdır.

İbni Sina, ölüm korkusunun insanın hissedebileceği korkuların en şiddetlisi ve etkilisi olduğunu belirtir. Bu korkunun sebeplerini de, ölümün gerçekte ne olduğunu bilmemek, öldükten sonra ruhun da bedenle birlikte tamamen yok olacağına inanmak, öldükten sonra nefsin nereye intikal edeceğini, kestirememek, ölümün hastalıkların verdiği acıdan daha fazlasına yol açacağını zannetmek, cezalandırılmaktan korkmak, geride bırakılan evladı ü üyal için tasalanmak, bir çok dünya lezzetlerini kaçıracağından dolayı üzülmek ve öldükten sonra nereye gidileceğini konusunda belirsizlik olarak sıralamaktadır.⁷⁶⁴ Dikkat edilirse ölüm korkusunun temelindeki saikların başında insanın öldükten sonra dünyada bıraktığı çocukları için kaygılanması ve dünya nimetlerini ya da lezzetlerini yitireceği düşüncesinin yattığı görülmektedir. Din eğitimi burada devreye girerek bu hususların dini değerlerini ve anlamlarını insanlara anlatmalıdır. Bunu da Kur'an'dan hareketle yapmalıdır. Yüce Allah bizlere dünya

---

⁷⁶¹ Göka, s. 70.

⁷⁶² Bedii Ziya Egemen, “Ölüm Üzerine”, Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 1963, 31-34.

⁷⁶³ Göka, Ölme, s. 72-73.

⁷⁶⁴ İbni Sina, **Ölüm Korkusundan Kurtuluş**, M. Hazmi Tura (çev.), İstanbul :Burhaneddin Matbaası, 1942, s. 1-30.

hayatı, servet ve çocuklar konusunda bilinmesi gerekenleri öğretmekte ve bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Allah'ın bunu yapmasının amacı ise, dünya hayatına çok değer verip ona aşırı bir şekilde bağlanmanın, onu kutsallaştırmanın yanlış olacağının bilincini vermektir.⁷⁶⁵ Kur'an, ise dünya hayatının suya benzediğini, servetlerin, lezzetlerin ve evlatların dünya hayatının süsü olduğunu; Allah'ın her şeyin üzerinde iktidar sahibi ve ölümsüz olan iyi şeylerin ise Allah'ın katında olduğunu bilincini bizlere kazandırmayı hedeflemektedir. : "...Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi birbirine karışmış; arkasından rüzgarın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah her şey üzerinde iktidar sahibidir. Servet ve çocuklar dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça dah iyi hem de ümit bağlanmaya daha layıktır".⁷⁶⁶

Dini inancı olan kişi, ölümden sonraki hayata inanıyorsa korkusu daha da azalmaktadır. "...Nihayet birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler. Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler..."⁷⁶⁷ Kur'an, ölümü insan ruhunun bedenden alınarak Allah katına yükseltilmesi ve ahiret hayatına giriş olarak görmektedir. "Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz."⁷⁶⁸ Kur'an'a göre ölüm, her can için kaçınılmaz son olmakla birlikte, bir bitiş değildir. Hem insanın hem de dünya hayatının bir sonu vardır. Bu son yok oluş değil, yep yeni bir var oluşturmaktır. Kainatın yürüyüşü Yaratıcı'ya yani Allah'a doğrudur.⁷⁶⁹ İnanan insan, ölüm karşısındaki tavrının nasıl olması gerektiğini yine Kur'an'da bizlere öğretmektedir: "...Biz Allah'ın kuluyuz ve biz O'na döneceğiz..."⁷⁷⁰

Olgun bir kişilik ve otantik yaşayan bir insan Hz. Peygamber'in şu sözlerine göre dünya hayatını algılar: "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için yarın ölecekmiş gibi ahiret için hazırlan!" Dolayısıyla ölüm bilinciyle hareket eden, bir gün öleceğini bilen insan dünya hayatını daha mutedil algılar, yaşamında ve insan ilişkilerinde çok daha

---

⁷⁶⁵ Bayraklı, Tefsir, 11, 504.

⁷⁶⁶ Kehf, 18/45-46.

⁷⁶⁷ Enam, 6/61-62.

⁷⁶⁸ Ankebut, 29/57; Ali İmran, 21/35; Enbiya, 21/35; Hud, 11/4; Feri, 89/27-28.

⁷⁶⁹ Göka, Ölme, s. 73.

⁷⁷⁰ Bakara, 2/156.

özenli ve kıymet bilici bir tarzda davranır. Hz. Peygamber, insanın dünya hayatında varoluşunu nasıl konumlandıracağını söyleyerek, inananlara ve bütün insanlara kişilik olgunlaşmasında rehberlik etmektedir.

Ölüm bilinciyle donanmış, faniliğini kavramış bir insan için dünya hayatı daha anlamlı ve değerli bir hale gelir. Anlamlı ve değerli bir hayat, hem kendimizin hem çevresindeki insanların değerini yükseltir. İnsan, diğer insanlara karşı daha fazla sevgi ve şefkat hisseder, insanlara daha derinden bağlanır. Çünkü dünya hayatı, insana Yaratıcı'nın bir hediyesidir.⁷⁷¹

Varoluşçu eğitim felsefesinde, hayatın değerini, insan gerçek manada ölümle anlayabilir. Dolayısıyla okullarda ölümden kaçma yerine, gençlere bunu muhafaza etme anlayışı verilmelidir. İnsanın kendisinin ölümlü olduğunun farkına varması, onun hayatı daha anlamlı yaşamaya teşvike götürür. Öğretmen, öğrencisine ölümün kaçınılmazlık şuuruna erdirerek kendi hayatını muhasebe etmeye sevk ettirmelidir. Bu manada ölüm, en kuvvetli bir teşvik edicidir. Ölüm, en büyük ders olarak hayatı ve insanı düzene koyduğundan ondan çıkarılacak eğitim programı anlayışı çok büyük bir öneme haizdir.⁷⁷²

Dünya hayatının aldatıcı zevkten başka bir şey olmadığı gerçeğini en iyi pekiştiren ise ölüm olgusudur. Hz. Peygamberi teselli etmek amacıyla Yüce Allah, ölüm olgusu ile dünya hayatının aldatıcılığını aynı ayette zikretmektedir. Her canın ölümü tadacağı olgusu ahlaki ve hukuki bakımdan önemli eğitici boyut taşımaktadır. Ahlakın temeline, ölüm olgusu yerleştirilerek, insan ilişkileri ona göre düzenlendiğinde, davranışlarda sapıklık, yanlışlık ve bozukluk en aza indirilebilir. Ölüm olgusu haklar sisteminin merkezine konulduğunda, insan haklarının çiğnenmesi en aza indirilebilir. Aslında ölümlü dünya geçeceği insanlara kazandırılrsa, haksızlıkların çoğunun önüne geçilebilir. Binaenaleyh Yüce Allah ölüm olgusunu dünyadaki davranışların merkezine oturarak değerler sistemini oluşturmaktadır.⁷⁷³

---

⁷⁷¹ Göka, s. 115-16.

⁷⁷² Necmettin **Tozlu**, **Eğitim Felsefesi**, İstanbul :MEB Yayınları, 1997, s. 66.

⁷⁷³ Bayraklı, Tefsir, 4, 518.

Maalesef ülkemizde genel eğitimde ölüme ve hayata maddeci bir bakış hakim olduğundan, ölüme dini bakış eğitimden dışlanmış durumdadır. Bunun yanında ölüm fenomeni karşısında dini danışmanlık hizmetleri de profesyonel anlamda geliştirilememiştir.⁷⁷⁴ Dünya hayatını daha anlamlı, ahlaki ve dini değerler çerçevesinde algılanması ve yaşanmasında ölüm bilinci büyük önem arz etmektedir. Ölüm fenomeni başlı başına bir rehberlik vazifesi görmektedir. Ölümün derin gerçekliği insanları adeta sarmaktadır. Dolayısıyla din eğitimi, ölümün çok yönlü özelliğinden hareketle insanların duyguları, düşünceleri ve fiilleri üzerinde olumlu tesirler bırakmanın yöntemlerini geliştirmelidir. Böylelikle dünya hayatının tanrılığı ve ona tapınmada son bulacaktır.

4.6 Dünya Hayatını Şeytanın Çeldirici Olarak Kullanmasına Karşı Bilinç Kazanılması

Şeytan, insanın rakibi ve düşmanıdır. Şeytanın hedefi de insandır. Şeytana karşı galip gelecek veya ona mağlup olacak olan da insandır. Kur'an, özellikle insanı şeytan ile mücadele etmesi için uyarmaktadır: “Bunun üzerine şeytan, onları bulundukları yerden kaydırıp çıkardı. Biz de, ‘Birbirinize düşman olarak oradan ininiz ve yeryüzünde belli bir zamana kadar ikamet edip yaşayacaksınız’ dedik.”⁷⁷⁵ “Ey insanlar, yeryüzündeki yiyeceklerin helal ve temiz olanlarından yiyiniz, şeytanın adımlarını takip etmeyiniz; gerçekten o, sizin apaçık düşmanınızdır.”⁷⁷⁶ “Ey iman edenler! Hepiniz birden barışa giriniz! Sakın şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o size apaçık bir düşmandır.”⁷⁷⁷

Şeytanın faaliyetleri insanlar arasında çok yaygın olduğu için insanın devamlı tetikte olması ve kendini kollaması gerekir. Eğer insan, kendi nefisini rahatlatır ve işi gevşetirse, şeytanın aldatmalarına yem olabilir. Her insan belli ölçüde şeytanın teşvik ve aldatmalarına maruz kalmış ise de, takva sahibi olan insanlar kötülüğü pek işlemezler ve şeytanın hilelerini hemen fark ederler, neticede uyanırlar. Bu anlamda Peygamber'e Kur'an'da şöyle denilmektedir: “Şeytandan sana bir fitne gelirse Allah'a sığın; çünkü

---

⁷⁷⁴ Göka, s. 287.

⁷⁷⁵ Bakara, 2/36.

⁷⁷⁶ Bakara, 2/168.

⁷⁷⁷ Bakara, 2/208.

O, iştir; bilir. Takva sahipleri var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda, düşünüp hemen görürler.”⁷⁷⁸

Şeytanın faaliyeti, bir kimseyi şaşırtmak ve geçici olarak -veya kötülüğü devamlı olarak benimsemiş kimseler olarak- basiretini bulandırmaktır. Şeytanın asıl gücü, insandaki irade zayıflığı, ahlaki cesaretin olmayışı ve gerekli olan takvanın bulunmayışından kaynaklanır.⁷⁷⁹ Bununla beraber şeytan insanı aldatmak için pek çok yönden ona yaklaşmaktadır: “Şeytan, ‘Öyle ise beni azdırmama karşılık, yemin ederim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra onlara elbette önlerinden, arkalarından, sağlarından, sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükreder bulamayacaksın’ dedi.”⁷⁸⁰

Şeytan, güçlü olmaktan ziyade dünya hayatı ile aldatıcı ve kurnaz görünmekte; hile kurmayı, saptırmayı ve göz boyamayı tercih etmektedir. Şeytanın en çok kullandığı hile, “süslemek”, veya dünyanın en süfli şeylerini gayet süslü ve “çekici göstermek”, ya da çok iyi neticeler verecek olan bir şeyi korkunç ve yapması çok güçmüş gibi göstermektir⁷⁸¹: “Senden önce de milletlere peygamberler göndermiştik. Boyun eğsinler diye onları darlık ve sıkıntıya uğrattık. Hiç olmazsa kendilerine böyle baskımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını cazip/süslü gösterdi.”⁷⁸² “Hani şeytan onlara yaptıklarını süslü gösterdi...”⁷⁸³ “Allah’a andolsun ki, senden önceki topluluklara da peygamberler gönderdik. Fakat şeytan onlara işlerini süslü gösterdi...”⁷⁸⁴ “Ad ve Semud toplumlarını da helak ettik. Helakleri, evlerinin kalıntılarından size belli olmaktadır. Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterip, onları doğru yoldan çıkarmıştı. Oysa onlar gerçeği görebilirlerdi.”⁷⁸⁵ “Kendilerine doğru yol apaçık belli olduktan sonra eski hallerine dönenleri, şeytan sürüklemiş/ayartmış/güzel göstermiş ve kendilerine ümit vermiştir.”⁷⁸⁶ “...Ben(şeytan)

---

⁷⁷⁸ Araf 7/200-201.

⁷⁷⁹ Fazlurrahman, s. 207.

⁷⁸⁰ Araf 7/16-17.

⁷⁸¹ Fazlurrahman, s. 208-207.

⁷⁸² Enam 6/43.

⁷⁸³ Enfal 8/48.

⁷⁸⁴ Nahl 16/63.

⁷⁸⁵ Ankebut 29/38.

⁷⁸⁶ Muhammed 47/25.

de yeryüzünde onlara kötü davranışları süsleyeceğim ve ihlaslı kulların hariç onların hepsini mutlaka azdıracam.”⁷⁸⁷

Şeytan, bu dünya hayatını insanın manevi değerlerini alt-üst edecek kadar süslü gösterir. “İnkâr edenlere bu dünya hayatı güzel görünür. Bu sebeple, iman edenlerle alay ederler...”⁷⁸⁸ Bu ayetin, fakir, güçsüz, pek çok sıkıntıya katlanmak zorunda olan Müslümanları aşağılayan Mekke’nin ileri gelenleri; yurtlarını ve mallarını terk eden muhacirleri küçümseyen Medineli Yahudiler ve zayıf Müslümanlar ve fakir muhacirlerle alay eden Münafıklar hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir.⁷⁸⁹ Bu izahlardan da anlaşılacağı gibi şeytan, insanların sahip oldukları dünyevi nimetleri süslü göstermek suretiyle onları aldatmaktadır. Özellikle varlıklı, zengin ve toplumların önde gelen kişilerinin de fakir, güçsüz kişileri aşağı görmeleri de dikkat çekicidir.

Şeytanın, insana süslü gösterdiği hususların başında da dünya hayatı kavramının muhtevasını oluşturan objeler gelmektedir. Şeytan, bunlara karşı insanı aşırı düşkün hale getirecek bir çekiciliğe getirmektedir. Aynı zamanda şeytan, insanın sahip olduğu şehvi arzuları süslü, çekici ve cezbedici göstermektedir. “Kadınlara, çocuklara, altın ve gümüş cinsinden birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazilere yönelik dünyevi zevkler insanoğlu için çekici kılınmıştır. Bütün bu zevkler bu dünya hayatında tadılabilir; mutlu son, Allah katında olanıdır.”⁷⁹⁰ Her ne kadar mutlak manada bu zevkleri insanın fıtratına yerleştiren yani tabiatında yaratan Allah olsa da, bu zevklere aşırı düşkünlüğün kaynağı şeytandır. Şeytan, yukarıda ayette belirtilen objelere karşı insanı aşırı düşkün hale getirmek için onları süslü göstermekte, insanın kalbine onları başka hiçbir şeyi görmeyecek bir biçimde yerleştirmektedir. Bu objeleri kullanarak şeytan, vesvesesiyle ve güzel ve süslü göstermek suretiyle insanın şehvetlerini olması gereken sınırın çok üstüne çıkartmakta, onları insan için bir tutku, olmazsa olmaz bir değer haline getirmeye çalışmaktadır.⁷⁹¹ Dolayısıyla şeytan, insanı nefsinde tabii olarak var olan eğilimlerini olması gereken sınırların dışına çıkartmakla hata yaptırtmaktadır. Bunun için de şeytan, dünya hayatının nimetlerini tuzak ya da akli çeldirici olarak

---

⁷⁸⁷ Hicr 15/39-40.

⁷⁸⁸ Bakara 2/212.

⁷⁸⁹ Razi, Mefatihül Gayb, Daru’l-Fikr, Beyrut-1981, c. 6, s. 5.

⁷⁹⁰ Ali İmran 2/14

⁷⁹¹ Alusi, **Ruhu’l- Meani**, Beyrut: Daru l’hyai’t-turasi’l-arabi, c. 3, s. 99-100.

kullanmaktadır. Yukarıdaki ayetteki sayılanlar bu manada şeytanın en fazla kullandığı dünya objeler olmaktadır.

Şeytanın süslemeleri ve iltifatları insanın akıl ve kalbini öyle bir durumda yakalar ki insan artık hakikat olanı, fakat ilerde gelecek olan faydalı neticeler veren ahiret ve yaratılışın yüksek gayelerini unutarak yaşadığı dünyanın hazları içersinde kaybolup gider. Şeytanın bu süsleme ve iltifatları karşısında dayanma gösteremeyen de insanın kendi iradesidir. Şeytanın aldatması, geçici ve yüzeysel gayeleri gözler önüne getirmek veya bu dünya hayatının insanı aldatacak biçimde süslü ve çekici gösterilmesidir. Dolayısıyla şeytanın, aldatma, süsleme, çekici kılma ve gerçekleri karartma operasyonu ile bunlara geçit veren, dayanma gücü gösteremeyen insanın kendi iradesine karşı, insanın içinde taşıdığı fitri iyilik eğilimlerini güçlendirmek ve geliştirmek için kendisini şuurlu olarak Allah’a yöneltip onun yanında yer alması önem arz etmektedir.⁷⁹² Bir başka bir ifadeyle onu Kur’an’a dayalı din eğitiminden geçirmek gerekiyor.

4.7 Din Eğitiminin Yönlendiricisi Olarak Din Adamlarının Dünya Hayatına Karşı Tutumu

Dinlerin kendi varlıklarını sürdürebilmeleri için, bir liderlik ve rehberliğe ihtiyaç duymaları sosyolojik bir gerçekliktir. Dini önderler, tarihi süreçte kutsal metinleri yorumlamak, manevi hakikatleri insanlara tebliğ etmek, ilahi yasalarla hükmetmek, toplumsal ve siyasal hareketlerde öncülük yapmak gibi değişik görev ve sorumluluklar üstlenmektedirler. Bir dinin bireysel ve toplumsal hayatta etkili olmasında, dini rehberlik temsilcilerinin üstlenecekleri misyon veya rol çok önemlidir. Bu bağlamda itikattan metafiziğe, ahlaktan diğer sosyal alanlarda dini düşüncenin inşa edicileri olmuşlardır. Bunların yanı sıra eğitim ve öğretim yoluyla, dini entelektüel birikimin sonraki kuşaklara aktarıcılarıdır. Kutsal metinlerin bulunduğu her yerde, onların yorumlayıcısı, içerik ve manalarının öğretilmesi, uygulamalarının

---

⁷⁹² Fazlurrahman,s.210-211.

gerçekleşmesi, din adamları ve bilginlerinin her zaman temel sorumlulukları arasında yer almıştır.⁷⁹³

Dinlerin tarihinde Yahudilik ve Hristiyanlık başta olmak üzere kadim dini geleneklerde din adamlığı sınıfı oluşmuştur. Benzer bir yapılanma, bir takım tasavvufi eğilimler ile Şiilik dışında, İslam'ın ilk ve sonraki dönemlerinde olmamıştır. Bu bağlamda ulema, fukaha ve mollalar, dini ve hukuku iyi bilen ve yorumlayan cemaat içersinde din adamı özelliği taşımayan kişilerdir.⁷⁹⁴ Bu gün ilahiyatçıları ve din hizmetlerini yürüten din görevlilerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu konuda Batılı dinler tarihçileri de İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlıktan en bariz farkının, İslam'da din adamı sınıfının bulunmaması olduğunu ifade etmekte,⁷⁹⁵ bu konuda dinler tarihçisi Mircea Eliade de, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin, Kilise gibi bir yapılanmayı getirmemesi, din adamı sınıfını teşkil etmemesi, ibadet için mabedi şart koşmaması ve din adamlığını teşvik etmemesi yönleriyle üç monoteist din içersinde en sade inancı taşıdığını belirtmektedir.⁷⁹⁶

Kur'an'da rabbani, ahbar, ehl-i zikir vb. kelimelerle Yahudi din büyüklerinden; kıssis, ruhban kelimeleriyle Hristiyan din bilginlerinden bahsedilmektedir. Daha umumi manada Yahudi ve Hristiyan din rehberlerinin eleştirilen, kabul edilen ve takdir edilen özelliklerinden bahsedilmesinden hareketle din adamlarının dünya hayatı ile irtibatlarının nasıl olduğunun bilinmesi ve anlaşılması, Müslüman din adamları ve din eğitimcilerinin dünya hayatına karşı nasıl bir tavır içersinde olmaları noktasında önemli ip uçları verecektir. Bu konuda Kur'an ayetleri bizlere ışık tutacaktır. Zira Kur'an ayetlerin anlaşılmasında dikkate alınması gereken lafzın umumiliğidir.⁷⁹⁷ Biz de buradan hareketle din eğitiminin, kaynağı ve yönlendiricisi olan din adamlarının dünya hayatına karşı bakışlarının nasıl olduğunu ve nasıl olması gerektiği üzerinde durmak istiyoruz.

⁷⁹³ İbrahim H. Karslı, **Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı**, Ankara: TDVY, 2010, s. 16-17.

⁷⁹⁴ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, Isparta: Süleyman Demirel Üni. Yay., 2002, s. 163.

⁷⁹⁵ Salih Akdemir, "Rahip G. Basetti-Sani'nin Hz. İsa ile ilgili Bazı Kur'an Ayetlerini Yorumlaması ve Müslüman Hristiyan Diyaloğuna Çağrısı Üzerine", Ankara Ü. İlahiyat F. Dergisi, c. XXVI, Ankara 1983, 183-201.

⁷⁹⁶ Mustafa Alıcı, "Kutsalın Peşindeki Adam: Ölümünün 19. Yılında Mircae Eliade İçin Kısa Bir Rehber", EKEV Akademik Dergisi, s. 24; (Yaz-2005), 73.

⁷⁹⁷ Bedruddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, **el- Burhan fi ulumi'l-kuran**, Darul marife, Beyrut, I, 32.

Yahudi Din Adamlarının Dünya Hayatına Karşı Tutumları

Yahudilik tarihinde başta kurban takdim etme işlemleri olmak üzere bir çok ibadet, Yahudi din adamları tarafından organize edilmiştir. Buna bağlı olarak din adamlarının toplum hayatında nüfuz ve iktidarlari iyice artmıştır. Belli bir dönem krallar, din adamı olarak kabul edilmiş; din adamları da, kralın vezirleri olarak atanmış ve yüksek rütbeli devlet memuru sınıfına alınmışlardır. Özellikle Kral Davut döneminde din adamlarından oluşan bir kabile olan Levililer idari makamlarda görev almışlardır.⁷⁹⁸ Bundan dolayı bu süreçte krallara ait mabetlerde hizmet gören birçok din adamı, ekonomik ve sosyal yönden önemli ilerlemeler kaydetmiştir.⁷⁹⁹ Dolayısıyla Yahudi din adamlarının mali ibadetlerin yerine getirilmesindeki fonksiyonları ve devlet bünyesinde üstlendikleri bürokratik görevler bağlı olarak belli bir güce sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Tevrat, kurbanların döşleriyle butlarının ebedi olarak kahinlere ait olduğunu⁸⁰⁰, suç kurbanlarının ise tamamının onların hakkı olduğunu belirtmektedir.⁸⁰¹ Kurbanların tamamının veya butları ile döşlerinin ebediyen kahinlere ayrılması, din adamlarının ekonomik çıkarları uğruna Tevrat'ın ilgili yerlerinde bazı tahrifat yapma ihtimalini akla getirdiği belirtilmektedir.⁸⁰² Yahudi din adamlarının, siyasi, ekonomik gücü ellerine geçirdikçe, insanların mali ibadetlerinden kendilerine hisse ayırmışlar ve ekonomik çıkar uğruna ilahi öğretileri tahrife yeltenmişlerdir.

Özellikle Babil sürgününden Hz. İsa dönemine kadar geçen sürede, Yahudiliğin yeniden inşa edildiği dönemdir. Mabet ikinci kez yapılmış, kutsal metinler yeniden yazılmıştır. Yahudiler bu dönemde manevi ve ahlaki değerlerden uzaklaşmış; şekli ayin ve merasimlere yönelmişlerdi; dünyevi ve maddi değerler hayat tarzlarında daha önemli ve öncelikli hale gelmiştir. Din adamları rabbanilerin etkinliği bu süreçte

---

⁷⁹⁸ Karşı, s. 61.

⁷⁹⁹ Ahmed Şelebi, **Mukarenetu'l-edyan (el- Yahudiye)**, Kahire: Mektebetu'l-Nahdatü'l-Misriyye, 1984,s.223.

⁸⁰⁰ Levililer, 7/31-34; 10/14-15.

⁸⁰¹ Sayılar, 5/ 6-9.

⁸⁰² Ali Osaman Ateş, **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 207.

iyice artmış, Yahudi ahlak ve teolojisinin kendileri tarafından yeniden inşa edildiği; peygamberler ile mücadele eden bir din adamı sınıfı oluşmuştur.⁸⁰³

Yahudi din adamları sınıfı, mevcut ekonomik ve sosyal statülerinden taviz vermek istemeyerek, sabit bir geleneğe bağlı ve değişikliklere kapalı bir topluluk haline gelmişlerdir. Buna bağlı olarak peygamberler, bu din adamları zümresinin maruz kaldığı mal hırsı, dünyevileşme ve bunların sonucu olarak oluşan inanç ve ahlaki yozlaşmaya karşı daima mücadele etmişlerdir.⁸⁰⁴ Nitekim Krallık Dönemi peygamberlerinden Samuel (MÖ X), Yahudi din adamlarına: “Bakın, itaat etmek kurban sunmaktan daha iyidir. Koçların yağına itibar etmektense dinlemek evladır”⁸⁰⁵ şeklindeki uyarısı bu durumu izah etmektedir.

Krallık Dönemi sonrası Peygamberlerinden Amos (MÖ 785-745), fakirler açlıktan ölürken din adamlarının görkemli törenler yönetmelerini şiddetle protesto eder ve şu sözleri tekrarlar: “Bayram günlerinizden nefret ediyorum, musikinizin görüntüsü benden uzak olsun. Kalbinizi yalnız doğruluğa ve hakikate açın”.⁸⁰⁶ Aynı peygamber bolluk içersinde yüzen din adamlarını şöyle eleştirmektedir: “Kudüs’te sere serpe yaşayanlara vay, vay o fildişi yataklar üzerinde yatanlara, sürüden kuzular ve ahırdan buzağılar alıp yiyeceklere, santur sesiyle boş türküler söyleyenlere ve Davud imiş gibi kendileri için müzik aletleri icat edenlere. Taslarla şarap içip güzel koku sürünenlere vay...”⁸⁰⁷ Bütün bunlar Yahudi din adamlarının, dini, ahlaki ve insani sorumluluktan uzaklaşarak dünyevi bir sefahatin ve rezaletin içine daldıklarını göstermektedir. Günümüz din adamlarının ve eğitimcilerinin bunlardan çıkarması gereken dersler vardır.

Yahudi Din Adamları Sınıfının Hz. İsa’ya Muhalefetleri

Babil Sürgünü’nden sonra, Hz. İsa’nın doğumuna kadar yaklaşık altı asırlık zaman diliminde kalabalık bir din adamı zümresi, Büyük Mabet’in etrafında yeniden

---

⁸⁰³ Karslı, s. 63-64.

⁸⁰⁴ Mensching, Gustav, Din Sosyolojisi, s. 65.

⁸⁰⁵ I. Samuel, 15/22.

⁸⁰⁶ Amos, 5/21-24.

⁸⁰⁷ Amos, 6/4-6.

oluşmuştur.⁸⁰⁸ Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderilmesi, dini, siyasi, sosyo-ekonomik çekim merkezi olan Mabet'in etrafındaki din adamları zümresini rahatsız eder. Hz. İsa, Mabet'in ekonomik, kurumsal ve manevi gücüne meydan okur ve farklı bir dini kültür oluşturmaya çalışmaktadır. Yahudi toplumunda güç ve zenginlik, bu kurumla yakın ilişkili olduğundan, bu kurumun varlığını sürdürmesi, yönetici sınıf içinde hayati öneme sahiptir. Bu nedenle Mabet'e karşı yapılan bir eylem ve sarfedilen bir söz, bizzat toplumun varlığına karşı yapılmış kabul edilmektedir.⁸⁰⁹ İşte bu bahsedilen ekonomik ve siyasi faktörler nedeniyle, din adamlarının öncülüğünde, Hz. İsa'ya karşı şiddetli bir muhalefet oluşmuştur.⁸¹⁰ Hz. İsa, İncillerde geçtiğine göre onlara şöyle seslenir: "Din Bilginleri ve Ferisiler, Musa'nın kürsüsünde otururlar; bundan dolayı size söylediklerinin tümünü yapın ve yerine getirin. Fakat onların yaptıklarını yapmayın; çünkü söyledikleri şeyi kendileri yapmazlar. Evet, onlar ağır ve taşınması güç yükleri bağlayıp başkalarının sırtına yüklerler, kendileri ise bu yükleri taşımak için parmaklarını bile oynatmak istemezler. Yaptıklarının tümünün gösteriş için yaparlar. Örneğin hamilerini büyük, giysilerinin püsküllerini uzun yaparlar. Şölenlerde başköşeye, havralarda en seçkin yerlere kurulmaya bayılırlar. Meydanlarda selamlanmaktan ve insanların kendilerini 'rabbi' diye çağırmasından zevk duyarlar."⁸¹¹ Yahudi din adamları, geleneksel dini anlayışları ile ekonomik ve siyasi çıkar hesapları nedeniyle zengin ve varlıklı kişilerle işbirliği yaparak Hz. İsa'nın tebliğine karşı çıkan sınıfların başında gelmektedir. Dolayısıyla din eğitimcilerinin, temel kaynaklara dayalı bir din anlayışının ikamesinde, en büyük engelin din adamlarından gelebileceği gerçeğini, din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerine hesaba katmaları gerekir.

Yahudi din adamları, Hz. İsa'nın geldiği dönemde, İncillerin tasvir ettiği şekilde dini ve ahlaki değerlere, kısır çıkar kaygılarını manevi değerlerin üstünde tutan bir dünya anlayışına sahip olmaları nedeniyle yabacılaşmışlardır. Dolayısıyla Yahudi din adamları, yaşadıkları hayat tazlarıyla ve dünya algılarıyla insanlara örnek olmak şöyle dursun, insanların dini hayatı tercih etmelerinin önünde en büyük engeli

---

⁸⁰⁸ Tümer-Küçük, Dinler Tarihi, s. 267.

⁸⁰⁹ Rowland, C.C., "İsa ve İlk Kilise", trc. Mahmut Aydın, İslamiyat, III, sy. 4, (Ekim Aralık 2000), 39-41.

⁸¹⁰ Demirci Kürşat, "Hristiyanlık (Tarih)", DİA, İstanbul 1998, XVII, 330.

⁸¹¹ Matta, 23/1-7.

oluşturmuşlardır.⁸¹² Hatta daha ileri boyutta, Kur'an'ın beyanına göre “Yahudiler Allah'ı bırakıp bilginlerini, Hristiyanlar da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler”.⁸¹³ Yahudiler “ahbar” denen din bilginlerini rab yani tanrı edinmişlerdir. Yahudiler din adamlarına ya da din bilginlerine Allah'a tapar gibi tapmışlar; Allah'ın hükümlerini bırakarak din adamlarının kişisel görüşlerine inanmışlardır. Allah'ın emirleriyle onların görüşleri çatıştığında din adamlarının/bilginlerinin görüşlerini tercih etmişlerdir. Onları, Allah'ın emirlerini öğrenip anlatan bir kişi olarak görme yerine, dine Allah gibi hükümler veren varlıklar olarak görüp, inanmışlardır. Yüce Allah'ın bizlere bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmasının sebebi ise, Müslümanların da aynı duruma düşme ihtimaline karşı, bu ihtimali ortadan kaldırıp Müslümanları eğitmektir. Ayet tarihi bir olguyu anlatmak yerine Müslümanları eğitmeyi hedef almaktadır.⁸¹⁴

İnsanın aklına ister istemez şöyle bir soru gelebilmektedir: Bir din adamı/alimi nasıl rab/tanrı edinilir? Bunun cevabını şu hadis ile vermemiz mümkündür: “Adi b. Hatim: Boynunda altından bir haç bulunduğu halde Hz. Peygamber'in huzuruna vardığımda şöyle buyurdu: Bu da ne oluyor ey Adi? Şu putu üzerinden at!” Hz. Peygamber'i Tevbe suresinin, “Onlar Allah'ı bırakıp alimlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler” ayetini okurken dinledim. Hz. Peygamber'e, Onlar bunlara ibadet etmiyorlardı' dedim. Hz. Peygamber buyurdu ki: ‘Allah'ın helal kıldığına haram derler, siz de helal tanımaz mısınız? Allah'ın haram kıldığına helal derler, siz de helal saymaz mıydınız?’ Ben de ‘evet’ dedim. ‘İşte bu onlara ibadettir’ buyurdu”.⁸¹⁵

Yahudi din adamları, mensup oldukları toplumsal çevreden kopma, saygınlıklarını ve statülerini yitirme endişesi taşımaları nedeniyle inandıkları dini ve ahlaki değerlere tam bir teslimiyet ve bağlılık içerisinde bulunmamakta, hayatlarını, kendilerine pratik fayda sağlayacak vaatlere göre düzenlemektedirler.⁸¹⁶

---

⁸¹² Tevbe, 9/34.

⁸¹³ Tevbe, 9/31.

⁸¹⁴ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, c. 8, s. 181-182.

⁸¹⁵ Tirmizi, “Tefsir”, 10 (3095).

⁸¹⁶ Muhammed Esed, Kuran Mesajı Meal-Tefsir, c. 1, s. 365.

Bu bağlamda özellikle Rabbi denilen Yahudi din adamları sınıfı maddi ve manevi nüfuzlarını artırarak toplumda etkinlik alanlarını genişletme hedefinde olmuşlardır. Bunun içinde ilahi öğretileri tahrif etmişler, helal ve mubah olan şeyleri çirkin ve batıl görmüşler ve dindarlığın da ancak kendilerinin belirttikleri şekilde yaşandığı takdirde gerçekleşebileceğini vurgulamışlardır.⁸¹⁷

Bu durumu, Hz. İsa'nın Yahudi din bilginlerine seslendiği şu ifadelerde görmemiz mümkündür: “Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Tek bir kişiyi dininize döndürmek için denizleri, kıtaları dolaşırsınız. Dininize döneninizi iki kat cehennemlik yaparsınız”.⁸¹⁸ Hz. İsa onları başkası söz konusu olunca kılı kırk yararcasına eleştirirken kendileri için bunu yapmamalarını şöyle dile getiriyor: “Ey kör kılavuzlar küçük sineği süzer ayırır; ama deveyi yutarsınız!”.⁸¹⁹ Yine Hz. İsa, manevi arınma ve olgunlaşmayı terk edip şekilciliğe yönelen hahamları şu şekilde eleştirir: “Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, iki yüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu boyalı mezarlara benzersiniz. Dıştan insanlara doğru görünürsünüz, ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz”.⁸²⁰ İncillere göre hahamlar, Allah'ın kelamını bırakıp körü körüne geleğe bağlanmaktadırlar: “Siz Tanrı buyruğunu bir yana bırakmış, insan töresine uyuyorsunuz. Kendi törenizi sürdürmek için Tanrı buyruğunu bir kenara itmeyi ne de güzel beceriyorsunuz”.⁸²¹

Yahudi din adamları Mabet'i kontrollerinde bulunduruyor, Roma'nın putperest yöneticileriyle işbirliği yaparak yeni dini gelişmelere karşı onların desteğini alıyor, fakir insanlara kat kat faizle borç veriyor; fakat alamayınca onların mallarına el koyuyorlardı. Halka şiddet ve kinle muamele etmenin onları olgunlaştıracağına, acıların onları geliştirip yetiştireceğine inanıyorlardı. Kendi nüfuz ve otoritelerini tehdit edecek gelişmelere karşı çıkıyor, halkı peygamberlere karşı tahrik ediyorlardı. Yahudi din adamları, dini dünyevileştirerek istismar etmişler ve kişisel arzuları için sömürü aracı haline getirmişlerdir. Diğer bir deyişle onlar, kutsal olan birtakım değerlerin, bencil arzu ve ihtiraslar uğruna dini araç haline getirip tüketmişlerdir. Hz. İsa'nın hedefi, dinin

⁸¹⁷ Samuel b.Yahya El-Mağribi, **Yahudiliği Anlamak**, Osman Cilacı(çev.).İstanbul:İnsan Yay. 1995, 140-141.

⁸¹⁸ Matta, 23/13-15.

⁸¹⁹ Matta, 23/24.

⁸²⁰ Matta, 23/27-28.

⁸²¹ Markos, 7/8-9,13.

yüksek değer ve ilkelerini, şahsi menfaat ve arzuları için kullanan din adamlarını değiştirmek ve dönüştürmek olmuştur.⁸²²

Yahudi din adamları/bilginleri, “ilahi buyrukları yaşama konusunda lakayt bir tutum sergiliyorlar. Bu halleriyle onlar, gösteriş ve şatafata düşkün, riyasete meraklı, dolayısıyla manevi ve ahlaki olgunlaşma kapılarını kendilerine kapatmış; diğer bir ifadeyle mal ve makam sevgisini asıl maksat ve esas arzuları haline getirmişler. Kısacası ruh dünyaları çoraklaşmış; kendileri ilahi sevgiyi kaybettikleri gibi başkalarına da bu konuda kötü örnek olmuşlar”⁸²³dır.

Yahudi Din Adamlarının Hz. Muhammed ile Mücadelelerinin Sebebi

İsrailoğulları tarihinde din adamları ile peygamberler arasında sürekli bir mücadele cereyan etmiştir. Burada din adamlarının güç, imtiyaz ve itibar mücadeleleri söz konusudur. Din adamları zümresi, kendi gelecek ve menfaatlerini teminat altına alma çabası içersine girerler. Peygamberler, yeni değer ve idealar üretmeye, ahlaki ve manevi ilkeleri yüceltmeye çalışırlar. Dolayısıyla yapıyı ıslah etmeye yönelik çabalar, statü ve güvenlikleri tehlikeye düşebilecek kesimlerin sert muhalefetine maruz kalabilir. Sonuçta hiyerarşi içersindeki birçok kimse, yeniden yapılanmayı, kendi güvenliklerine, güç veya saygınlıklarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirebilir.⁸²⁴ Din eğitimcileri, tebliğ faaliyetlerinde, dini gelişim, değişim ve dönüşümü gerçekleştirmek istedikleri toplumlarda en büyük muhalefeti kendi statü, güç ve saygınlıklarını kaybetmek istemeyen din adamlarından görebilirler. Peygamberlerin eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bunların örneklerinin mevcut olduğu gerçeği her zaman dikkate alınmalıdır.

Toplumun din rehberleri konumunda olan Yahudi din adamları, zamanla elde ettikleri maddi ve manevi imkanlar sayesinde, siyasi ve toplumsal gücü elinde bulunduran kimseler haline dönüşmüşlerdir. Çünkü gerçek dinin yaşanması konusunda engel oluşturuyorlardı. Din adamlarının tasarruflarında bulunan maddi çıkarlar ve siyasi imtiyazlar sebebiyle insanları tevhid dininden uzaklaştırıyorlardı. Bunun sonucunda da

---

⁸²² Karslı, s. 71-72.

⁸²³ Karslı, s. 71.

⁸²⁴ Karslı, s. 72.

Tevbe 9/34'te belirtildiği gibi hahamlardan birçoğu insanları Allah'ın yolundan alıkoymuşlardır.

Kur'an, Yahudilerin peygamberlere muhalefet ettiklerini, bir kısmını yalanladıklarını, bir kısmını da öldürdüklerini⁸²⁵ haber vermektedir.⁸²⁶ Peygamberlere karşı yapılan bu hareket, sıradan, tesadüfen meydana gelen bir hadise değil, planlı bir şekilde gerçekleştirilen ve yaygın bir muhalefet tarzı olarak görülmelidir. Her ne kadar Kur'an'da açıkça belirtilmese de, din adamlarının herhangi bir rolünün olmadığını söylemek, sosyolojik açıdan zor gözükmemektedir. Aksine, toplumun dini lider ve öncüleri olarak, belli bir kesiminin bu tür hadiselerin içerisinde oldukları muhtemeldir. Bu tespiti, Yahudilerin Hz. Muhammed'e göttükleri düşmanca tavır konu edinen tarihi rivayetlerde görmek mümkündür.⁸²⁷ İbn Hişam, "Yahudilerden Düşman Olanlar" başlığı altında zikrettiği 66 kişinin hepsinin din adam olduğunu belirtmektedir.⁸²⁸

Hicaz bölgesinde Yahudiler, herhangi bir devlete sahip olmayıp, kabileler halinde yaşıyorlardı. Bundan dolayı siyasi bir yapılanması olmayan bu kabilelerin, en üst düzey reis ve sözcüleri din adamlarıydı. Bir manada onlar, toplumun hem dini hem de siyasi liderleri olup, birinci derecede yönlendirici konumundaydılar.⁸²⁹ Hz. Muhammed'in, "Eğer on Yahudi alimi bana iman etseydi, Yahudiler de iman ederdi"⁸³⁰ ifadesi bunu yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'in tebliğine karşı en organize muhalefeti yürüten Hicaz'daki Yahudi toplumunun öncüleri de din adamları daha önce belirtmiştik.⁸³¹

Medine'de Yahudiler ve din adamları sahip oldukları önemli nüfus potansiyelleri, geniş servetleri, sanat ve ticaret alanındaki becerileri, kutsal kitaba sahip olmaları ve bütün bunların kendilerine sağladığı siyasi avantaj ve menfaatleri kaybedecekleri endişesiyle İslam davetine karşı düşmanca bir tavır içerisinde

---

⁸²⁵ Bakara 2/61, 84-85; Ali İmran 3/21, 112,181; Nisa 4/155; Maide 5/70.

⁸²⁶ Bakara 2/87, Ali İmran, 3/21, 181; Nisa 4/155.

⁸²⁷ Karslı, s. 81-82.

⁸²⁸ İbni Hişam, II, 136-138.

⁸²⁹ Karslı, s. 96.

⁸³⁰ Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 52.

⁸³¹ İbni Hişam, II, 136-138.

olmuşlardır.⁸³² İslami davete en güçlü muhalif duruşu sergileyen din adamlarının bu tutum ve davranışlarının altında yatan en önemli nedenin dünyevi ikballerini/menfaatlerini kaybedecek olmalarıdır. Peygamberlerin umumiyetle tebliğlerine karşı gelinmesinden sonra “biz sizden bir ücret istemiyoruz”⁸³³ ifadeleri bunu gösterir niteliktedir. Demek ki din adamı da olursa İslami tebliğin hedefine ulaşmasında en büyük psikolojik bariyerin, mal-mülk ve siyasi güce dayalı yüksek toplumsal statüyü yitirme endişesinin olduğu görülmektedir.

Yahudi din adamları, tarihsel süreçte toplumlarının hem siyasi organizasyonlarında hem de dini ritüellerinde önemli roller ve vazifeler üstlenmişlerdir. Bu durum onlara, hem siyasi hem de ekonomik bir güç kazandırmıştır. Hz. Muhammed başta olmak üzere Peygamberler ise toplumlarından özellikle peygamberlik vazifelerini yerine getirirlerken her hangi bir maddi ve prestij getirici bir manevi menfaat beklememişler; sadece insanların Allah’a giden bir yolu tutmalarını ve kendilerini Allah’a yaklaştıracı bir sevgi istemişlerdir. “Biz seni ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. De ki: Bunun için, sizden Rabbiniz doğru bir yol tutmayı dileyen kimseler olmanız dışında herhangi bir ücret istemiyorum.”⁸³⁴ Bu ve benzeri ayetler peygamberlerin eğitim görevlerine karşılık bir ücret istemediklerinin kaynağını vermektedir. Hz. Peygamberin istediği, insanların kendi hür iradeleriyle Allah’a bir yol tutmalarıdır. İnsanların Allah’a giden bir yol tutmaları Hz. Peygamber’i mutlu ve hoşnut edecek ve bu durumu eğitim faaliyetinin karşılığı olacaktır. Onun için en büyük kazanç ya da ödül insanların kendi dilemeleri ve özgür iradeleriyle Allah’a bir yol tutmalarıdır.⁸³⁵

Bir başka ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın, inanıp yararlı işler yapan kullarına müjdesi budur: Ben, buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum, ancak Allah’a yaklaştıran sevgiyi istiyorum”⁸³⁶. Allah, Hz. Peygamber’e görevine karşılık maddi bir kazanç beklememesini, ancak Allah’a yaklaştıran bir sevgiyi beklemesini öğütlemektedir. Allah’a giden bir yolu tutmak ve Allah’a yaklaştıran bir sevgi beklentisi

---

⁸³² Karslı, s. 97.

⁸³³ Şuara 26/109.

⁸³⁴ Furkan 25/56-57.

⁸³⁵ Bayraklı, **Kur’an’da Hz. Peygamber**, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2008, s. 38.

⁸³⁶ Şura 42/23.

içinde olmak Hz. Peygamber'in eğitim konusundaki sünnetinin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Bir toplumun Allah'a giden bir yola girmesi ve Allah'a yaklaştıran bir sevgi oluşursa bu, en büyük ödül, başarı ve karşılık olacaktır. Böylece bu ayetler din eğitiminin amacını belirlemiş olmaktadır. Bu amaçlar Allah tarafından konulmakta, Hz. Peygamber tarafından tatbik edilmekte ve bize bırakılmaktadır. Din eğitiminin hangi amaca yönelik yapılacağı beşeri bir bakışla değil de ilahi bir tespit ve peygamberi bir uygulama ile takip edilmelidir.⁸³⁷

Dünyevi Menfaatler Uğruna İlahi Hakikatlerin Değiştirilmesi

Kur'an'da, dünyevi menfaatlere aldanarak ilahi gerçekleri söylemekten çekinmemeleri konusunda Yahudi din adamlarına hatırlatma ve uyarı yapılmaktadır. Bu husus Maide 44'de şu şekilde izah edilmektedir: "Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik; onda yol gösterme ve nur vardır. Teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi; kendilerini Rabbe adayan zahid ve abidler/ilim ve hikmetle derinleşmişler (rabhaniyyun ve ahbar) de Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden onunla hüküm verirlerdi ve onu gözetip kollarlardı. ' Ey Allah'ın kitabına tanık olanlar, insanlardan korkmayınız, benden korkunuz ve benim ayetlerimi az bir paraya satmayınız...'”⁸³⁸

Din adamı ve din alimleri, peygamberler gibi ilahi hakikatlere şahitlik etmek ve korumakla görevli oldukları gibi, aynı zamanda onlarla hüküm vermek mecburiyetindedirler. İsrailoğullarında olduğu gibi, hakimler ve din adamları insanlardan korkarak Allah'ın hükümlerini değiştiremezler.⁸³⁹ Din adamları, din alimleri ve din eğitimcileri, şartlar ne olursa olsun, güç odaklarının tesirinde kalmadan, hakikat neyi gerektiriyorsa ona göre hüküm vermeleri gerekir. Allah'ın ayetlerini her hangi bir değişikliğe uğratmadan ve arzuları doğrultusunda çarpıtmadan gerekeni yaparlar.⁸⁴⁰

---

⁸³⁷ Bayraklı, Kur'an'da Hz. Peygamber, s. 39.

⁸³⁸ Maide, 5/44.

⁸³⁹ Bayraklı, Tefsir, 6, 35.

⁸⁴⁰ Muhammed et-Tahir İbni Aşur, **Tefsiru't-Tahir ve't-Tenvir**, Tunus: ed- Daru't-tunusiyye li'n-neşr, ts., VI, 209.

Ayrıca din adamları ve din bilginleri, Allah'ın ayetlerini az bir pahaya, ekonomik menfaat elde edebilmek için satamazlar.⁸⁴¹ Ekonomik rant sağlayabilmek için bazı insanlar tarafından -ki bunlar İsrail oğullarının alimleridir-⁸⁴², kendi arzularına, hayat tarzlarına ve düşüncelerine uymayan Allah'ın gönderdiği ayetlerin değiştirilip beşerileştirilerek tekrar Allah'a isnat edilip yazılması söz konusudur. Maide 44 ile Bakara 79. ayetleri birlikte değerlendirdiğimizde, Müslümanlara ve Müslüman din adamlarına, dinin beşerileştirilmemesi; kişisel bilgi, görüş ve düşüncelerin Allah'ın kelamıymış gibi insanlara sunulmaması gerektiği öğütlenmektedir.⁸⁴³ Allah'ın ayetlerinin değiştirilmesinin en büyük nedenlerden birinin de ekonomik rant ya da menfaat olduğu göz ardı edilmemelidir. Bunun da çok az bir değere yapıldığı görülmektedir. Özellikle bu konuda Müslüman din adamlarına gerekli din eğitimi formasyonu verilmesi gerekir.

Dünyevi Çıkarların Kitaba Tercih Edilmesi

Tarih boyunca sahip oldukları otorite, din adamı olan kişi veya gruplara verilen sayısız hak ve imtiyazın kaynağını oluşturmuştur. Yüksek mevkiler, özel alametler, paye ve elbiseler, vergi ve askerlik muafiyeti, sahip oldukları yüksek itibarın bir kısım göstergeleridir. İnsanların verdiği bağış ve hediyeler, vergilerden gelen düzenli maaşları ve yaptıkları görevlere karşılık yüksek meblağlar almışlardır.⁸⁴⁴

Kur'an'ın nazil olduğu dönemlerde, Yahudi din adamları maddi, manevi imkan ve imtiyazlara sahip bulunmaktaydılar. Bunlar, Hz. Peygamber'in mesajına karşı olumlu tavır geliştirmeleri önünde ciddi bir engel oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak, dünyevi çıkarlar karşılığında, Kur'an'da, "Allah'ın ayetlerini satma" şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum, ayette "...Benim ayetlerimi birkaç paraya değiştirmeyin..."⁸⁴⁵ biçiminde gelmesi, Yahudi din adamlarının veya bilginlerinin bahsedilen fiili bizzat işlediklerini göstermektedir.⁸⁴⁶ Kur'an'da iştera, fiilin benzer muhtevadaki ifadeler

---

⁸⁴¹ Bayraklı, Tefsir, 6, 35.

⁸⁴² Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, 1, 23.

⁸⁴³ Bayraklı, Tefsir, 1, 547-552.

⁸⁴⁴ Joachim Wacah, **Din Sosyolojisi**, Ünver Günay (çev.). İstanbul : İFAV, 1995, s. 579.

⁸⁴⁵ Bakara, 2/41.

⁸⁴⁶ Karslı, s. 164.

Kur'an'ın başka sürelerinde de geçmektedir.⁸⁴⁷ Bu ayetlerin konumuza açıklık kazandıracağı düşüncesiyle meallerini vermek istiyoruz: “Beraberinizde olan Tevrat’ı doğrulayıcı olarak indirdiğim Kur’an’ iman ediniz. Sakın onu inkar edenlerin ilki olmayınız. **Ayetlerimi de küçük bir değerle deği tirmeyiniz** ve yalnız benden sakınınız”(Bakara 2/41). “**Elleriyle kitabı yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, ‘Bu, Allah katındandır’ diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından dolayı vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların!**” (Bakara 2/79). “**Allah’ın indirdiği kitabın bir kısmını gizleyenler ve onu az bir değere deği enler,** karınlarına ateşten başka bir şey tıkmı  olmazlar; kıyamet günü Allah onlarla konu mayacak, onları temize çıkarmayacaktır; onlara azıklı bir azap vardır.” (Bakara 2/174). “Allah kendilerine kitap verilenlerden şöyle bir söz almıştı: ‘Onu insanlara açıklayınız ve hiçbir şeyi gizlemeyiniz.’ Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, **onu küçük bir kazançla deği tirdiler.** Yaptıkları alı  veri  ne kadar kötüdür!”.(Ali İmran, 3/187).

Yahudi din alimi ve adamları, Allah’ın kelimini tahrif etmeleri ve dini emirlerden zor gelenleri hafifletmeleri karşılığında, insanlardan hediye ve rüşvet alıyorlardı. Diğer bir ifadeyle, toplumun ileri gelenlerine dini değer, kural ve ilkelerin olduğu şekliyle uygulanmaması için uydurma fetvalar veriyorlardı.⁸⁴⁸

Yahudi din adamları dini ve ahlaki değerlere karşılık, maddi ve dünyevi menfaatleri tercih ediyorlardı. Bu, kimi zaman, toplumda sahip oldukları liderlik pozisyonları, kimi zaman da halktan temin ettikleri hediye, rüşvet ve ziraat mahsullerinden kendilerine ayrılan pay şeklinde olmuştur.

Toplumun yönlendiricisi, rehberi ve hatta yöneticisi konumunda olan Yahudi din adamlarının da dünyaya karşı aşırı sevgileri ve bağlılıkları söz konusuydu. Onların, dünyevi çıkarı esas aldıkların  u ayette değinilmektedir: “**Onların ardında ayetleri tahrif karşılığında  u değersiz dünya malını alıp, ‘Nasıl olsa bağı lanacağız’ diyerek kitaba varis olan birtakım kötü kimseler geldi. Onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar.** Peki, kitapta Allah hakkında gerçekten başka bir

⁸⁴⁷ Bakara, 2/79,174; Ali İmran, 3/187, 199; Maide 5/44.

⁸⁴⁸ Zamah eri, I, 135.

şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı ve onlar kitaptakini okumamışlar mıydı? Ahiret yurdu, sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala aklınız ermiyor mu?”⁸⁴⁹ Kitab’ın korunması, yani doğru bir şekilde anlaşılması ve uygulanması, bütün Yahudilerin değil, sadece din bilginlerinin sorumluluğuna bırakıldığı için ‘kitaba varis olanlar’ ibaresinden ilk anlaşılan Yahudi din adamlarıdır. Ayrıca ayette bu kişilerin Kitab’ı okuyup öğrenmelerinden (deresu ma fihi) de bahsedilmektedir. Bu bağlamda, ayetin tefsirine bakıldığında bunu destekleyici izahların yapıldığı görülmektedir. Bu kişiler geçici dünya menfaatlerine kendilerini kaptırarak, rüşvet karşılığında Kitab’ı (Tevrat’ı) tahrif ettikleri ve dini-hukuki kuralları değiştirdikleri anlaşılmaktadır.⁸⁵⁰ Yüce Allah yalnızca Yahudilerin yaptıkları yanlış uygulamaları anlatmak için değil, Müslümanların gelecek nesillere eğitim vermek için bu ayette gerekli açıklamaları yapmaktadır.⁸⁵¹ Bu konuda günümüz Müslüman din alimleri de, Yahudi din alimlerinin durumuna düşmemeleri için Kur’an bizlere, dünyaya ahireti unutturacak şekilde bağlanmanın dini tebliğ etme ve hayata aktarma konusunda ne tür yanlışlıklara sürükleyeceğini göstermektedir. Dünya hayatı konusunda, doğru bir bakış kazandırmaya çalışan din eğitimcilerinin evvela kendilerinin Kur’ani bir bakış açısına sahip olmaları gerekir.

Yahudi din adamları, dünyaya karşı aşırı sevgi ve bağlılıklarının neticesinde gönderilen peygamberlere karşı aşırı kıskançlık, düzenbazlık, onlara karşı şiddet, silahlı mücadele, kendi dindaşlarına karşı ihmalkarlık ve sorumsuzluk gibi dini ve ahlaki olumsuz tutum ve davranışlar sergilemişlerdir. Yahudi din adamlarının Kur’an’da yoğun eleştirilmelerinin arkasında yatan asıl neden, dünyevi çıkarı esas amaç haline getirmek, bireysel ve toplumsal faaliyetlerini kısa vadeli maddi kazançlara göre düzenlemeleridir. Onların dünyaya olan bu önu alınamaz tamahları, duygu ve duyarlılıklarını köreltmış, ruhi ve ahlaki zenginliklerini fakirleştirmiştir.⁸⁵² Dolayısıyla günümüz Müslüman din alimi ve eğitimcilerinin bu tespitlerden faydalanacağı önemli dersler vardır. Aynı zamanda bir din nasıl, kendi din adamlarınca sırat-ı müstakim çizgisinin dışına taşındığının tarihi ve de güncel örnekleri görülmektedir.

---

⁸⁴⁹ Araf, 7/169.

⁸⁵⁰ Razi, Mefatihü’l-ğayb, 15/ 47.

⁸⁵¹ Bayraklı, Tefsir, 7, 389.

⁸⁵² Karslı, s. 180.

Yahudi din adamları ile din bilginlerinin ahlaki ve dini tutum ve davranışların yerine getirilmesi için insanları uyarmadıkları ve gerekli tebliğ vazifesini yapmadıkları görülmektedir. “Onlardan çoğunun gûnahta, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarışıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür! Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya!”⁸⁵³ Dolayısıyla Yahudi din adamları ile bilginlerinin dini öğretilere göre hüküm vermelerinde ve tebliğde bulunmalarında zafiyet göstermelerinin altında yatan nedenlerden birinin de dünya hayatı kavramı kapsamında değerlendirilen mal-mülk, servet, şöhret-makam tutkusunun, yanı sıra siyasi, dini ve sosyo-ekonomik temelli yüksek prestij ve statülerini kaybetme endişelerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Hristiyan Din Adamlarının Dünyaya Karşı Tutumları ve Ruhbanlık

Hristiyan din adamları sınıfı olan rahiplerle ilgili (çoğulu ruhbandır) akla ilk gelen hususlardan biri onların ruhbanlık özelliğidir. Kur'an'da, ruhbanlık kavramı bir yerde “rehbaniyye” şeklinde geçmekte ve mistik hayatın Hristiyanlığın çok önemli bir tezahürünü ortaya koymaktadır.⁸⁵⁴ Ruhbanlık ile toplumdan kendini soyutlayan, bekarlığı tercih eden, iffeti, alçak gönüllülüğü, fedakarlığı ve ibadeti bir hayat tarzı haline getiren manastırlarda yaşamlarını süren keşişlerin hayatı kastedilmektedir.⁸⁵⁵ Ruhbanlığı temsil eden Hristiyan din adamları sınıfı olan keşişler, dünyayla alakalarını asgariye indirerek kendilerini bütünüyle dini işlere ve ibadete veriyorlardı.⁸⁵⁶

Hiz. İsa'ya tabi olanların, Allah'ın kendilerine yazmadığı halde, Allah'ın rızasını kazanmak için uydurdukları ruhbanlık, **ruhbanların**, toplumdaki fitneden kaçıp dağlara sığınarak, kendini bütünüyle ibadete vermek, dinin gerekli gördüğü ibadetlerden daha fazlasını yerine getirmek, yalnız yaşamak, sert elbiseler giymek, kadından uzak durmak, mağaralarda veya yalnız yerlerde kendini ibadete vermek, ölçü dışına taşan zor ve meşakkatli bir hayatı sürdürmelerini ifade etmektedir.⁸⁵⁷

---

⁸⁵³ Maide, 5/62-63.

⁸⁵⁴ Hadid 57/27.

⁸⁵⁵ Mehmet Aydın, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Konya :Din Bilimleri Yayınları, 2005, s. 648.

⁸⁵⁶ Wach, Din Sosyolojisi, s. 143.

⁸⁵⁷ Razi, Mefatihü'l-ğayb, Daru'l-fikr, Beyrut (Lübnan)1981, 29, 246-247.

İnzivaya çekilmek, dünyaya sırtını dönmek, evlenmemek, ahlaken mükemmelliğe ulaşmak gibi ruhbanlık eğilimleri kendini göstermiştir. Manastırlarda yaşayan ruhbanların yaşam tarzları halk arasında zamanla yaygınlık kazanmaya başlamıştır.⁸⁵⁸

Hristiyan manastır hayatının yani ruhbanlığın üstadı kabul edilen Origen (M.S.254), ibadet, bekarlık ve sade hayatın güçlü savunucularından olmuştur. O, ruhun düşmesi, daha sonra ise inziva ve terbiye yoluyla tedrici olarak tekrar Tanrı'ya dönmesi fikrini ileri sürmüştür. Manastır teolojisinin babası kabul edilen Origen'nin ihdas ettiği prensipler ve geliştirdiği fikirler, Hristiyan manastır hayatını çok derinden etkilemiştir. Hristiyan manastır hayatının temel karakteristiği, **dünyadan el etek çekme, hatta toplumdan uzaklaşma eylemi olmuştur.**⁸⁵⁹

Doğu Hristiyanlığında oldukça gelişen mistik hayatın taşıyıcısı rahip ve zahitleri, evvela tek başlarına çöllerde, dağlarda yaşamışlar; daha sonraları ise rahip toplulukları teşekkül etmiştir. Ruhbanca yaşayan rahip topluluklarına kanun ve usulleri veren Kayserili Basillius(öl. 379), züht ve amellerle meşgul olan rahiplerin hayatını, meleklerinkine benzetmiştir.⁸⁶⁰

Kur'an'ın nazil olduğu dönemlerde, Arap Yarımadası'nın değişik yerlerindeki kurulan manastırlarda ruhbanca yaşayışa sahip keşişler bulunmaktaydı. Bunlarda diğer keşişlerin yaşam tarzlarında oluğu gibi, et ve yağlı gıdalar yemekten kendilerini mahrum etmekte ve manastır, kilise ve mağaralarda ömür sürmekteydiler. Çok az gıda ile yetiniyor, kaba kumaştan elbise giyiyor ve üst başlarına bakmıyorlardı. Bu rahipler fener ışığında gecelerini tefekkür ve ibadetle geçirirler, insanların uyudukları saatlerde rüku ve niyaz halinde bulunurlar, gün ağarınca kadar Zebur okurlar, kimsenin ulaşamayacağı sarp yerlerde ve dağ zirvelerinde tamamen yalnız bir hayat sürdürürlerdi.⁸⁶¹

---

⁸⁵⁸ Mevdudi, Tefhim, VI, 130.

⁸⁵⁹ Karslı, s.244.

⁸⁶⁰ Schimmel, DinlerTarihine Giriş, s. 185.

⁸⁶¹ Cevad Ali, VI, 646-647.

Bahsedilen mistik hayat tarzının yani ruhbanlığın özelliği, bir rahibin yetişmesi için gerekli niteliklerdir.⁸⁶² Bir manada ruhbanlık, Hıristiyanlıkta rahip yetiştirme eğitim programının adıdır.

Ruhbanlıkla ilgili bu tarihi bilgi ve özellikler ruhbanlığın sonradan ihdas edildiğini göstermektedir. Kur'an'da da ruhbanlığın sonradan uydurulduğu Hadid 27'de açıkça dile getirilmektedir: **“Sonra onların (Nuh, İbrahim ve onların soylarının) ardından da peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da onların ardından gönderdik ve ona İncil'i verdik. Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duyguları koyduk. Ruhbanlığı ise kendileri uydurdular. Biz onu kendilerine yazmadık. Ancak onlar Allah'ın rızasını kazanmak arzusu ile bunu yaptılar; ama buna gereği gibi de uymadılar. Onlardan inanlara ödülleri verdik. Onların çoğu yoldan çıkmışlardır.”**⁸⁶³ Ayetin tefsirinde Razi, ruhbanların farz kılınan ibadetlerin haricinde, insanlardan ayrı yaşamak, kadınlardan uzaklaşmak, mağaralarda ibadete yoğunlaşmak gibi fazladan bir takım sorumluluklarla kendilerini yükümlü tuttuklarını belirtmektedir.⁸⁶⁴

Ruhbanlığı tercih eden din adamları, kendilerini ibadetten alıkoyar düşüncesiyle evlenmez, insanlar arasına karışmaz; yine harama bulaşmaya sebep olur düşüncesiyle leziz yemekleri ve güzel elbiseleri giymezler kısaca terk-i dünya yaparlardı. Zira onlar, dünyada münzevi bir hayat sürmek ve evliliği terk etmek konularında Hz. İsa'ya benzeme gayreti içinde olmuşlardır.⁸⁶⁵

Bu ayeti kerime ile müminlere aynı yanıla düşerek, dine ruhbanlığı, bidatleri sokmamaları ve bunun dinin safiyetini bozacağı mesajı verilmektedir. Buna rağmen günümüzde öyle odaklar çıkmıştır ki, nice uydurmaları dindenmiş gibi göstererek, kadınlara eşlerini ve ev işlerini ihmal ettirecek ölçüde ibadet görevi vermekte ve

---

⁸⁶² Karslı, s.246.

⁸⁶³ Hadid 57/27.

⁸⁶⁴ Razi, Mefatihul-ğayb, 29, 246.

⁸⁶⁵ İbni Aşur, XXVII, 422.

altlarından kalkamayacakları uygulamalara teşvik etmektedirler. İşte Yüce Allah bunların olmaması amacıyla Hristiyanların örneğini ile bir ders vermektedir.⁸⁶⁶

Din alimleri ve din eğitimcileri, insan tabiatına uygun olan ve altından kalkabileceği ölçüde sorumluluğu ancak Allah'ın belirleyebileceği temel ilkesiyle hareket ederek, dini ibadetleri böylesi ibadetlerden temizlemeli ve insanı dünya hayatından uzaklaştıran aşırılıklardan kurtarmalıdır. Zira Yüce Allah'ın emretmediği, sorumlu tutmadığı bir uygulamayı dindenmiş gibi yaşamak ve göstermek, Hristiyanların ve de kendilerine ruhbanlığı bir yaşam biçimi haline getirmiş rahiplerin hatasına düşmesi anlamına gelmektedir.⁸⁶⁷

Dinde ruhbanlık denilen aşırılığın nedenleri nelerdir? Yüce Allahın rızasını, O'nun koyduğu ibadetlerle elde edilebileceğinin bilincinde olmamak ve cehalet; dini özünden anlamamak, dinde aşırılığın olamayacağının farkında olmamak, dinin beşeri düşünce ve uygulamalardan uzak, daima ilahi boyutlu kalması gerektiği ilkesini bilememek dinde ruhbanlık denilen aşırılığın ana sebeplerini teşkil etmektedir. Oysa dinin alanını, dini ibadetleri ve sorumlulukları Allah belirler; insan ise dini öğrenir ve öğretir, onun sınırlarına ve içeriğine saygı duyar ve uygular. Dini yerli yerinde uygulamak adalet, bunun tersi zulümdür; bunu ortadan kaldırmak ise cihadın kendisidir.⁸⁶⁸ Din eğitimcileri bunların bilincinde olmalı ve bu bilinci Müslümanlara eğitim ve öğretim faaliyetleri ile kazandırmalıdır.

Din adamlarının ve din eğitimcilerinin, ruhbanlığın öngördüğü bir terk-i dünya anlayışını benimsemeleri dinin özüyle ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle bağdaşmaz. Hz. Peygamber, nübüvvet öncesi gittiği Hira mağarasına, nübüvvet sonrası hiç gitmemiştir. Allah'ın emriyle insanları uyarmış, ilahi mesajları onlara ulaştırma gayreti içersinde olmuştur: “Ey bürünen, kalk ve uyar”⁸⁶⁹

Rahipler, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla ihdas ettikleri ruhbanlığın ruhuna aykırı hareket ederek, bu mistik, çileci ve münzevi yaşam felsefesinin dışına

---

⁸⁶⁶ Bayraklı, Tefsir, 19, 71.

⁸⁶⁷ Bayraklı, Tefsir, 19, 71.

⁸⁶⁸ Bayraklı, Tefsir, 19, 72.

⁸⁶⁹ Müddessir 74/1-2.

çıkarak, manastırlarda, kiliselerde ve mağaralarda altın ve gümüş biriktirmişlerdir.⁸⁷⁰ İnsanların mallarını haksız yollarla yemişler ve Allah'ın yolundan alıkoymuşlardır. Altın ve gümüşü yığıp onları da Allah yolunda harcamamışlar/infak etmemişlerdir.⁸⁷¹

Allah, Tevbe 34'e "Ey iman edenler!" şeklinde başlayarak müminleri ve tabi ki müminlerin dini önderleri olan din alimlerini ve din eğitimcilerini uyarmaktadır. Allah'ın belirlemesi olmadan, ihdas edilen ruhbanlık anlayışının Hristiyan din adamlarını hangi uç noktalara getirdiğini göstererek çok önemli bir eğitim ve öğretim ilkesi koymaktadır: Allah'ın belirlemediği değerler üzerinde eğitim ve öğretim yapılamaz. Daha öncede temas ettiğimiz gibi ruhbanlık hem bir rahip yetiştirme programı hem de ruhbanca bir toplumun oluşturulması projesidir. Diğer bir anlatımla ruhbanlık, yüksek din eğitimi ve yaygın din eğitimi projesi ve programıdır. Böyle bir din eğitimi proje ve programı, dinde olmaması gereken ifrat ve tefritlerle sonuçlanmıştır. İşte Yüce Allah, Kur'an'da bu gerçeğe dikkat çekerek müminleri, din alimlerini ve din eğitimcilerini uyarmaktadır.

Nefsi terbiye etmek maksadıyla, insan fitratını zorlayan, çileci ve kendine eziyet edici Hristiyan ruhbanlığına benzer bir yaşam felsefesi İslam dininde yoktur. Hristiyan menkıbe kitaplarının ortaya koyduğu şekilde, uzun süre yemeden içmeden yaşamak, yıllarca hiç konuşmamak, mağara ve oyuklarda hayat sürmek, evliliği ve aile hayatını, akraba ve yakınlarla ilişkilerine tamamen terk etme; dünyevi meşgale ve beşeri ihtiyaçları erteleyerek, insanın kendi bedenine eziyet etmesine varacak bir dünya hayatı sürmesi⁸⁷² dinen doğru bir hayat biçimi değildir. Nitekim genel anlamda dünyadan el etek çekmeyi ifade eden ruhbanlık Hz. Peygamber tarafından hoş karşılanmamış, kendisine izafe edilen "İslam'da ruhbanlık yoktur"⁸⁷³ sözü olmak üzere, "ruhbanlık bize farz kılınmadı",⁸⁷⁴ "size cihat gerekir; o İslam'ın ruhbanlığıdır"⁸⁷⁵ hadisleri bunu göstermektedir.

---

⁸⁷⁰ Ahmet Tabakoğlu, "İslam Medeniyetinde İktisadi Hayat" İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar, ed.: Mehmet Paçacı, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 339.

⁸⁷¹ Tevbe 9/34.

⁸⁷² Mevdudi, Tefhim, VI, 132-136.

⁸⁷³ Acluni, Keşfu'l-hafa ve muzillu'l-ilbas, II, 345.

⁸⁷⁴ Ahmed b. Hambel, El-Müsned, İstanbul 1981, VI, 226.

⁸⁷⁵ Ahmed b. Hambel, El- Müsned, III, 82.

Hız. Peygamber, ashabı arasında Amr ibnu'l- As'ın ruhbanca eğilimlere ve davranışlara sahip olduğunu öğrendiğinde, "Ey Abdullah! Senin gündüzleyin oruç tutar, geceleyin de nafile namaz kılar olduğunu bana haber verilmedi mi? buyurdu. Ben de, "Evet ya Resulallah, öyledir", dedim. Bunun üzerine Resullullah şöyle buyurdu: "Böyle yapma! Sen bazen oruç tut, bazen iftar et. Gecenin bir kısmında kalkıp namaz kılar, bir kısmında da yatıp uyu. Çünkü bedeninin senin üzerinde bir hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde bir hakkı vardır, zevcenin senin üzerinde bir hakkı vardır" buyurdu.⁸⁷⁶ Hız. Peygamber, bir sohbetinde, müminlere kıyameti anlatıp uyarılarda bulununca, onlardan bazıları bir araya gelip devamlı oruç tutmaya, yatakta yatıp uyumamaya, et yememeye, kadınlara yaklaşmamaya, dünyadan el etmek çekmeye ve تنها مکانlarda seyahat etmeye karar verirler; Hız. Peygamber bundan haberdar olur ve "bunlara ne oluyor böyle, ben oruç tutarım; iftar da ederim, ben uyurum; gece kalkar namaz da kılarım, et yerim ve kadınlarla evlerim, benim sünnetimi terk eden benden değildir" diyerek onları çok ciddi bir şekilde uyarmıştır.⁸⁷⁷ Bunun üzerine Yüce Allah da, müminlerin ruhbanca tavırları nedeniyle onları şu ilahi mesajlarla ikaz etmiş, dikkatlerini çekmiştir: "Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayınız ve sınırı aşmayınız. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve temiz olarak yiyiniz ve inandığınız Allah'tan sakınınız".⁸⁷⁸

4.8 Din Eğitimi Açısından Dünya Varlığına Sahip Kişilerin Eğitiminin Zorluğu

Kur'an'da dünya hayatı kavramının mahiyetini oluşturan unsurlara genel olarak baktığımızda mal, mülk, evlat, güç, kuvvet, servet, makam ve mevki olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bütün bu sayılan hususlara sahip olanlar ise sosyo-ekonomik seviyesi yüksek kişiler ya da karakterlerdir. Diğer bir anlatımla bu kişiler ya da karakterler varlıklı, zengin tipler olarak temayüz etmektedirler.

Kur'an terminolojisinde bu insanlar, dünyanın lezzetleri içerisinde, sorumsuz bir şekilde, rahat, bolluk ve geniş nimet içerisinde yaşayan; gereğinden fazla mal varlığı

⁸⁷⁶ El-Askalani, Hafız Ahmed b. Ali b. Hacer, Fethu'l-bari bir şerhi sahihi'l-buhari, thk. Abdu'l-aziz b.

Abdullah b. Baz, Daru'l-fikr, Beyrut 1996, X, 374.

⁸⁷⁷ Zemahşeri, Keşşaf, Mektebetu'l-abikan, Riyad 1998, 2, 283.

⁸⁷⁸ Maide 5/87-88.

nedeniyle şımarmış anlamında mutref⁸⁷⁹; sahip oldukları zenginlik, soyluluk, sosyal statü gibi maddi imkanlara aldanarak hak dine ve onun peygamberine karşı mücadeleye kalkışan, insanlara zulüm ve baskı uygulayan, batıl inançları ve haksız menfaatleri uğruna, kendilerine gönderilen peygamberlerin getirdikleri yeni inanç esasları ve değerleri doğrultusunda toplumda gerçekleştirmek istedikleri değişimi engellemeye çalışan inkarcı liderler anlamında mele;⁸⁸⁰ malının çokluğu nedeniyle kendi nefisini her şeye yeterli gören anlamında müstağni⁸⁸¹ gibi sıfatlarda ifade edilmektedirler.

Kur'an'da bir topluma peygamber gönderildiğinde onun peygamberliğini ilk reddeden ve iman etmeyenlerin öncelikle o toplumun maddi açıdan bolluk içinde bir hayat sürmeleri nedeniyle şımarmış zenginleri/mutrefleri olduğu belirtilmektedir.⁸⁸² Toplumun şımarık ileri gelenleri, mallarının ve çocuklarının çokluğu ile övünmektedirler.⁸⁸³

Her biri birer eğitimci olan peygamberlerin mesajlarını reddeden, bunun da ötesinde toplum tarafından kabul görmemesi için gayret sarf eden varlıklı, sosyo-ekonomik statüleri bakımından toplumun ileri gelen kişilerini böylesi bir tutum ve davranış göstermeye iten en önemli etkenlerin başında bu dünya hayatını tanrılaştırarak ona karşı aldanmalarıdır.

Kur'an'da ilahi mesajları kendilerine izah etmeye çalışan Peygamberlere bu şımarık varlıklı kişilerin cevaplarının en başında, “biz sizden mal ve evlat bakımından daha çoğuz” ifadeleri gelmektedir. Bu durum ayette şu şekilde belirtilmektedir: “Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın varlıkla şımarmış kimseleri: ‘Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkar ediyoruz’ dediler. Ve (yine) ‘Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz’ dediler”.⁸⁸⁴ Dünya hayatına karşı tutumları, varlıklı kişilerin din eğitimi sürecindeki göstermiş oldukları tepkilerin mahiyetini belirlediğini

---

⁸⁷⁹ Ragıb İsfahani, Müfredat, mutref maddesi; İbnü'l-Esir, Muhibbuddin Muhammed el- Cezeri, en-Nihaye fi Garibi'l- Hadis ve'l-Eser, C. I, s. 187; İbn Manzur, age., c. IX, s. 17. ; Ali Galip Gezgin, agm., s.50.

⁸⁸⁰ Çelik, İbrahim, “Mele”, DiA, c. XXIX, S. 36.

⁸⁸¹ İbni Kesir, Tefsir, VII, s. 327; Beydavi, Tefsir, c. II, s. 601,609.

⁸⁸² Mü'minun 23/33-38; Sebe 34/34; Zuhuf 43/23-24.

⁸⁸³ Sebe 34/34

⁸⁸⁴ Sebe 34/31-33.

ifade edebiliriz. Peygamberin mesajlarını kabul etmemeleri hususunda öne sürdükleri argümanın mal ve evlat çokluğu olması da bu durumu izah etmektedir. İnsanların tutumları ise sosyal normları ve kültürel değerleri yansıtır.⁸⁸⁵

Bu konuyu şu ayette görebiliriz: “Güçsüz sayılanlar, büyüklük taslayanlara: Siz olmasaydınız biz inanmış olacaktık, derler. Büyüklük taslayanlar da güçsüz sayılanlara: Size doğruluk rehberi geldikten sonra, ondan sizi biz mi alıkoyduk? Hayır, zaten suçlu kimselerdiniz. Güçsüz sayılanlar da büyüklük taslayanlara: Hayır, gece gündüz hile kuruyor ve bize Allah’ı inkar etmemizi, O’na eşler koşmamızı emrediyordunuz, derler”.⁸⁸⁶ Bu ayetten anlaşılacağı üzere varlıklı, zengin ve seçkin kişiler yaşadıkları toplumu, ilahi mesajların tam tersi bir doğrultuda etkilemekte, hatta onları sürekli (gece-gündüz) menfi propaganda ya da dolaylı eğitimde bulunmak suretiyle tesir altına alabilmektedirler. Bir manada varlıklı ve sosyo-ekonomik statüleri yüksek olan seçkinler, sosyal eğitimin doğrudan veya dolaylı aktörleri olmaktadır.

Kur’an’ı incelediğimizde bu kişileri eğitmenin, dini mesajları kendilerine telkin etmenin ya da anlatmanın zor olduğunu da görmekteyiz. Zira bu kişiler dünya hayatına karşı çok güçlü, yerleşmiş, köklü tutumlara, kalıp yargılara, yüksek güven duygusu ve benlik kişilik özelliklerine sahiptirler.

Varlıklı, zengin kişilerin sahip oldukları mal, evlat ve diğer dünyevi nimetler kendilerinde aşırı güven duygusu meydana getirmekte hatta gurura ve büyüklük hissine kapılmalarına neden olmaktadır. Öyle ki bu kişiler ilahi cezaya uğratılmayacak kadar kendilerine aşırı bir şekilde güvenmektedirler. “Ve (yine) ‘Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz’ dediler.”⁸⁸⁷

Varlıklı, zengin insanlar, Peygamberleri dolayısıyla da din eğitimcilerini kendilerinden aşağı görme eğilimindedirler. Onların yiye içen normal hayat süren bir insan olarak algılamak istememektedirler. Haliyle onların bu tutum ve davranışları, din eğitimi sürecini baştan sonuçsuz bırakacaktır. Din eğitimi süreci başlamadan bitme noktasına gelmiş olmaktadır. Bu insanlar din eğitimcilerini sıradan insanlar olarak

⁸⁸⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Yeni İnsan ve İnsanlar**, 10. Basım, İstanbul: Evrim Yayınevi, 1999, s.122.

⁸⁸⁶ Sebe 34/31-33.

⁸⁸⁷ Sebe 34/34-35.

görüp, beşer üstü varlık olmaları takdirde kendilerini muhatap kabul edecekleri eğilimindedirler. Bol nimet verilen kimselerin, istikamet üzere yaşamaları gerekirken, tam aksine hareket ettikleri ve kendilerini Tevhid akidesine davet eden Peygamberlere karşı geldikleri görülmektedir. Rahat ve bolluk içinde yaşayan kimselerin genellikle ölümü, ebedi hayatı ve Allah karşısında hesaba çekilmeyi unutmaları nedeniyle, yaşadıkları bu hayatın sapmalarına dikkat çeken bir Peygamber geldiğinde onun uyarılarına kulak vermedikleri ayetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Peygamberleri, basit, sıradan insan gibi algılama, onları beşer üstü varlıklar olarak görme eğilimleri ayetlerde şöyle dile getirilmektedir: “Onlara, kendi içlerinden: ‘Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka ilahınız yoktur, O’na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?’ diyen bir elçi gönderdik. Kavminden, kendilerine dünya hayatında bol nimet verdiğimiz o inkar eden ve ahiret buluşmasını yalanlayan ileri gelenler dedi ki: ‘Bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor.’”⁸⁸⁸

Bunun çok canlı örneğini Hz. Musa ile İsrail oğullarının aristokrat üst düzey varlıklı yönetici ileri gelenleri arasında geçen diyalogda görmekteyiz: “Onların (İsrailoğulları’nın) Peygamberi (Hz. Musa), toplumunun önde gelenlerine (melelerine), “Bakın” dedi; “Allah, Talut’u size hükümdar olarak tayin etti!” Onlar, “Biz hükümdarlığa ondan daha layık iken ve **ona fazla bir servet verilmemişken** nasıl bizim üzerimize hüküm sahibi olabilir?” dediler. Peygamber, “Bakın” dedi; “Allah onu sizden daha üstün kılmış, ona derin bilgi ve mükemmel bir beden bahşetmiştir. Allah hükümlerini istediğine verir, zira Allah, her şeyi kuşatan ve her şeyi bilendir.”⁸⁸⁹ Mal varlığı, insanları bir takım hakların yanlış da olsa kendilerine ait olması gerektiği vehmine kaptırabiliyor. Bu yanlış algılama biçimi, bir Peygamberin mesajının doğru bir biçimde anlaşılmasını engelleyen psikolojik bir bariyer olarak din eğitimcisini zorlayacak bir husustur. Dolayısıyla din eğitimcisi, bu şekilde tutum sergileyebilecek insanlara karşı kendini çok iyi yetiştirmeli, aşağılık kompleksine kapılmayacak zihni ve ruhi donanıma sahip olmalıdır.

Tebliğ faaliyetlerini yürütürken Hz. Musa’nın karşılaştığı en büyük güçlüklerden birisinin, Firavun ve yönetimi altındaki üst düzey varlıklı

---

⁸⁸⁸ Mü’minun 23/32-33.

⁸⁸⁹ Bakara 2/247.

kişilerin(melelerin) ekonomik gücü olduğu görülmektedir.⁸⁹⁰ Firavun ve toplumun önde gelen varlıklı üst düzey kişileri, sahip olduk malları ve ekonomik gücü toplumun ilerlemesi için değil, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak, kendi plan ve projelerini hayata geçirmek ve hakikat öncülerinin görevlerini yani ilahi eğitim faaliyetlerini engellemek için bir araç ve kaynak olarak kullanmaktadırlar.⁸⁹¹

Firavun, Hz. Musa'yı tebliğ faaliyetlerinde etkisiz hale getirmek ve insanların ona yönelmesini engellemek için, Mısır mülkünün ve ülkenin can damarın niteliğindeki sulama kanallarının kendisine ait ve emri altında olduğunu, Musa'nın iddia ettiği gibi bir resul, uyarıcı olması için altından mücevherlere sahip olması gerektiğini,⁸⁹² ileri sürerek maddi ekonomik güce dayanan nüfuzunu bütün topluma ilan etmiştir. Onun bu sözleri toplum üzerinde etkili olmuş ve ona itaat etmişlerdir.⁸⁹³

İşte bunun üzerine Hz. Musa, Allah'a şöyle nida da bulunmuş: “Musa dedi ki: ‘Ey Rabbimiz! Gerçekten sen, Firavun ve ileri gelenlerine dünya hayatında ziynet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! Onlara bu nimetleri, insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler diye mi verdin? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver.’”⁸⁹⁴

Yeryüzünde bir gayeye ulaşma mücadelesi veren Hz. Musa'nın içersinde bulunduğu ve başa çıkması gereken durumu da göstermektedir. Firavun ve yönetiminin büyük ekonomik gücü, yürütülen tebliğ hareketinin amacına ulaşmasına engel olmaktadır. Firavun'un ekonomik gücü İsrailoğullarını etkilemiş ve Hz. Musa'nın onları Mısır'dan çıkarma hedefine engel teşkil ettiği sonucunu çıkarabiliriz.⁸⁹⁵

Toplumun varlıklı, elit, seçkin, aristokrat sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olan bireyleri, hem zihniyet, hem de tutum ve davranış bakımından değiştirilmesi ve dönüştürülmesi yani kısaca eğitilmesi en zor kesimini oluşturmaktadır. Bu zorluğun en büyük nedenlerinden birini de sahip oldukları ekonomik güçtür. Bu kesimin

---

⁸⁹⁰ Ali Sayı, **Firavun, Haman ve Karun Karşında Hz. Musa**, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 165.

⁸⁹¹ Mevdudi, Tefhim'ul-Kur'an, c. II, s.335.

⁸⁹² Zuhuf 43/51.

⁸⁹³ Zuhuf 43/54.

⁸⁹⁴ Yunus 10/88.

⁸⁹⁵ Ali Sayı, s. 166-167.

eğitilmesindeki zorluk, hem eğitimin sınırlılıklarını hem de eğitimde hidayet gerçeğini ön plana çıkarmaktadır.

4.9 Din Eğitimi Bağlamında Çalışma Ve Ekonomi Ahlakı

Kur'an'ın muhatabı insandır. Kur'an, insanın Allah ile, insanın insan ile, insanın eşya ile olan münasebetlerini düzenleyen ve insanlara bu konularda yol gösterip kılavuzluk etmektedir.

Kur'an, dünya nimetlerinin ve kainattaki her şeyin insan için yaratıldığı, onun emrine verildiği ve bunlardan meşru yollarla faydalanmak koşuluyla insana helal olduğu bilgisini bizlere vermektedir. “O Allah ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü bir bina yaptı. O, gökten su indirip onunla çeşit çeşit meyveleri size rızık olarak çıkardı.”⁸⁹⁶ “...Allah'ın size bahsettiği nimetleri hatırlayınız; zira O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı. Dünyada başka hiç kimseye vermediğini size verdi.”⁸⁹⁷

Kur'an, mal ve evlatların bir başka anlatımla geniş bir neslin ve büyük maddi imkanların kendiliklerinden bir değer taşımadıklarını ve onların değerini belirleyenin Allah rızasına yönelik olduklarını belirtmektedir. Zira Allah ahiret gününde insandan sadece temiz bir kalp isteyecektir. “İnsanların diriltileceği gün, Allah'a temiz bir kalple gelenden başkasına mal ve oğulların fayda vermeyeceği gün, beni utandırma.”⁸⁹⁸

İnsan iç güdülerine, tutkularına ve ihtiraslarına ya da hevasına boyun eğerek maddi eğilimlerine teslim olmamalı ve yaratılış amacını unutmamalıdır. Dolayısıyla iktisadi/ekonomik faaliyetler (ticaret ve bey'(alım-satım) insanları “Allah'ı anmaktan, namazlarını kılmaktan ve zekatlarını vermekten” alıkoymamalıdır. “Ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoymadığı insanlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar”.⁸⁹⁹ Çünkü bütün kainat ve dünya nimetleri insanın imtihan edilmesi için

---

⁸⁹⁶ Bakara, 2/22.

⁸⁹⁷ Maide, 5/20.

⁸⁹⁸ Şuara, 26/87-89.

⁸⁹⁹ Nur, 24/38.

yaratılmıştır: “Göğü yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık”⁹⁰⁰ ve “Doğrusu, mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir sınav olduğunu, büyük ödülün Allah’ın katında bulunduğunu biliniz”⁹⁰¹.

Müslüman maddenin yani dünya hayatının esiri olmayacak, onu en güzel bir şekilde değerlendirecek, insanlara faydalı olacak ve Allah’ın rızasını kazanmaya çalışacak neticesinde hem dünya hem de ahiret saadetine kavuşacaktır. “Allah müminlerden, mal ve canlarını, kendilerine verilecek cennet karşılığında satın almıştır.”⁹⁰²

Kur’an, vurgulu bir şekilde maddenin geçiciliğini telkin eder ve onunla kalbi ilgiyi kesmeyi tavsiye ederken, dünya için çalışanların karşılıklarını alacaklarını fakat, ölümden sonra ise nasiplerinin olmayacağını ifade eder. Maddi zenginliğin insanları ve toplumları hüsrandan kurtarmadığına dikkat çekmektedir: “İnkâr edenlere gelince, ne malları ne de çocukları Allah’a karşı onlara bir fayda sağlayacaktır. İşte onlar ateşin yakıtı olanlardır”⁹⁰³.

Kur’an, insanların çalışıp geçimlerini sağlamalarını⁹⁰⁴, ahireti dileyip bir mümin olarak ona yaraşır bir çapa ile çalışanın çalışmalarının kabul edileceğini dile getirerek⁹⁰⁵ fazla kazançlarını Allah yolunda infak etmelerini öğütlemektedir: “Sevdiğiniz şeylerden başkaları için harcamadıkça iyiye ulaşamazsınız; her ne harcarsanız Allah ondan tamamıyla haberdardır.”⁹⁰⁶ Zira Kur’an’ın zengin olmaya karşı menfi tavrının olmadığı görülmektedir. Zenginden istenilen iffetli, gayri ahlaki kazanç yollarına başvurmamasıdır.⁹⁰⁷

Kur’an, tamaha ve ihtirasa kapılmadan Müslümanların çalışmalarını, Allah’a güvenmelerini, doğru yolda oldukları sürece O’nun kendileriyle beraber olacağını ve onlara yeteceğini telkin etmektedir: “Kim Allah’a saygı duyarsa, O, kendisine bir çıkış

---

⁹⁰⁰ Sad, 38/27.

⁹⁰¹ Enfal, 8/28.

⁹⁰² Tevbe, 9/111.

⁹⁰³ Ali İmran, 3/10.

⁹⁰⁴ Necm, 53/39.

⁹⁰⁵ İsra, 17/19.

⁹⁰⁶ Ali İmran, 3/92.

⁹⁰⁷ Nisa 4/6.

yolu yaratır. Allah, onu hiç beklemediği yerden rızklandırır. Kim Allah’a dayanıp güvenirse, O, kendine yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü belirlemiştir...Kim Allah’a saygı duyarsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.”⁹⁰⁸

Kur’an, maddenin gerçek değerini, uzak durulmayıp çalışılarak sahip olunması gerektiğini ancak, ahireti unutturacak ve dini vecibeleri aksattıracak şekilde bağlanılmaması, sosyal sorumluluğun sonucu olarak fazlalık kazançtan infakta bulunulması gerektiği bilgisini vermektedir. Böylece insanları eğitmektedir.

Kur’an’ın İnsanı Çalışmaya ve Kazanmaya Teşviki

Kur’an, herkesin kazandığı şeye karşılık rehin olduğunu belirterek,⁹⁰⁹ insanların işlediği yararlı işlerin kendi lehlerine, kötülüklerin ise aleyhlerine de olacağına işaret eder.⁹¹⁰ Kur’an, insanın dünyadaki nasibini unutmamasını⁹¹¹ telkin ederek, Cuma günü namaza koşmaya emrederken, edasından sonra “yeryüzüne dağılıp, Allah’ın bol nimetlerinden, geniş lütfundan (nasibimizi) aramamızı”⁹¹² da istemektedir. Böyle bir durumda insana, çalışmasının karşılığını ileride tastamam göreceği, çalışmasından başka bir şey yoktur.⁹¹³

İşte Kur’an, bir taraftan çalışmayı teşvik ediyor, diğer taraftan da bu çalışmanın karşılığında nelerin elde edileceğini gündeme getiriyor. Bunu şöyle özetleyebiliriz: Dünyada çalışıp kazanmanın insanı motive edici sonuçları bulunmaktadır. Psikolojik anlamda insanları motive etmek çok önemli bir husustur. Çünkü insanları motive etmeden karşılıksız bir şey yaptırmak çok zordur. Bu bağlamda cennet ve cehennem konuları eğitime uyarlanması gereken motiv olmaları bakımından önem arz etmektedirler. Cennet, insana bir şeyi yaptırmak için konulan bir ödül iken; cehennem de insana bir şeyi yaptırmamak için konulan bir cezadır. İkisi de insanı

---

⁹⁰⁸ Talak, 65/2-4.

⁹⁰⁹ Müddessir 74/38.

⁹¹⁰ Fussilet 41/46; Casiye 45/15.

⁹¹¹ Kasas 28/30.

⁹¹² Cuma 62/11.

⁹¹³ Necm 53/39-40.

motive etmekte, insanın tabiatındaki ritm psikolojisini işletmek için var olan iki olguyu temsil etmektedir.⁹¹⁴

Kur'an'da, dünyada inanıp iyi iş işleyenlere vaat edilen hususların başında Cennet ve içindekiler gelmektedir. Cennete girebilmenin şartı, iman ve iyi işe bağlanmaktadır.⁹¹⁵ İman edip salih amel işleyenleri Allah'ın, tertemiz eşlerin olacağı, zerre kadar haksızlığa uğratılmayacakları, cennet meyvelerinden istifade edecekleri, altın bilezikler ve inciler takacakları, ipekten elbiseler giyecekleri, eşsiz bir gölgeye girecekleri, haksızlığa uğramayacakları ve bütün bunlarla beraber Rablerinin yanında diledikleri her şeyin olacağı, altlarından ırmaklar akan ebedi olarak kalacakları cennet(ler)e yerleştirilecekleri vurgulanmaktadır.⁹¹⁶

Kur'an, ahirette inanıp salih amel yapan herkesin yaptıkları işlerin karşılığı olarak⁹¹⁷ yüksek dereceleri olacağını,⁹¹⁸ korkudan ve hüzünden emin olacakları,⁹¹⁹ karşılık olarak daha fazlası tastamam verilerek çalışmalarının değerlendirme dışı bırakılmayacağı, yazılacağı ve zayi edilmeyeceği ve ilahi rahmete kavuşturulacaklarını,⁹²⁰ ifade ederek insanları ve özellikle de müminleri çalışmaya teşvik etmektedir. Konuyla ilgili geçen ayetlerde, Allah daima bir şeyi vurgulamaktadır. O da inanan ve faydalı işler yapanların diama ödüllendirilecek olmasıdır.

Böylece hem bu dünyayı hem de ahireti kazanmak için çalışmak yani emek vermek gerekiyor. İşte Kur'an'ın dünya görüşünün merkezini bu teşkil etmektedir.

4.10 Din Eğitimi Açısından Ekonomik Gücün Eğitim Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi

---

⁹¹⁴ Bayraklı, Tefsir, 1, 56.

⁹¹⁵ Meryem, 19/60; Nisa, 4/124; Mümin, 40/40; Teğabun, 64/9; Talak 65/11.

⁹¹⁶ Bakara 2/25; Nisa 4/57, 124; Hac, 22/13,14; Mu'min 40/40; Şura 42/22; Buruc 85/11; Muhammed, 47/12; İbrahim 14/23; Ankebut 19/58;

⁹¹⁷ Ahkaf 46/19.

⁹¹⁸ Taha 20/75-76.

⁹¹⁹ Bakara 2/277, 62; Maide 5/69.

⁹²⁰ Casiye 45/30.

Kur'an, ekonomik gücün etkinliğini anlatarak, bu güce sahip olmayanların, eğitim faaliyetlerini sürdürmesinin çok zor hatta imkansız olduğuna işaret etmektedir.⁹²¹ “Musa dedi ki: Ey Rabbimiz! Gerçekten sen, Firavun ve etrafındaki seçkinlere dünya hayatında ziynet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! Onlara bu nimetleri, insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, diye mi verdin? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver.”⁹²²

Eğitimin gücü ekonomik imkanlarla paralellik gösterir. Hz. Musa örneğinde olduğu gibi, tebliğ faaliyetine, diğer deyişle eğitime en büyük engelin toplumun seçkin insanlarının sahip oldukları servetin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik imkansızlıklar, Hz. Musa'nın eğitim faaliyetlerini zayıflatmıştır. O'nun, Firavun ve etrafındaki seçkinlerin sahip olduğu servette ve nimette, yani ekonomik imkanlarda gözü olmamasına rağmen, kendisinin ekonomik imkansızlıklarının tebliğinin gücünü azalttığını ve de seçkinlerin sahip olduğu servetin önüne çıkan en büyük engel olduğunu fark etmiştir.⁹²³

Kur'an, ekonomik nimetlerin, yani zenginliğin, insanları yoldan çıkarmak için kullanıldığına işaret ederek, günümüze ve geleceğe bu hususta ışık tutmakta ve dikkatimizi çekmektedir. Yüzyıllar öncesinde Hz. Musa, paranın kötüye kullanıldığında insanları yoldan çıkarıcı gücünü görmüştür. Günümüzde insanların para uğruna inancını ve dinini değiştirdiklerinin görülmesi buna delil teşkil etmekle birlikte konumuz açısından da anlamlıdır.⁹²⁴

Bu gün özellikle ekonomik değere sahip olan milletlerin ve grupların, kendi inanç ve kültürlerini başka millet ve gruplara ihraç etme imkanına sahip oldukları bir gerçektir. Kitle iletişim vasıtasıyla dünya küçültülmüş durumdadır. Yazılı ve görsel basın yayın organları ile insanları yönlendirildikleri görülmektedir. Bunu yapabilmek için ciddi bir ekonomik gücün olması gerekir.⁹²⁵

---

⁹²¹ Bayraktar Bayraklı, Kur'an Ahlakı, s. 373.

⁹²² Yunus 10/88.

⁹²³ Bayraktar Bayraklı, Tefsir, 9, 62.

⁹²⁴ Bayraktar Bayraklı, Tefsir, 9, 63.

⁹²⁵ Bayraktar Bayraklı, Kur'an Ahlakı, s. 374-375.

Ekonomik, siyasi ve kültürel hegomanya altında olan, düşkünlüğe ve hakirliğe boyun eğen bir toplum, milletler arası arenada söz sahibi olma şevkini kaybeder. Bunu sağlayacak olan mal ve mülk edinme diğer anlamda ekonomik kalkınmayı sağlayan amillerin başında gelen sermaye elde etme gayretini kaybeder.⁹²⁶

Ekonomik, siyasi ve kültürel üstünlük, birer psikolojik baskı unsuru olarak kendini gösterebilmektedir. Bunun en güzel örneğini Firavun ile İsrail oğulları arasında görebilmekteyiz. Firavunlar, büyük emek, mali kaynak ve teknoloji gerektiren su bentleri, kanallar ve barajlar inşa etmeyi başarmalarının sonucu ülkede büyük bir otorite tesis etmişlerdir. Hz. Musa döneminin firavunu rububiyet ve uluhiyet ilan ederek, sadece maddi şeyler üzerinde değil, insanların kalp ve gönülleri üzerinde de sultasını kurmuştur.⁹²⁷

Buradaki önemli çıkarımlardan biri de tek tek bireylerin eğitilmesi kadar, bir bütün olarak toplumun ya da milletin de eğitilmesi gerektiğidir. Bu eğitim, dolaylı eğitimin yapıldığı başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçları ile sinema ve tiyatro gibi sanat faaliyetleri ile yapılmalıdır. Örneğin bir Amerikan sinema filminde mutlaka bir Hristiyanlıkla ilgili veya Amerikan milli unsunu yansıtan bir simgeye veya kareye rastlanır. Bu hem Amerikan milletine ve hem de bu filmin gösterildiği ülkelerdeki izleyicilere ustaca hazırlanmış bir mesaj niteliği taşımaktadır. Artık ülkeler veya milletler birbirleriyle sıcak savaş yöntemleri ile değil psikolojik harp denilen soğuk savaş metotlarıyla mücadele etmektedirler. Bir manada birbirlerine karşı kendi ülkelerinin politikaları doğrultusunda davranış ve tutum geliştiren ve zihniyet dünyasına sahip olan birey üretmek için her türlü kültürel ve ekonomik öğeyi kullanabilmektedirler. Bu da, dünyevilik olan ekonomik güç ile olmaktadır.

---

⁹²⁶ Mukaddime, 1, 361.

⁹²⁷ Sayı, s. 111.

5. SONUÇ

Dinimizin ve kültürümüzün temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. İslami anlamda eğitim ve öğretimin hareket noktasını en başta Kur'an oluşturmaktadır. Bu manada din eğitim ve öğretiminin İslam dininin temel kaynağı üzerinde yapılanma zorunluluğu vardır.

İslam kültüründe Kur'an'ın içeriği ile ilgili olsun ya da olmasın her disiplinin terminolojisinde Kur'ani ifadeler yer almalıdır. Ancak bu kavramlar tarihi süreçte değişime uğrayarak geleneksel düşünce yapısı içersinde yeni yeni anlamlar kazanmış ve insanların zihinlerini ve davranışlarının oluşmasında etkili olmuşlardır. Bu bağlamda Kur'an sisteminde anahtar kelime veya ifadelerden olan “dünya” ya da “dünya hayatı” kavramı Müslüman gelenekte anlam kaymalarına uğramıştır.

Dünya kelimesinin biri, insanın yaşadığı zamanı ve mekanı ifade eden “yakın olan”; diğeri de, adi aşağılık, bayağılık, rezil ve değersiz olmayı ifade eden iki temel anlam köküne sahip olduğu belirtilmektedir. Dini gelenekte en çok kullanılan ve kabul gören ise ikinci anlamı olmuştur.

“Dünya” kelimesi ister yakınlık veya yakın olmak anlamına gelen “dunuv”, isterse, ahlaki anlamda alçaklığı ifade eden “denaet” masterından türemiş olsun, sonuç itibarıyla insanı çevreleyen maddi sosyal ve düşünsel alemin tamamıdır.

Bir insanın ve toplumun dünya görüşünü yansıtan tutum ve davranışlar, inanç ve kanaatler çevrelerindeki bütün eşya ve olaylara karşı ilişkilerinin temelini teşkil ettiğinden, eğitim ve din eğitim çalışmalarında bu hususların hangi şartlarda ortaya çıktığı çok iyi bilmek gerekir. Bu bakımdan dinlerin, dünya hayatına karşı nasıl bir bakışa sahip olduğunu bilmek önemlidir.

Kur'an'ın ve dini geleneğimizin daha iyi anlaşılabilmesi için dünyadaki bütün dinlerin ve inanç sistemlerinin dünya ve dünya hayatına karşı nasıl bir bakışa sahip olduklarının bilinmesi önemlidir. Her din ve inanç kendine özgü bir dünya ve dünya

hayatı algısı ve eşyaya bakış belirlemiş, hayata şekil vermiş, davranışlarına yön vermiş, kişinin dünya hayatını elle tutulur, gözle görülür hale getirmiş ve böylece dünya görüşü, dünya hayatına dönüşmüştür.

İlahi dinlerden Yahudilik dünyayı mutlak anlamda kutsallaştırarak, mensupları ise saplantılı bir şekilde dünyevileşmişlerdir. Hristiyanlık ise ilk yüzyıllarından dünyayı tamamen dışlamış, son yüzyıllarda ise dünyayı kabullenici bir tavır takınmış, ancak yaklaşım modern kapitalizmin doğuşuna kaynaklık teşkil etmiştir.

Hinduizm ve Budizm gibi ilahi olmayan dinler ise dünyayı mutlak anlamda kötümser bir anlayışla ele almış, insanın kurtuluşunun önündeki en büyük engel olduğu inancına sahiptirler. Bu inancının sonucu olarak insanın kurtuluşunu gerçekleştirecek bir eğitim anlayışı ve uygulamaları geliştirmişlerdir.

Dini düşüncemizin önemli alanlarından olan tasavvuf geleneğinde dünya, umumi manada insanı kamil yetiştirilmesi için gerekli olan kalp tasfiyesi için aşılması gereken bir engel olarak algılanmaktadır. Bu engeli aşmak için tasavvuf düşüncesinde bazı eğitim anlayış ve uygulamaları geliştirilmiştir. Bunların başında zühd anlayışı ve riyazet uygulamaları gelmektedir. Bu anlayışın ise kendine göre sonuçları olduğu görülmektedir.

Kur'an'dan sonra İslam dinin en önemli kaynağı olan hadislerde ise dünya algısı, mevzu/uydurma haberlerde Müslümanların yanlış bir dünya algısına sahip olmalarına sebebiyet verecek derecede olumsuz olduğu görülmektedir. Kaynağı itibarıyla sahih kabul edilen dünya ile ilgili hadislerin değerlendirmelerinin çok dikkatli yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu tür bazı hadislerde, Hz. Peygamber, dünyayı yararlanılan bir metaya/eşyaya benzeterek, dünyanın ahiret karşısındaki gerçek değerini, insanların zihinlerine yerleştirmeye çalışmaktadır. Bunun yanında O'nun, zaruri ihtiyaçlarını karşılamamanın dışında maddi anlamda sadece gündelik yararlanmayı esas almasını, terk-i dünya yani dünyayı tamamen terk anlayışının dayanağı olarak değil; dünyaya aşırı bağlanmamanın bir eğitimi olarak değerlendirmek gerekir. Hadislerde fakirliğin tehlikesine işaret eden bir çok rivayetin bulunması; Hz. Peygamber'in

fakirlikten Allah’a sığınması ve onun neredeyse küfür olacağından söz etmesi dikkat çekmektedir.

Din eğitim açısından dünyayı değerlendirdiğimizde, iman öğretimi ve eğitimi bakımından dünyanın maddi boyutu ve dünyevi nimetler çok önemli eğitim materyali özelliğini taşımaktadır. Dünya, Allah’ın varlığı ve birliği hedefine ulaşmak için mesajın iletilmesinde bir kanal vazifesi görmektedir. Bu bakış açısıyla, değer yüklü olan dünya veya daha geniş anlamda evren ve içerdiği her bir varlık, bir işarete, bir sembole, bir belgeye Kur’an’ın ifadesiyle ‘ayet’e dönüşür.

Kur’an dünya ve unsurlarına karşı sevginin doğal olduğunu belirtmekle birlikte, dünya sevgisinin kontrol altına alınmasını ve yönlendirmeyi önermektedir. Bu bağlamda din eğitimi sevgi duygusunu yönlendirmeli, ayarlamalı ve dengelemelidir. Din eğitimi tarafından, Kur’an ile insana, neyi, niçin ve ne kadar seveceğinin bilgisi ve bilinci verilmelidir.

Dünyaya yönelik arzuların eğitilmesi bir din eğitiminin amaç ve hedefleri arasındadır. İnsanın, dünyaya yönelik bazı arzularının ve dürtülerinin varlığı bir gerçektir. Kur’an hiçbir zaman bu arzuları ve dürtüleri kötülemez ve insanın bütünüyle bunlardan kurtulmasını da önermez. Bununla birlikte Kur’an, bu arzuların daha uzak ve daha kalıcı hedefler için engel oluşturmayacak bir düzeyde ilahi bir bakışla eğitilmesini ister. Güç istenci ve mal-servete sahip olma gibi arzuların ahlaki değerlerle buluşturulması din eğitiminin en önemli amaçları içersinde yer almalıdır. Bu bakımdan din eğitimi, insanın dünyaya yönelik arzularını Kur’an’daki dini ve ahlaki değerler ile eğitilmesi üzerinde ehemmiyetle durmalı; insanda, ebedi bir hayatın ve cennet nimetlerinin varlığı inancını bilinç haline getirmelidir.

Dünya hayatının anlamlı hale getirilmesi ölüm bilinci önemli etkiye sahiptir. Kur’an, ahlakın temeline ve dünyadaki davranışların merkezine ölüm olgusunu oturatarak değerler sistemini oluşturmaktadır. Ölüm olgusu haklar sisteminin merkezine konulduğunda, insan haklarının çiğnenmesi en aza indirilebilir. Aslında ölümlü dünya geçeceği insanlara kazandırılrsa, haksızlıkların çoğunun önüne geçilebilir ve dünya hayatı daha anlamlı yaşanabilir.

Ülkemizde genel eğitimde ölüme ve hayata maddeci bir bakış hakim olduğundan, ölüme dini bakış eğitimden dışlanmış durumdadır. Bunun yanında ölüm fenomeni karşısında dini danışmanlık hizmetleri de profesyonel anlamda geliştirilmediği görülmektedir. Dünya hayatını daha anlamlı, ahlaki ve dini değerler çerçevesinde algılanması ve yaşanmasında ölüm bilinci büyük önem arz etmektedir. Ölüm fenomeni başlı başına bir rehberlik vazifesi görmektedir. Ölümün derin gerçekliği insanları adeta sarmaktadır. Dolayısıyla din eğitimi, ölümün çok yönlü özelliğinden hareketle insanların duyguları, düşünceleri ve fiilleri üzerinde olumlu tesirler bırakmanın yöntemlerini geliştirmelidir. Böylelikle dünya hayatının tanrılığı ve ona tapınmada son bulacaktır.

Dünya hayatını şeytanın çeldirici olarak kullanmasına karşı bilinç kazanılması bir din eğitimi faaliyetidir. Kur'an, özellikle insanı şeytan ile mücadele etmesi için uymaktadır. Şeytan, insanın nefsinde tabii olarak var olan eğilimlerini olması gereken sınırların dışına çıkartmakla hata yaptırmaktadır. Bunun için de şeytan, dünya hayatının muhtevasını oluşturan objeleri ve nimetlerini tuzak ya da aklı çeldirici olarak kullanmaktadır. Buna karşı insanın Kur'an'a dayalı din eğitiminden geçirerek iradesini, insanın içinde taşıdığı fitri iyilik eğilimlerini güçlendirmek ve geliştirmek için kendisini şuurlu olarak Allah'a yöneltip onun yanında yer alması sağlanmalıdır.

Kur'an, Yahudi ve Hristiyan din adamları ve din bilginlerinin dünyaya ve dünya hayatına karşı bakışlarını ortaya koyarak, din eğitim faaliyetlerini ve din hizmetlerini yönlendiren günümüz Müslüman din adamlarına, bilginlerine ve eğitimcilerine önemli mesajlar vermektedir.

Yahudi din adamları, dünya hayatına kendilerini kaptırmalarından ötürü, maddi ve ekonomik çıkarları ön planda tutmuşlardır. Bu neticesinde ilahi emirleri tahrif ederek, kendi görüşlerine göre dini bir gelenek oluşturmuşlar ve ıslah için gönderilen peygamberlere karşı gelen insanların en birincileri olmuşlardır.

Din eğitimcileri, tebliğ faaliyetlerinde, dini gelişim, değişim ve dönüşümü gerçekleştirmek istedikleri toplumlarda en büyük muhalefeti kendi statü, güç ve saygınlıklarını kaybetmek istemeyen din adamlarından görebilirler. Peygamberlerin

eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bunların örneklerinin mevcut olduğu gerçeği her zaman dikkate alınmalıdır.

Hristiyan din adamları sınıfı olan rahiplerle ilgili akla ilk gelen hususlardan biri onların ruhbanlık özelliğidir. Hz. İsa'ya tabi olanların, Allah'ın kendilerine yazmadığı halde, Allah'ın rızasını kazanmak için uydurdukları ruhbanlık, ruhbanların, toplumdaki fitneden kaçıp dağlara sığınarak, kendini bütünüyle ibadete vermek, dinin gerekli gördüğü ibadetlerden daha fazlasını yerine getirmek, yalnız yaşamak, sert elbiseler giymek, kadından uzak durmak, mağaralarda veya yalnız yerlerde kendini ibadete vermek, ölçü dışına taşan zor ve meşakkatli bir hayatı sürdürmelerini ifade etmektedir.

Kur'an, müminlere aynı yanlışla düşerek, dine ruhbanlığı, bidatleri sokmamaları ve bunun dinin safiyetini bozacağı mesajı verilmektedir. Yüce Allah bunların olmaması amacıyla Hristiyanların örneğini ile bir ders vermektedir.

Din alimleri ve din eğitimcileri, insan tabiatına uygun olan ve altından kalkabileceği ölçüde sorumluluğu ancak Allah'ın belirleyebileceği temel ilkesiyle hareket ederek, dini ibadetleri böylesi ibadetlerden temizlemeli ve insanı dünya hayatından uzaklaştıran aşırılıklardan kurtarmalıdır. Zira Yüce Allah'ın emretmediği, sorumlu tutmadığı bir uygulamayı dindenmiş gibi yaşamak ve göstermek, Hristiyanların ve de kendilerine ruhbanlığı bir yaşam biçimi haline getirmiş rahiplerin hatasına düşmesi anlamına gelmektedir. Din eğitimcileri bunların bilincinde olmalı ve bu bilinci Müslümanlara eğitim ve öğretim faaliyetleri ile kazandırmalıdır.

Din adamlarının ve din eğitimcilerinin, ruhbanlığın öngördüğü bir terk-i dünya anlayışını benimsemeleri dinin özüyle ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle bağdaşmaz. Hz. Peygamber, nübüvvet öncesi gittiği Hira mağarasına, nübüvvet sonrası hiç gitmemiştir. Allah'ın emriyle insanları uyarmış, ilahi mesajları onlara ulaştırma gayreti içersinde olmuştur.

Ruhbanlık hem bir rahip yetiştirme programı hem de ruhbanca bir toplumun oluşturulması projesidir. Diğer bir anlatımla ruhbanlık, yüksek din eğitimi ve yaygın din eğitimi projesi ve programıdır. Böyle bir din eğitimi proje ve programı, dinde olmaması

gereken ifrat ve tefritlerle sonuçlanmıştır. İşte Yüce Allah, Kur'an'da bu gerçeğe dikkat çekerek müminleri, din alimlerini ve din eğitimcilerini uyarmaktadır. Allah'ın belirlemesi olmadan, ihdas edilen ruhbanlık anlayışının Hristiyan din adamlarını hangi uç noktalara getirdiğini göstererek çok önemli bir eğitim ve öğretim ilkesi koymaktadır: Allah'ın belirlemediği değerler üzerinde eğitim ve öğretim yapılamaz.

Din eğitimi açısından varlıklı kişileri eğitmenin zor olduğu görülmektedir. Kur'an'da bir topluma peygamber gönderildiğinde onun peygamberliğini ilk reddeden ve iman etmeyenlerin öncelikle o toplumun maddi açıdan bolluk içinde bir hayat sürmeleri nedeniyle şırmamış zenginleri olduğu belirtilmektedir. Varlıklı, sosyo-ekonomik statüleri bakımından toplumun ileri gelen kişilerini böylesi bir tutum ve davranış göstermeye iten en önemli etkenlerin başında, bu dünya hayatını tanrılaştırarak ona karşı aldanmaları gelmektedir. Bu kişiler toplumun, eğitilmesi en zor kesimini oluşturmaktadır. Bu zorluğun en büyük nedenlerinden birini de sahip oldukları ekonomik güçtür. Bu kesimin eğitilmesindeki zorluk, hem eğitimin sınırlılıklarını hem de eğitimde hidayet gerçeğini ön plana çıkarmaktadır.

Din eğitimi bağlamında çalışma ve ekonomi ahlakı bağlamında Kur'an, insanın Allah ile, insanın insan ile, insanın eşya ile olan münasebetlerini düzenleyen ve insanlara bu konularda yol gösterip kılavuzluk etmektedir. Kur'an, dünya nimetlerinin ve kainattaki her şeyin insan için yaratıldığı, onun emrine verildiği ve bunlardan meşru yollarla faydalanmak koşuluyla insana helal olduğu bilgisini bizlere vermektedir.

Kur'an'ın insanı çalışmaya ve kazanmaya teşvik ederek, hem bu dünyayı hem de ahireti kazanmak için çalışmanın yani emek vermenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Kur'an'ın dünya görüşünün merkezini bu teşkil etmektedir.

Din eğitimi açısından ekonomik gücün eğitim faaliyetleri üzerindeki etkisini Kur'an anlatarak, bu güce sahip olmayanların eğitim faaliyetlerini sürdürmelerinin çok zor, hatta imkansız olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed. **Tefsiru'l-Menar**. Muhammed Reşid Rıza (telif). 2. Baskı. Kahire: Daru'l- Menar, 1947.

Abdülbaki, Muhammed Fuad. **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim**. İstanbul: Çağrı Yay., 1990.

Acluni, İsmail b. Muhammed. **Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas amme'stehere mine'l-Ehadisi ala Elsineti'n-Nas**. Beyrut: 1315.

Ağırman, Cemal. **Dünya ve Ahiret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Ahmed b. Hambel. **El-Müsned**. İstanbul: Çağrı Yay., 1981.

Ahmed b. Hanbel. **Kitabü'z-Zühed (I-II)**. Mehmed Emin İhsanoğlu (hızl.). İstanbul: 1993.

Akbulut, Ahmet, “Laiklik ve Din Öğretimi”, Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, 20-21 Kasım 1997.

Akdemir, Salih. “Rahip G. Basetti-Sani'nin Hz. İsa ile ilgili Bazı Kur'an Ayetlerini Yorumlaması ve Müslüman Hıristiyan Diyaloğuna Çağrısı Üzerine”, **AÜİFD**. Cilt. XXVI, 1983, ss. 183-201.

Akkad, Abbas Mahmud. **Kur'an Felsefesi**. Ahmed Demirci (çev.). Ankara: Nur Yayınları, ts.

Albayrak, Halis, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Yöntem”, Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.

Alıcı, Mustafa. “Kutsalın Peşindeki Adam: Ölümünün 19. Yılında Mircae Eliade İçin Kısa Bir Rehber”. **EKEV Akademik Dergisi**. Sayı. 24, Yaz. 2005, ss.73-83.

Altıntaş, Ramazan, “İslami Gelenekte 'el-Hayatü'd-Dünya' Kavramının Anlam Biçimleri”, Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu (Çorum, 06–08 Eylül 2002), Çorum Ü. İlahiyat Fak. Yay., Çorum 2003 (11-36).

Alusi, Ebi'l-Fadl Şihabu'd- din Es-Seyyid Mahmud. **Ruhu'l- Meani fi tefsiri'l-kuani'l-azim ve's-sebi'l-mesani'**. Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-arabi, ts.

Armağan, Mustafa. **Modernlik ve Gelenek Arasında**. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Arpaguş, Hatice K.. **Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı**. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat 2006.

Atalay, Orhan, Kur'an-ı Kerim'de İnsan- Meta İlişkisi ve Çalışmanın Yeri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1993.

Atay, Hüseyin. "İslam'dan önce Arap Yarım adasında Putperestlik ve Yayılışı". **AÜİF D.**

Ateş, Ali Osaman. **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Ateş, Ali Osman. **Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan**. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Ateş, Süleyman, "Teref" Maddesi, Kur'an Ansiklopedisi (İ-XXX), Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul, t.y., c. XX.

Aydın, Hayati. **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**. İstanbul: Timaş Yay, 2000.

Aydın, Mehmet S. "İslam ve İktisadi Hayat", **İçe Kritik Bakış**. Mehmet Gündem (drl.). 3. Baskı. İstanbul: İyidam Yay., 2000, ss. 180-191.

Aydın, Mehmet S. **Din Felsefesi**. 7. Baskı. İzmir: İzmir İlahiyat Fak. Yay., 1999.

Aydın, Mehmet. **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.

Aydın, Mehmet. **Din Fenomeni**. Konya: Tekin Kitabevi, 1993.

Aydınlı, Abdullah. **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**. İstanbul: Seha Neşriyat, 1997.

Ayengin, Tevhit. "İslam'da İktisadi Hayatın Ahlaki Boyutu". **İslami Araştırmalar Dergisi**. Cilt. 16, Sayı. 4, 2003, ss. 648-659.

Ayhan, Halis. **Eğitim Bilimine Giriş**. İstanbul: Şule Yayınları, 1995.

Baki Adam, Yaşayan Dünya Dinleri, "Yahudilik", DİBY, Ankara2007.

Başaran, İbrahim Ethem. **Eğitim Psikolojisi**. 5. Baskı, Ankara: Yayın evi yok, 2000.

Bayraklı, Bayraktar. **İslam'da Eğitim**. 7. Baskı, İstanbul: Yayın evi yok, 2002.

Bayraklı, Bayraktar. Kadın, Sevgi ve Temel Haklar,

Bayraklı, Bayraktar. **Kur'an Ahlakı**. İstanbul: Bayraklı Yay., 2011.

Bayraklı, Bayraktar. **Kur'an'da Gelişim-Değişim-Kalite Kavramları**. İstanbul: Bayraklı Yay., 2007.

Bayraklı, Bayraktar. **Kur'an'da Hz. Peygamber**. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2008.

Bayraklı, Bayraktar. **Kur'an'da İçsel-Sosyal-Maddi Çevre Kavramları**. İstanbul: Bayraklı Yay., 2009.

Bayraklı, Bayraktar. **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**. İstanbul: Bayraklı Yay., 2001.

Beğavi, Ebu Muhammed el- Hüseyin b. Mesud. **Tefsiru'l- Beğavi Mealimu't- Tenzil**. Riyad: Daru Taybe, 1409.

Berger, Peter. **Dinin Sosyal Gerçekliği**. Ali Coşkun (çev.). İstanbul: İnsan Yay., 1993.

Beşer, Faruk. **İslam'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları**. İstanbul: Seha Yay., 1991.

Beydavi, Kadı Nasıru'd-Din Ebi Said Abdillâh bin Ömer bin Muhammed Şirazi. **Tefsir'u- Beğavi Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil**, Beyrut: Daru'l-Kutub'ul-İlmiyye, 2003.

Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyin, Şu'abu'l-iman, th., Muhammed es-Said Beysuni Zağlul, Beyrut 1410.

Bilgin, Beyza ve Mualla Selçuk. **Din Öğretimi**. Ankara: Akid Yayınları, 1991.

Boff, Leonardo. “Meta Dini ve Piyasa”, **İktisat ve Din**. Mustafa Özel (drl.). İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, ss. 311-321.

Bolat, Ali. “Muhasibi'nin el-Mekasib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakiki Zühd Anlayışı”. **Tasavvuf İlmi ve Akamedik Araştırma Dergisi**. Sayı. 11, 2003, ss. .

C. Morgan, Psikolojiye Giriş (Çev: Hüsnü Arıcı ve Ark.), Ankara 1991.

Ali, Cevad. el-Mufasssal fi tarihi'l-arab kable'l-islam,3. Basım. Yayın yeri yok: 1993.

Cevheri, İsmail b. Hammad. **es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye**. Beyrut: Daru'l- ılmin lil-melayin, 1085.

Challaye, Felicien. **Dinler Tarihi**. Samih Tiryakioğlu (çev.). 3. Basım, İstanbul: Varlık, 1994.

Cirit, Hasan. **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002.

Coşkun, Ahmet. “Kur'an-ı Kerim'im Dünya ve Ahirete Bakışı”. **EÜİFD**. Cilt. 4, 1987, ss. 267-268.

Coşkun, İbrahim, “ Dünyevi İslam'ın Pratiği Önünde Bir Engel: Despot/Otokrat Tanrı Tasavvuru”, Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu (06–08 Eylül 2002), Gazi Ü. İlahiyat Fak. Yay., Çorum 2003 (171-205).

- Cürçani, es-Seyyid eş- Şerif Ali b. Muhammed. **Et-Ta'rifat**. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985.
- Çağrııcı, Mustafa. **İslam Düşüncesinde Ahlak**. 3. Baskı. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.
- Çakan, İsmail L. **Müslümanca Yaşamak**. İstanbul: 2003.
- Çakan, İsmail Lütfi, "İslam'da Dünya-Ahiret Dengesi". **Diyanet Dergisi**. 13/5 ss. 275-288.
- Çelik, İbrahim. "Mele". **DİA**. Cilt. XXIX, İstanbul: TDV Yay., 2002.
- Çetin, Abdurrahman. "Arap". **DİA**. Cilt. I, İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Danışman, Nafiz. "Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei". **AÜİFD**. Cilt. 5, Sayı.1, 1956, ss. 192-198.
- Derveze, İzzet. **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed**. Mehmet Yolcu (çev.). İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Derveze, M. İzzet. **Tarihu Beni İsrail min Esfarihim**. Beyrut: El-Mektebetu'l-Asriyye, 1969.
- Dumlu, Ömer. **Kur'an'da Salah Meselesi**. 3. Baskı. Ankara: DİB Yay., 2009.
- Dursun, Davut. **Din Bürokrasisi, Yapısı, Konumu, Gelişim**. İstanbul: İşaret Yay., 1992.
- Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed. **es- Siretu'n-nebeviyye**. Dimeşk: Daru'l-kalem, 1992.
- Ebu Talip el- Mekki. **Kütü'l-Kulub Kalplerin Azığı**. Muharrem Tan (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Egemen, Bedii Ziya Egemen. "Ölüm Üzerine", Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 1963.
- El-Askalani, Hafız Ahmed b. Ali b. Hacer. **Fethu'l-bari bir şerhi sahihi'l-buhari**. Abdu'l-aziz b. Abdullah b. Baz (thk.). Daru'l-fikr, Beyrut 1996.
- Elbani, Muhammed Nasırüddin. **ed-Daife ve'l- Mevdua**. Riyad: Mektebetu'l-ma'arif, 1992.
- El-Mağribi, Samuel b. Yahya. **Yahudiliği Anlamak**. Osman Cilacı (çev.). İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- Elmalılı Hamdi Yazır. **Hak Dini Kur'an Dili**. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**. İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1936.

Erdem, Hüsamettin. “Dini Ahlak ve İlahi Dinlerden Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlıktaki Bazı Ahlak Meselelerine Mukayeseli Bir Yaklaşım”. **SÜİFD**. Cilt. 3, 1990, ss. 246-256.

Erginli, Zafer. “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış”. **UÜİFD**. Cilt. 15, Sayı. 2, 2006, ss. 4-40.

Esed, Muhammed. **Kur’an Mesajı Meal Tefsir**. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk (çev.). 5. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet. **Tehzibü’l-Luga**. Daru’l-Mısriyye, 1967.

Fahrudin er-Razi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, Mefatihü’l-Gayb. **Mefatihü’l-Gayb**. Beyrut: Daru’l-fikr, 1981.

Faruki, İsmail Raci. “Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine”, Osman Bilen (çev.). **İslamiyat**. Cilt. 8, Sayı. 2, 2005, ss. 133-146.

Fazlurrahman. **Ana Konularına Göre Kur’an**. İstanbul: Ankara Okulu Yay., 1996.

Fersahoğlu, Yaşar. **Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi**. İstanbul: Marifet Yay., 1998.

Freyer, Hans. **Din Sosyolojisi**. Turgut Kalpsüz (çev.). Ankara: AÜİF Yay., 1994.

From, Erich. **Sahip Olmak ya da Olmak**. Aydın Arıtan (çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2003.

Fromm, Erich. **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**. Y. Salman ve N. İçten (çev.). İstanbul: Payel Yay., 1979.

Gazali, Muhammed. **İhyau Ulumi’d-Din**. Beyrut: 2000.

Gençtan, Engin. **İnsan Olmak**. 18. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.

Geylani, Abdülkadir. **Fütuhu’l-Gayb (Alemlerin Kapısı)**. 7. Basım. İlyas Aslan ve Derya Çakır (çev.). İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.

Gezgin, Ali Galip. “Kur’an’da Mutraf Kavramı Üzerine”. **SDÜİFD**. Cilt. 1, Sayı. 20, 2008, ss. 47-89.

Gölcük, Şerafettin. “Takdim” Subhi Salih’in **Ölümden Sonra Diriliş** İçinde. Şerafettin Gölcük. 4. Baskı. İstanbul: Kayıhan Yay., 1992.

Gölcük, Şerafettin. **Kur’an ve Mekke**. 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Göka, Erol. **Ölme**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Güler, İlhami. “Dünyanın Başına Gelen “Derin Sapkınlık”: Dünyevileşme”. **İslamiyat**. Cilt. IV, Sayı. 3, 2001, ss. 43-70.

Güler, İlhami. “Firavun ve Karun Koalisyonu- Egemen Küresel Siyaset-“. **İslamiyat Bülteni**. Sayı. 10, 2004, ss.10-11.

Güler, İlhami. “Osmanlı Popüler Dini Edebiyatında ‘Dünya’ya Karşı Mesafe Bilinci”. **İslamiyat**. Cilt. 2, Sayı. 4, 1999, ss. 33-49.

Güngör, Erol. **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**. 2. Basım. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.

Gürel, Ramazan. “Din Eğitimi Açısından Kur’an’da Münafıklık Kavramı”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2007.

Hamidullah, Muhammed. **İslam Peygamberi**. 5. Basım. İstanbul: İrfan Yayınları, 1999.

Haris el- Muhasibi, Ebu Abdillah el- Haris b. Esed. **el-Mekasib: el-rızku’l-helal ve hakikatü’t-tevekkül alellah**. Muhammed Osman Haşet (neşr.). Kahire: 1983.

Haris el-Muhasibi, Ebu Abdillah el- Haris b. Esed. **Vesaya**. Abdülkadir Ahmed Ata (neşr.). Beyrut: 2003.

Harman, Ömer Faruk. “İsrail (Beni İsrail)” **DİA**. Cilt. 23, İstanbul: TDV Yay., 2001.

Has, Kadir. Tevrat, İncil ve Kur’an’ın Dünyaya Bakışı. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Erciyes Ü. SBE, 1995.

Hatipoğlu, Mehmet Said. “İslam’ın Dünyevileşmesi mi Dünyevi Hayatımızın İslamileşmesi mi?”. **İslamiyat**. Cilt. 4, Sayı. 3, Temmuz -Eylül 2001, ss. 7-13.

Hoffer, Erich. **Kesin İnançlılar**. Erkil Günnur (çev.). İstanbul: 1988.

Hökelekli, Hayati. **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Hökelekli, Hayati. **Din Psikolojisi**. 2. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Hucvuri, Ali b. Osman Cullabi. **Keşfu’l-Mahcub Hakikat Bilgisi**. Süleyman Uludağ (çev. ve hzl.). İstanbul: Dergah Yay., 1982.

Izutsu, Toshihiko. **Kur’an’da Allah ve İnsan**. Süleyman Ateş (çev.). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

Izutsu, Toshihiko. **Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar**. İstanbul: Pınar Yayınları, ts.

İbn Arrak, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinani. **Tenzihu’s-şeriatî’l-merfua ani’l-ahbarî’s-şeriatî’l-mevdua**. Mısır: 1375.

- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaleddin. **Lisanu'l-Arab**. Beyrut: 1994.
- İbn Recep el-Hanbeli. **Camiu'l-ulum ve'l-hikem**. Ali Kaya (çev. ve thk.). İstanbul: Semerkand Yay., 2007.
- İbni Aşur, Muhammed et-Tahir. **Tefsiru't-tahir ve't-tenvir**, Tunus: Ed- Daru't-tunusiyye li'n-neşr, ts.
- İbn-i Haldun. **Mukaddime**. Zakir Kadiri Ugan (çev.). 2. Baskı. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- İbni Hişam, **es-Siretu'n-Nebeviyye**. Beyrut: Daru'l-Hayr, 1995.
- İbni Kesir, Hafız İmade'd-din Ebi'l-Fida İsmail. **Tefsiru'l-Kur'an'i-l azim**. Cize: Muessesetü Kurtuba, ts.
- İbni Sina. **Ölüm Korkusundan Kurtuluş**. M. Hazmi Tura (çev.). İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1942.
- İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferac Abdirrahman b. Ali. **el-Mevduat**. Riyad: Mektebetu edvai's-selef, 1997.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdirrahman b. Ali. **Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn 'Umer b. el-Hattâb**. Zeyneb İbrâhîm el-Kârût (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987
- İbnu'l-Esir, Muhibbuddin Muhammed el- Cezeri, **en- Nihaye fi Garibi'l- Hadis ve'l-Eser**. Beyrut: Daru'l-ihya et-turasi el-arabi, ts.
- İkbal, Muhammed. **İslam'da Dinin Düşüncenin Yeniden Doğuşu**. N. Ahmet Asrar (çev.). İstanbul: Birleşik Yay., ts.
- İşcan, Cüneyt. Kendilik Ruhbilimi, Compos Mentis Yay., Ankara 1995.
- Kağıtçı, Çiğdem. **Yeni İnsan ve İnsanlar**. 10. Basım. İstanbul: Evrim Yayınevi, 1999.
- Kandemir, Yaşar. **Mevzu Hadisler**. 6. Baskı. İstanbul: İFAV Yay., 2011.
- Karabıyık Barbarosoğlu, Fatma. **Moda ve Zihniyet**. 5. Baskı. İstanbul: İz Yay., 2012.
- Kardavi, Yusuf. Müşkiletü'l-fakr ve keyfe alecehe'l-İslam, Beyrut- 1987.
- Karslı, İbrahim H. . **Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı**. Ankara: TDVY, 2010.
- Kelabazi, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Buhari. **Doğuş Devrinde Tasavvuf**. Süleyman Uludağ (çev.). İstanbul: Dergah Yay., 1979.
- Kesler, M. Fatih. **Kur'a-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar**. 4. Baskı. Ankara: TDVY, 2004.

- Köknel, Özcan. **Korkular**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1995.
- Kurt, Abdurrahman. **İslam Çalışma Ahlakı**. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Kurtubi, Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed b. Bekr. **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an ve'l- Mübeyyinü lima tedammenehü mine's-sünneti ve ayi'l-kuran**. Beyrut: Muessesetu'l-Risale, 2006.
- Kuşeyri, Abdulkerim b. Havazin. **Kuşeyri Risalesi**. haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1981.
- Kuşeyri, Abdulkerim b. Havazin. **Risale**. Kahire: Metabiu muessesetu dari'l-şab, 1989.
- Kutup, Muhammed. **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**. Bekir Karlığa (çev.). İstanbul: İşaret Yay., 1992.
- Kürşat, Demirci. "Hiristiyanlık (Tarih)". **DİA**. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Le Bon, Gustav, **Kitleler Psikolojisi**. Selahattin Demirkan (çev.). İstanbul: 1974.
- Mahmood İbrahim, "İslam'ın Doğuşu ve Sermaye". Ahmet Turan Yüksel (çev.). **Konya Ü. İlahiyat F. Dergisi**. sayı. 8, 1998, ss. 285-312.
- Mensching, Gustav. **Dini Sosyoloji**. Mehmet Aydın (çev.). Konya: Tekin Kitabevi 1994.
- Meraği, Ahmed Mustafa. **Tefsiru'l-Meraği**. Mısır: Şeriketü mektebet ve matbaat Mustafa el-babi ve evladihi, 1946.
- Mevdudi. **Tefhimu'l-Kur'an**. Muhammed Han Kayani ve arkadaşları (çev.).,İstanbul: İnsan Yay.,1996.
- Miras, Kamil. **Muhtasar-ı Sahihi Buhari Tecrid-İ Sarih Tercemesi**. Ankara: DİBY, 1995.
- Nesefi, Ebu Berakat Abdillan b. Ahmed b. Mahmud. **Tefsiru Nesefi Medariku't-Te'vil ve Hakaiku't- Tevil**. Beyrut: Daru'l- Kelim'i-tayyib, 1998.
- Onur, Bekir. **Gelişim Psikolojisi**. 5. Baskı. Ankara: İmge Yayınları, 2000.
- Osman Güngör, Kur'an-ı Kerim'de Yahudi Karakteriyle Verilmek İstenen Mesaj, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- Osman Keskiöğlü, Hz. Peygamber'in Hayatı Siyer-i Nebi, 26.Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Osman Necati, Kur'an ve Psikoloji, s. 98.
- Öymen, H.Raşıit. "İslamiyet'te Öğretim ve Eğitim Hareketleri 1". **AÜİFD**. Cilt. 11, 1963, ss. 61-79.

Özcan, Yusuf Ziya. “İslam Ekonomik Gelişmeye Engel midir? Karşıt Delil ve Bazı Metodik Düşünceler”. **İslami Araştırmalar Dergisi**. Cilt. 8, Sayı. 1, 1995, ss.1-12.

Özel, Mustafa. **Tarih Risaleleri**. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Özsoy, Ömer. **Sünnetullah**. Ankara: Fecr Yayınevi, 1994.

Paçacı, Mehmet. **Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Ahiret İnancı**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Paden, E. William. **Kutsalın Yorumu**. Abdurrahman Kurt (çev.). Bursa: Sentez yay., 2008.

Peker, Hüseyin. **Din Psikolojisi**. 5. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.

Râgıb İsfehânî. **Tafsîlu’n-Neşeteyn ve Tahsîlu’s-Saâdeteyn**. Mevlüt F. İslamoğlu (çev.). İstanbul: Pınar Yay., 1996,

Rowland, C.C. “İsa ve İlk Kilise”. Mahmut Aydın (çev.). **İslamiyat**. Cilt. 3, Sayı. 4, Ekim Aralık 2000, ss. 39-41.

Salih, Subhi. **Ölümünden Sonra Diriliş (Cennet/Cehennem)**. Şerafettin Göçlük (çev.). 4. Baskı. İstanbul: Kayıhan Yay., 1992.

Sarıkcıoğlu, Ekrem. **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**. 4. Basım. Isparta: Fatkülte Kitabevi, 2002.

Sarıkcıoğlu, Ekrem. **Din Fenomenolojisi**. Isparta: Süleyman Demirel Üni. Yay., 2002.

Sayı, Ali. Firavun, **Haman ve Karun Karşında Hz. Musa**. 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Schimmel, Annamarie. **Dinler Tarihine Giriş**. İstanbul: Kırkambar Yay., 1999.

Sehavi, Ebu’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. **el-Makasidu’l-Hasene fi Beyani Kesirin mine’l-Ehadisi’l-Müştehere ale’l-Elsine**. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1979.

Selçuk Mualla, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu 20-21 Kasım 1997, s. 28.

Selçuk, Mualla. **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**. Ankara: TDV Yay., 1990.

Sezen, Yümni. **İslam’ın Sosyolojik Yorumu**. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.

Sinanoğlu, Mustafa. “Hristiyanlık”. **DİA**. Cilt.17, İstanbul: TDV Yay., 1998.

Şelebi, Ahmed. Mukarenetu’l-Edyan (el- Yahudiye). 7. Basım, Kahire: Mektebetü’l-Nahdati’l-Mısriyye, 1984.

- Tabakoğlu, Ahmet. “İslam Medeniyetinde İktisadi Hayat”, Mehmet Paçacı (Ed.). **İslama Giriş Evrensel Mesajlar**. Ankara: DİB Yay., 2004, ss. 323-347
- Tabakoğlu, Ahmet. **İslam ve Ekonomik Hayat**. 3. Basım. Ankara: DİBY, 2003.
- Tabbara, Afif Abdu'l- Fettah. **el- Yahud fi'l-kur'an**. 11. Baskı. Beyrut: Daru'l-ilmi li'l-melayin, 1986.
- Tabbara, Afif Abdu'l- Fettah. **Yahudi: Kur'an Açısından Menşei ve Karakteri**. Mehmet Aydın (çev.). Konya: Rabita Yayınevi, 1978.
- Taberi, Ebu Cafer, **Camiu'l- Beyan an Te'vili Ayi'l-Kuran**. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. **Din Sosyolojisi**. Ankara: AÜİF Yay., 1961.
- Tarhan, Nevzat. **Duyguların Dili**. 8.Baskı. İstanbul: Timaş Yay., 2008.
- Tarhan, Nevzat. **Güzel İnsan Modeli**. İstanbul: Timaş Yay., 2011.
- Taşpınar, İsmail. “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Esensiler”. **Köprü Dergisi**. Sayı. 93, Kış 2006, ss. 139-154.
- Tatlı, Ali, Zühd Açısından Hadisler ve Dünya,..
- Tozlu, Necmettin. **Eğitim Felsefesi**. İstanbul: MEB Yay., 1997.
- Tunç, M. Şekip. Terbiye Bakımından Psikoloji Dersleri. İstanbul 1947, s. 54.
- Tusi, Ebu Nasr Serrac. **El- Lüma İslam Tasavvufu**. H. Kamil Yılmaz (çev.). İstanbul: Erkam Yayınları, 1996.
- Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük. **Dinler Tarihi**. 2. Basım, Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Tümer, Günay, “Günümüzdeki Dinlerinde Dünya-Ahiret Dengesi”, Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Sempozyumu, Ensar Vakfı Yay., Bursa 1990.
- Uludağ, Süleyman. “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, Süleyman Uludağ (Ed.). **İslam'a Giriş Temel Esaslar**. Ankara: TDV Yay. 2007, ss. 330-345.
- Uludağ, Süleyman. “Dünya” **DİA**, Cilt. X, İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Uludağ, Süleyman. **İslam Düşüncesinin Yapısı**. 3. Baskı. İstanbul: Dergah Yay., 1994.
- Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Marifet Yay., 1999.
- Uysal, Muhittin. “Dünyayı Yeren Asılsız Haberler, Tasavvuf ve İslam”, **SÜİF**. Sayı. 12, 2001, ss. 20-42,

Ülgener, Sabri F. **İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**. İstanbul: Derin Yay., 2006.

Ülgener, Sabri F. **Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler**. Ankara: Mayaş Yayınları, 1983.

Ülgener, Sabri F. **Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözölme Devri İktisat Ahlakı**. İstanbul: Derin Yay., 2006.

Ünal, Ali. **Kur'an'da Temel Kavramlar**. İstanbul: Işık Akedemi Yayınları, 2011.

Ünsalver, Barış Önen. **Alışverişkolik, Tüketirken Tüketen Takıntı**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Ünver, Günay. **Din Sosyolojisi Dersleri**. 2. Basım. Kayseri: Erciyes ü. Yay., 1996.

Ünver, Günay. **Din Sosyolojisi**. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.

Vejdi Bilgin, "Dinlerin Yoksulluğu Algılayışı Üzerine Bir İnceleme" Yoksulluk Sempozyumu: II, İstanbul.

Wacah, Joachim. **Din Sosyolojisi**. Ünver Günay (çev.), İstanbul: İFAV, 1995.

Weber, Max. **Sosyoloji Yazıları**. Taha Parla (çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 1986.

Wensinck, A. J.. "Rahib". **İA**. Eskişehir: MEB Yay., 1997.

Yavuz, Kerim. **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi**. Ankara: DİBY 1983.

Yavuz, Kerim. **Günümüzde Din Eğitimi**. Adana: ÇÜİF Yay., 1998.

Yıldırım , Ahmet. **Din, Dünyevileşme ve Zühd**. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Yılmaz, Hasan Kamil. **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.

Zamahşeri, Caru'l-lahi Ebi'l-Kasım Mahmud b. Ömer. **el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi'l-Tenzil ve U'yuni'l-Ekavil fi Vucuhi'l-Tevil**. Beyrut: Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1995.

Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza. **Tacu'l-Arus min cevahiri'l-Kamus**. Kuveyt: 1998.

Zebidi, Zeynu'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, **Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**. 8. Baskı. Ankara: DİBY, 1991.

Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. **el- Burhan fi ulumi'l-kuran**. Beyrut: Darul marife, 1983.